ב. אויפֿרוף

היַינט, נומ׳ 292, 19 דעקאַבער (1טן יאַנואַר, 1915) 1914.

מיר לעבן איבער אַן אומגעהיַיער וויכטיקן היסטאָרישן מאָמענט, וואָס האָט זיַין גליַיכן נישט אין דער ביזאיצטיקער וועלט־געשיכטע.

מיט וואָס דער קריג, וואָס מיר לעבן איבער, זאָל זיך נישט ענדיקן — אַן איבערקערעניש וועט געשען אינעם לעבן פֿון מענטשן און פֿעלקער, אַזוי אין עקאָנאָמיש־פּאָליטישן, ווי אין גיַיסטיקן זין. איבערדרוקן וועלן זיך גרענעצן פֿון לענדער. עס וועלן זיך אויך גרינטלעך ענדערן די וועלט־אָנשויונגען — אַזוי די אינטערעסן ווי די אידעאַלן פֿון פֿעלקער. פֿיל וועט איַינגעריסן ווערן, פֿיל — ניַי געבויט; פֿיל אויס־ און פֿיל איַינגעוואָרצלט; ניַיע לעבנס־פֿאָרמען שפּראָצן פֿון פֿעלדער, וואָס ווערן אַזוי ריַיך מיט בלוט געטרענקט.

מיר לעבן דורך אַן אומגעהיַיער שמערצלעכן וועלטפּראָצעס, ווען דאָס לעבן פֿון מענטש, דאָס לעבן פֿון הונדערטער טויזנטער באַקומט דעם ווערט פֿון אַ שטויב, וואָס פֿאַלט אויף אַ שאָל פֿון דער גיגאַנטן־וואָג, אויף וועלכער עס וועגן זיך די געשיכטן פֿון פֿעלקער און ראַסן.

אַ גרויסער טייל פֿון אונדזער פֿאָלק האָט ערשט נישט לאַנג שמערצלעך דורכגעמאַכט דעם קריג פֿון די באַלקאַנישע פֿעלקער. איצט איז אַריַינגעריסן געוואָרן אין אַ וועלטקריג די צווייטע, פֿיל גרעסערע העלפֿט פֿון אונדזער פֿאָלק.

יעדער טראָפּן פֿון דעם פֿאַרגאָסענעם בלוט, יעדע אָפּגערונענע טרער, יעדע פּיַין און אויפֿאָפּפֿערונג דאַרף און מוז אויפֿגעשטעלט ווערן אויף אונדזער געשיכטלעכער קאָנטע. ווער עס זייט בלוט, האָט רעכט אויף שניט!

מיר מוזן ווערן די היסטאָריקער פֿון אונדזער טייל אינעם פּראָצעס. מיר, דו, וואָס לעבן איצט און דערביַי מוזן [מיר] באַהאַלטן פֿאַר דער נאָענטסטער און וויַיטסטער צוקונפֿט יעדן צייכן וואָס דער היסטאָרישער פּראָצעס קריצט אויס אויף אונדזער פֿאָלק.

אויב נישט בליַיבט אונדזער קאָנטע לער, קומט אונדז ביַי קיינעם און ביַי דער געשיכטע גאָרנישט, ווערט אונדזער נאָמען אויסגעמעקט פֿון דעם בלאַט, וווּ די וועלט פֿאַרשריַיבט איר פּיַינלעך שמערצלעכן פּראָצעס אַלס שיַין און טיטל אויף בעסערע צײַטן...

און דאָס איז נאָך נישט אין גאַנצן.

ערגער איז וואָס אַנדערע וועלן פֿאַר אונדז און אין אונדזער נאָמען שריַיבן, פֿרעמדע! און צווישן די פֿרעמדע האָבן מיר אַזוי ווייניק פֿריַינד. און אונדזערע פֿיַינט שרעקן זיך פֿאַר גאָרנישט אָפּ! קיין מיטל, וואָס זאָל נישט פֿאַרהייליקט ווערן פֿון ציל — צו באַשמוציקן דעם ייִדישן נאָמען. און נישט נאָר וואָס אונדזער שיַין און טיטל אויף רעכט און גערעכטיקייט וועט אויף לאַנגע, לאַנגע צײַטן ווערן פֿאַרניכטעט און פֿאַרטיליקט, — אויף אַלע פּלים וועט אַרבעטן די פֿאַבריק פֿון פֿעלשונגען און אויסטראַכטונגען און די אוממעגלעכסטע בילבולים. און שוואַרץ וועט זיַין דאָס בלאַט פֿון אונדזער קאָנטע אין דעם גרויסן פּראָצעס. און ווייניק נאָך וואָס אונדזער בלוט וועט פֿאַר אונדז אומניצלעך ווערן פֿאַרגאָסן, וואָס אונדזערע טרערן וועלן פֿליסן, אין פֿינצטער, אין פֿאַרגעסנקייט אַריַין פֿאַרפֿליסן. אַ ניַיעם באַשולדיקונגס־אַקט וועט מען פֿאַר אונדז שריַיבן, און פֿון אונדזערע לייד, פּיַין און אויפֿאָפּפֿערונגען אַ ניַיעם יאָך פֿלעכטן אויף אונדזער האַלדז און ניַיע קייטן שמידן פֿאַר אונדזערע פֿיס.

און וועט קומען אַ פֿריַינד, וואָס וועט אונדז וועלן פֿאַרטיידיקן, וואָס וועט וועלן אַנטפּלעקן דאָס וואָרהאַפֿטיקע, וועט ער קיין מאַטעריאַל נישט געפֿינען די וואָרהייט אויסצופֿלעכטן.

52 Appeal to Collect Materials About the World War

We are living through an extraordinarily important historical moment without precedent in world history.

No matter how the war we are now living through may end, it will bring about an upheaval in the life of people and nations, both in the economic-political and spiritual sense. Boundaries of countries will be redrawn. Worldviews will be fundamentally altered, whether in terms of the interests or ideals of nations. Much will be destroyed and much rebuilt; much will be uprooted and much will take root. New life forms sprout from the very fields that are being so well irrigated with blood.

We are living through an extraordinarily painful global process in which the life of man, the life of hundreds of thousands is reduced to a speck of dust that falls onto one side of the gargantuan scale that weighs the histories of nations and races.

A large proportion of our people has just recently suffered through the war of the Balkan nations. Now a second, even larger proportion has been dragged into a world war.

Each drop of our shed blood, each tear, each act of suffering and sacrifice must be entered into our historical account. Whoever sows blood has the right to reap!

We must become the historians of our part in the process. We and you who are living through this now must put away for the near and distant future each sign that the historical process inscribes upon our people. Otherwise our account will be empty, and neither people nor history will owe us anything, and our name will be erased from the page on which the world records its terrible and painful process as entitlement for better times. . . .

And that is not all.

Worse still is that others—total strangers—will write for us and in our names! And among those strangers we have so few friends. And our enemies will stop at nothing: no means that won't justify the end of blackening the Jewish name. And not merely will our entitlement to rights and to righteousness be obliterated for a long, long time to come, but the factory of lies and fabrications and the wildest accusations will be working overtime. And our page in the account of this great process will be black. Not only will our spilled blood be of no use to us at all, and our tears flow in the darkness and run into oblivion, but they [our enemies] will draw up a new bill of indictment against us, and out of our pain, suffering and sacrifice a new yoke will be woven around our necks and new chains forged for our feet.

And when a friend appears who will want to defend us, who will want to reveal the truth, he will lack for material with which to flesh out the truth.

ווי דעם פֿאָלק, וואָס פֿרעמדע הענט שרײַבן זײַן געשיכטע, און פֿאַר זײַנע שרײַבער בלײַבט נאָר דאָס שפּעטערע פֿאַרפֿאַסן פֿון קלאָגלידער, סליחות און קינות.

דערום ווענדן מיר זיך צו אונדזער פֿאָלק, וואָס איז און ווערט אַלץ מער און שמערצ־לעכער אַרײַנגעריסן אינעם וועלטפּראָצעס, צו אַלע פֿון אונדזער פֿאָלק, מאַן און פֿרוי, יונג און אַלט, וואָס לעבט און לײַדט און זעט און הערט — מיט דעם אויפֿרוף:

ווערט אַלײן היסטאָריקער! פֿאַרלאָזט אײַך נישט אויף פֿרעמדע הענט!

פֿאַרשרײַבט, פֿאַרצייכנט און זאַמלט!

זעט, עס זאָל גאָרנישט פֿאַרלוירן, פֿאַרפֿאַלן און פֿאַרגעסן ווערן פֿון דעם אַלעם, וואָס אין אונדזער לעבן געשעט דורך און צוליב דעם קריג.

אַלע איבערקערענישן, אַלע אָפּפֿער, אַלע לײדן, אַלע אויסצייכענונגען, אַלע פֿאַקטן, וואָס וואַרפֿן אַ שײַן אויף דער באַציִונג פֿון ייִדן צום קריג, פֿון אַנדערע צו אונדז. אַלע שאָדנס, אַלע צדקות — מיט איין וואָרט, אַלץ פֿאַרשרײַבט און פֿאַרצייכנט, וויסנדיק דערבײַ, אַז איר זאַמלט ניצלעך און נייטיק מאַטעריאַל צום אויפֿבוי פֿון דער ייִדישער געשיכטע פֿאַר דעם שרעקלעך־פּײַנלעך־וויכטיקן, לעבנס־וויכטיקן מאָמענט. וואָס פֿאַרצייכנט זאָל ווערן פֿאַר־צייכנט, וואָס עס קען פֿאָטאָגראַפֿירט ווערן זאָל ווערן פֿאָטאָגראַפֿירט. זאַכן־עדות זאָלן ווערן געזאַמלט, און דאָס אַלץ איבערגעשיקט (ווען נייטיק — קעגן באַלוין) צו דער ייִדישער עטנאָ־גראַפֿישער געזעלשאַפֿט אין פּעטראָגראַד,* דירעקט, דורך אַ ייִדישער רעדאַקציע — אָדער דורך איינעם פֿון די אונטערגעשריבענע.

מיר האָפֿן, אַז אונדזער אויפֿרוף וועט נישט זײַן ווי אַ שטימע אין דער וויסטעניש, נאָר געפֿינען אַ געטרײַען אָפּקלאַנג אין יעדן ייִדישן האַרץ, און ער וועט אַרויסרופֿן די טעטיקייט, אויף וועלכער עס איז נאָר צו האָפֿן.

י. ל. פּרץ
(וואַרשע, אַלעיע יעראָזאָלימסקע 83)
יעקב דינעזאָן
(וואַרשע, מילע 15)
ש. אַנסקי־ראַפּאָפּאָרט **

צוגעשיקט פֿון ד. א.

---

* Петроград, Васильевский Остров, 5ая Линия 50, Еврейской Этнографической Экспедиции.

** אַנדערע צײַטונגען ווערן געבעטן דעם אויפֿרוף איבערצודרוקן.

Woe to the people whose history is written by strange hands and whose own writers have nothing left but to compose songs of lament, prayers and dirges after the fact.

Therefore, we turn to our people that is now and evermore being dragged into the global maelstrom, to all members of our people, men and women, young and old, who live and suffer and see and hear, with the following appeal:

BECOME HISTORIANS YOURSELVES! DON'T DEPEND ON THE HANDS OF STRANGERS!

Record, take it down, and collect!

See to it that nothing is lost or forgotten of all that happens in our life during and because of the war: all the upheaval, the sacrifice, the suffering, the acts of valor, all the facts that illuminate the attitude of Jews to the war and of others toward us: all the losses and ~~philanthropic efforts~~ acts of kindness—in short, record everything, knowing thereby that you are collecting useful and necessary material for the reconstruction of Jewish history during this horribly important and vitally important moment. Whatever can be recorded should be recorded, and whatever can be photographed should be photographed. *Material evidence* should be collected, and all this should be sent (C.O.D., if necessary) to the Jewish Ethnographic Society in Petrograd [address supplied in Cyrillic letters], either directly, through a Jewish newspaper or through one of the undersigned.

We hope that our appeal will not be a call in the wilderness but will resound within every Jewish heart and that it will awaken the activity that can only be hoped for.

I. L. Peretz
(Warsaw, aleje Jerozolimskie 83)
Yankev Dinezon
(Warsaw, Mila 15)
S. Ansky-Rapoport

[Published in the Warsaw Yiddish daily *Haynt*, January 1, 1915]

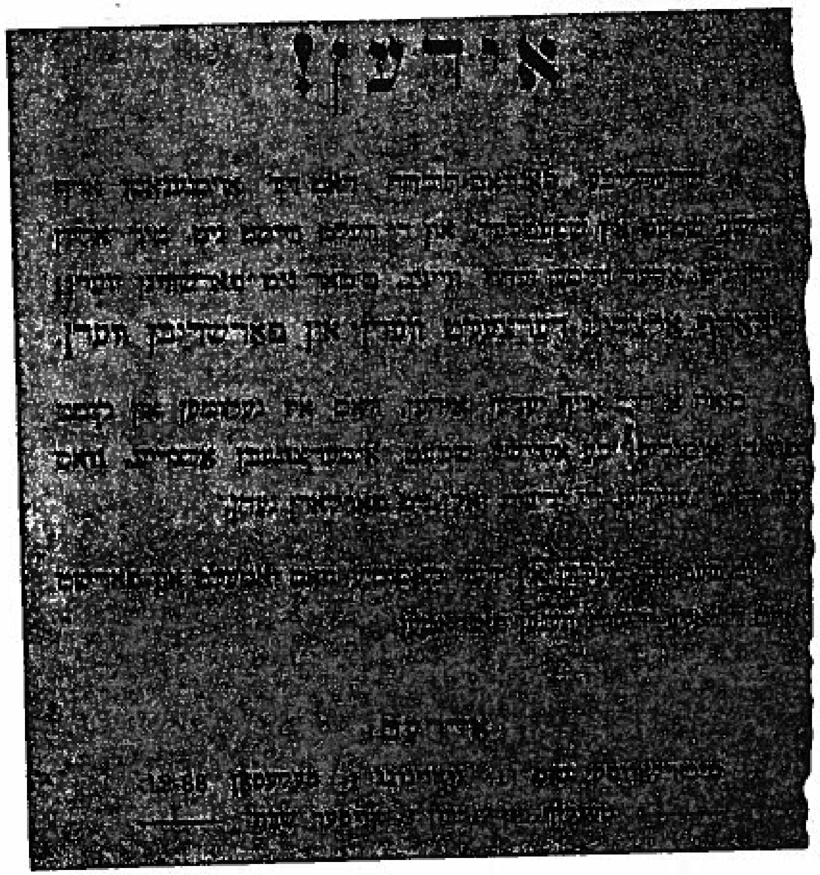
ייִדן!

May 1919

Editorial Board for Collecting & Researching Materials on the Pogroms in the Ukraine

(Elias Tcherikover)

(3)

דאָ ווערט דערציילט די געשיכטע פֿון אליהו טשעריקאָווערס איצטיקן בוך. זי איז ענג געבונדן מיט דער געשיכטע פֿון מיזרח־ייִדישן היסטאָרישן אַרכיוו וואָס טשעריקאָווער האָט געהאָלפֿן גרינדן און מיט וועלכן ער האָט אָנגעפֿירט.

אין מײַ 1919 איז אין קיִעוו געגרינדעט געוואָרן די „רעדאַקציאָנס־קאָלעגיע אויף זאַמלען און אויספֿאָרשן די מאַטעריאַלן וועגן די פּאָגראָמען אין אוקראַיִנע״ (ווײַטער אָנגערופֿן: רעדאַקטיר־קאָלעגיע). אין דער גרינדונג האָבן אָנטייל גענומען: דער ייִדישער נאַציאָנאַלער סעקרעטאַריאַט (פֿון וועלכן טשעריקאָווער איז געווען פֿאַרוואַלטער), דער צענטראַלער קאָמיטעט פֿון קיִעוו צו העלפֿן די פּאָגראָם־געליטענע און דער פֿאָלקספֿאַרלאַג. די איניציאַטיוו צו שאַפֿן די רעדאַקטיר־קאָלעגיע איז געקומען פֿון פֿאָלקספֿאַרלאַג, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1918 אין קיִעוו. שפּעטער, ווען די אַנדערע צוויי אָרגאַניזאַציעס זײַנען פֿאַרמאַכט געוואָרן, איז די אַרבעט געפֿירט געוואָרן אונטערן שילד פֿון פֿאָלקספֿאַרלאַג. אין מײַ 1919 האָט די רעדאַקטיר־קאָלעגיע אַרויסגעגעבן אַזאַ אויפֿרוף:

ייִדן!

אַ שרעקלעכע (פּאָגראָם־תּוכחה) האָט זיך אויסגעגאָסן אויף ייִדישע שטעט און שטעטלעך, און די וועלט ווייסט נישט, מיר אַליין ווייסן נישט, אָדער ווייסן זייער ווייניק. ס'טאָר נישט פֿאַרשוויגן ווערן! ס'דאַרף אַלצדינג דערציילט ווערן און פֿאַרשריבן ווערן.

ס'איז אַ חוב אויף יעדן ייִדן, וואָס איז נעקומען און קומט פֿון די אומגליקלעכע ייִדישע שטעט, איבערצוגעבן אַלצדינג, וואָס ער האָט געזען, די ידיעות זאָלן נישט פֿאַרלוירן ווערן.

מ'בעט זיך מעלדן אין דער קאָמיסיע וואָס זאַמלט און פֿאָרשט אויס די אַלע ידיעות וועגן פּאָגראָמען.

אַדרעס:

מיכײַלאָווסקי־גאַס 11, וווינונג 1, טעלעפֿאָן 88—12.

טעגלעך פֿון 12 ביז 3, אויסער שבת.[1]

טשעריקאָווער האָט געפֿירט אַ „טאָגבוך פֿון רעדאַקציע אויף אויסצופֿאָרשן די פּאָגראָם־מאַטעריאַלן״ (יולי 18 — סעפּט' 15, 1919). אין דעם טאָגבוך האָט טשעריקאָווער פֿאַרצייכנט כּמעט יעדן טאָג נישט נאָר די אַרבעט פֿון זאַמלען מאַטעריאַלן וועגן די פּאָגראָמען, נאָר אויך כּלערליי אַנדערע ידיעות וועגן פּאָגראָמען א״אַנד אַספּעקטן פֿון ייִדיש לעבן אין דער צײַט. אָט איז בלויז איין בײַשפּיל: „6טן אויגוסט. אין זײַן אַרטיקל דערמאָנט [צבֿי] אוערבאַך, אַז ס'איז פֿאָרגעקומען אַ באַראַטונג פֿון די פּועל־צ מיטן דײַטשן סאָלדאַטן־ראַט אין קיִעוו

[1] אַן עקזעמפּלאַר געפֿינט זיך אין אַרכיוו פֿון ייִוואָ. דער טעקסט איז אויך בשעתו געווען געדרוקט אין דער פּרעסע. (אַ רעפּראָדוקציע פֿונעם אָריגינאַל — אויף דער חשעטערדיקער זײַט.)

The borders of the Warsaw Ghetto 1940–1943

Cemeteries

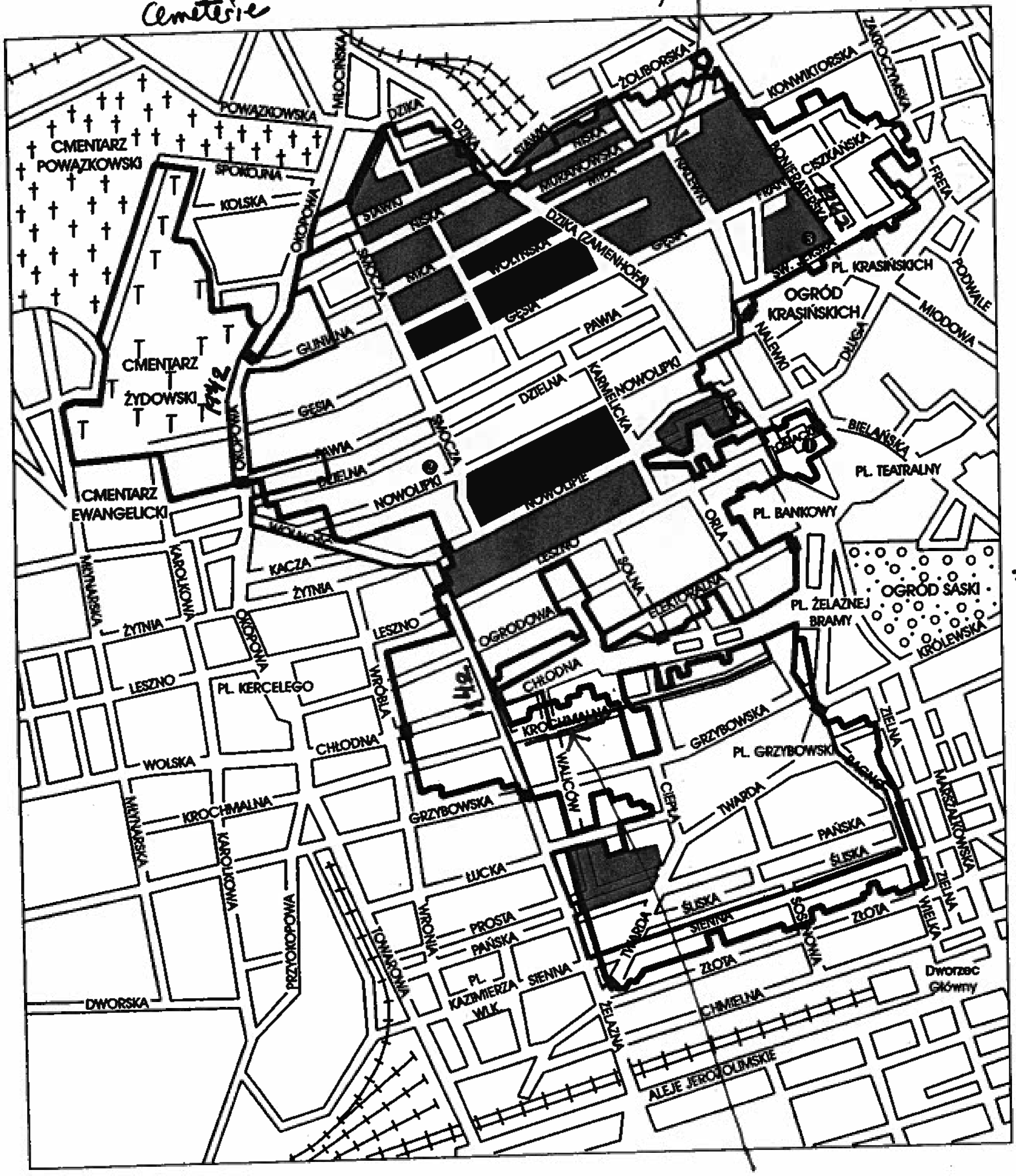

large ghetto

= Central Park

small ghetto joined by a bridge

Krochmalna = Singer Family

- 1940
- 1942
- 1943 Uprising
- ❶ Meeting place of Oyneg Shabbes members
- ❷ Spot where the first two caches of the Archive were found
- ❸ Spot where the third cache was hidden

מאפע פון ווארשעווער געטא (1940–1941) איינגעטיילט לויט רבנישע געגנטן

געצייכנט פון יוסף ושעמיאן, 1969

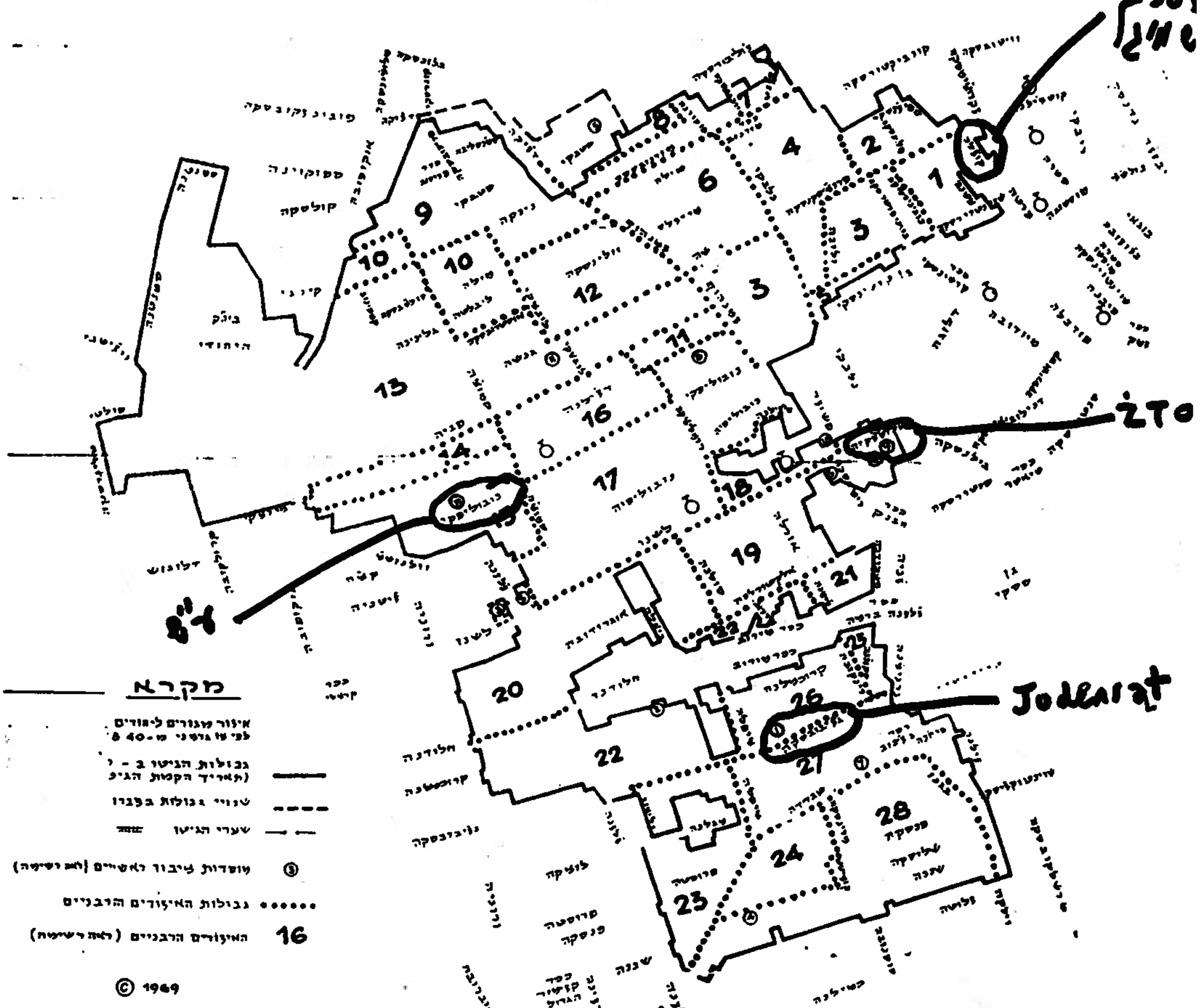

<u>רשימת מוסדות ציבור ראשיים בגיטו וכתובתם</u>

1.	יודנראט	גז'יבובסקא	26/28
2.	מפקדת משטרת הסדר (המשטרה היהודית)	קרוכמלנה	32
3.	אגף העבודה – "Arbeitsamt"	לשנו	84
4.	בית החולים ע"ש ברסונים ובאומנים	סבנה	60
5.	בית החולים "צ'יסטע": ז'לזנה 86, סלוסנקיה 4,	לשנו / מסקי	1 / 6/8
6.	בית הכנסת הגדול	טלומצקיה	7/9
7.	בית הכנסת ע"ש נוז'יק	טברדה	6
8.	בית הכנסת "מוריה"	דז'ילנה	7
9.	מוסד לעזרה סוציאלית J.U.K., E.T.O.S.	טלומצקיה	5
10.	מוסד עזרה לילדים – "צנטוס"	לשנו	2
11.	מוסד לסיוע בענייני בריאות – "טוז"	גנשה	43
12.	הארכיון המחתרתי בגיטו – "עונג שבת"	נובוליפקי	68

ROSKIES / LIT 5173

ARI/134

RULES FOR A COMPETITION OF GATHERING AND DESCRIPTION OF FACTS AND EVENTS ON SELECTED THEMES OF JEWISH LIFE DURING THE WAR

A PROPOSAL

After a series of meetings, the organizing-committee of the competition, composed of D. Choldenko, M. Linder and Dr. E. Ringelblum (Jury and Executive), has formulated, in its last meeting on 22nd of January, 1942, the following fundamentals and rules for the competition:

1. A public competition will be announced on the following themes:
   a. A monograph on Jewish life in a city.
   b. Jewish-Polish Relations
   c. Converted Jews in the Ghetto
   d. The School system
   e. The situation of the child.
   f. Bribery in the Ghetto
   g. Smuggling
   h. A branch of Economy
   i. House committees
   j. Entertainment and dissolute behaviour in the Ghetto
   k. The Isle of Tears (refugee "points")
   l. September 1939
   m. Police
   n. Moments of solemnity and elevation in the life of . . .
   o. Social activities and leaders in the Ghetto.
2. New themes, which may be brought up by . . . can be worked out after a written understanding . . . executive.
3. The themes should be worked out
4. The theme . . . only after . . .
5. Each . . . it . . .

1	1st award	1,000 zlotys
1	2nd award	750 "
3	3rd "	500 "
4	4th "	300 "
2	5th "	200 "
3	6th "	100 "

A total of 14 awards.

6. The Jury has the right to divide one award among several contestants.

9. Irrespective of whether a work is qualified for an award or not, it remains the property of the Jury which has the full right to use it in any form (publication etc.).
10. The Jury consists of the following: D. Guzik, I. Gitterman, Sh. Winter, M. Linder, D. Cholodenko, M. Kon, Dr. E. Ringelblum.

AR/I-PH/23—3—4

TERMS AND AN OUTLINE FOR A YOUTH COMPETITION

Youths aged 15—20 can enter the competition. Competitors who commit themselves to participating must maintain regular contact with the secretary in order to receive instructions and directions as to the manner in which to write the competition assignment. The essay should be submitted to the secretary within 4 weeks from the day the youth committed himself to begin writing on a specific topic. The topic should cover approximately 25—30 typed pages. It may be written in any language.

The competition embraces youth from all circles of Jewish society:

1. Working youth
2. Middle-class youth
3. Youth belonging to the Jewish Intelligentsia
4. Students

The said groups should reflect the character of the citizens of Warsaw in their occupations.

5. Youths from the provinces

The form of the assignment may be as follows:

1. Autobiography — whole or selected fragments
2. Diary
3. Edited correspondence of youngsters among themselves.

In certain cases the competition-assignment may be presented in the form of:

1. Belletristic composition (of a youth)
2. A report of a "youth organization" leader

The essay should deal with factual material only, starting with the outbreak of the war between Germany and Poland (1.9.1939). The material should present a real image of the events which the writer himself experienced, or of which he was an eye-witness (therefore, the essay may also be written in first person).

The youths of Warsaw will emphasize the events relating to the first days and weeks of the first stage of war-operations; the outward appearance of Jewish and Christian Warsaw in those days; the influence of the events on the mind and soul of the youth — both Jewish and Christian; the reaction of the youth to the events; the great migration from Warsaw on September 6—7, 1939; the later migration to the other side of the Bug river; experience of the youth in border-towns, concentration-camps, etc.; the experience of youths under the German rule; the decree of the yellow patch and its effect; the attitude of the Christian population to Jews (the way the youth saw it); the round-ups for forced labor — in the streets and in houses; by whom; how; the beating and robbing; etc.

The youths of provinces should present in his or her essay all the facts concerning his experience during the war-years in his hometown; relations between provincial Jews and the Jews of Warsaw; mutual relations between Jews and Poles; the way to Warsaw; the reception in Warsaw; first arrangements; private housing or in a refugee "point"; food supply; wages of the head of the family; relations between the members of the family; attempts to work independently.

The student competitor should present in his work all the information regarding eventual continuation of his studies, be it in his own school-group (namely, with his teachers from before the war), or in a foreign group.

The students' association should concentrate all the efforts of both students and teachers in regard to school fees, the rate and form of payment; the apartments in which lessons take place; eventual failures and the way to cope with them.

The essays should be illustrated as far as possible with documents such as cutouts from newspapers, photographs, pamphlets, announcements and posters of organizations, house-committees, of Jewish and non-Jewish authorities, etc. On the front page the youth should present certain personal data concerning his age, social origin, education, present economic situation.

AR I/105

THE LIFE OF JEWISH SCHOLARS <cf R 54-57>

*

A *poll* among scholars on:

1) Their occupation, family circumstances, living conditions/before the war and now.
2) Present sources of income.
3) Subject and content of their research.
4) What were they working on as a holdover before the war, 4a) what now, 4b) what has been lost and under what circumstances, the content of that lost work.
5) Their present occupation, and its relation to their research.
6) Do they have the necessary premises and other conditions to continue their work?
7) The experiences of those who "went" and came back.
8) Research plans for the future.
9) Has the material been collected already/indicate the content of the work, what still has to be done/has it been committed to paper or retained in memory.
10) What do scholars think of the present times, of the Jewish experiences and future.
11) What commendable moments have they seen in Jewish ghetto-life.
12) Infamous moments.
13) Warsaw Jewry and the Jews of the province.
14) Their present form of self-expression, meetings and monthly budget of Jewish scholars.
15) The attitude of charitable institutions towards Jewish scholars.
16) Their suffering during the war/accommodation, victims among relatives.
17) Change of credo in general and literary credo specifically, under the impact of the war.

The survey is to embrace also deceased scholars and must explain what happened to the scientific work left behind by the deceased author.

Some of the questions in the poll must be answered on the basis of conversations with friends and relatives of the deceased. Photographs of all pre-war and present writers should be attached.

The names of scholars questioned must be filled in.

The poll must first be approved by the editorial board.

1. Prose
   Poetry
   Drama
2. Memoirs and reportages.

The writer of the article must familiarize himself with the diverse works of the authors, and on this basis reflect the character of current Jewish scholarship in comparison with pre-war times. Considering the fear of one's work being lost, an appendix should be added to each article giving

an exact summary of the content of the work. The worthiest works should be copied.

Scholars from the Province, new stars in the field of holarship Jewish-Polish writers — the identical questionnaires with the following addition: their views on Jewish life, scholarship etc. — have they drawn closer to Jews during the war — has it affected their work — scientific bodies — what is happening to the Polish scientific world. — What are their opinions of, or writings on, Jews.

10.

AN OUTLINE FOR A MONOGRAPH

(On the *Situation* of the Jewish Quarter in Warsaw in the Year 1941, in *Numbers*.)

1. The total number of the population.
2. Population according to sex and age.
3. Population according to religion.
4. Mobility of the population:
   a) Deportations and arrivals,
   b) Births,
   c) Deaths.

* *Befelhstelle* — The headquarters of extermination.
** *Ostbahn* — the Eastern Railway; *Heeresbauamt* — army construction office; *Steyr-Daimler-Puch* — motor and car factories.

5. The food supply situation of the Jewish Quarter population.
   a) Allotment for provision cards.
   b) Allotment for Jews in comparison with allotment for Aryans.
   c) Market prices of first-need commodities.
   d) The costs of supporting a 4-member family.
   e) Cost of allotted commodities.
6. Pauperization.
   a) Number of unemployed.
   b) Number of people arrested in the Aryan Quarter.
   c) Number of food cards distributed free.
   d) Numbers of applications for lunch.
   e) Number of applications in social welfare institutions.
7. The sanitary and health situation.
   a) Number of the sick in hospitals, total.
   b) Number of the sick in hospitals for contagious diseases.
   c) Total number of typhoid cases.
   d) Number of sick with typhoid in the hospitals.
   e) The pressure of the sick in hospitals.
   f) Shelters, rallying points, quarantines, boarding-houses.
   g) Sickness in the rallying points.
   h) The development of tuberculosis in the Jewish Quarter.
8. Mortality.
   a) Total mortality.
   b) Mortality in rallying points for refugees.
   c) Causes of death in the rallying points.
   d) Deaths in the street.
9. The Jewish Child.
   a) Number of Children in Institutions for Child-Care.
   b) The Situation in the Main Shelter-House.
   c) The Situation in the Hospitals for Children.
   d) The Pressure of Children in Hospitals and Shelters.
   e) Mortality among Children in the Jewish Quarter.
10. Social Welfare.
   a) Expenses of charitable aid (by the Judenrat, J.H.K., Z.T.O.S.).
   b) Soup Kitchens.
   c) Individual Aid.
   d) Aid in Clothing.
   e) Medical and Sanitary Aid.
   f) Aid to the Deportees.
   g) Child-Care.

11. Social Self-Aid.
    a) Net of House Committees.
    b) The Activity of the House Committees (collection of money, assessment-rates, collecting clothing).
    c) Foster-Patronages.
12. The Economic Situation of the Jewish Quarter.
    a) Vocational and Social Structure.
    b) The Economic Potential (skilled workers, machines).
    c) Number of Enterprises by Branches and Occupations.
    d) The Number of People Vocationally Active in Branches and Occupations.
    e) The Number of Workers' Applications to the Social Insurance.
    f) Employment in Places in Charge of German Authorities.
    g) Employment in Factories within the Ghetto.
    h) Payment, Pensions and Salaries.
    i) Turnover of the Bank Clearing Office (The Cooperative Bank).
    k) Action in the Reloading Area.
13. Organizations of Economic Self-Aid.
    a) Non-Interest Loan-Bank.
    b) ORT.
    c) ToPoRol.
    d) Produce Cooperatives.

Plan of an Informative Interview with Skilled Workers in a Particular Occupation

1. The Structure of the Occupation.
   a) Factories; b) Independent workshops; c) Cottage industry;
   d) Cooperatives-(Mechanized/Manual).
2. The Rate of Employment in Particular Categories of Enterprises (approximately).
3. Names of Larger Enterprises, German/Jewish (addresses).
4. The Character of Production (what is produced, in what quantities, any substitute commodities and which?).
5. The Chain of Sales and Production (finances, agents and producers).
6. The Character of Agreements on work-conditions or on product.
7. The Sources of Raw Material (name, sorts, substitute product) and the Conditions of Purchase.
8. Propellant Energy (the question of fuel).
9. Financing the Production (credit, advance money, etc.).

10. The Nature of the Customers.
11. Where Product taken over.
12. Profits of the Producers, Wages (cash, in kind, percentage to the Intermediaries).
13. Criteria of Economic Situation (to compare with past periods).
    a) Duration of Employment (considering the category of the enterprise, number of days in a week, month).
    b) The Rate of Unemployment among Skilled/Unskilled Workers.
    c) The Number and Character of New Enterprises (Approximately).
    d) The Opinion of Aryan Employees as to the Possibility of Expanding the Production in a Given Branch in the Jewish Quarter.
14. Difficulties in Developing a Particular Industry.
    a) Lack of Orders(cause).
    b) Lack of Precision Machines, skilled workers, raw material, fuel.
15. Conceptions of Prospective Interest Regarding Constructive Aid in a Given Occupation.

5.

AR I/135

THE STREET — [OUTLINE]

1. *Outward appearance.*
   First impressions. Comparison to the pre-war Jewish street. Exoticism and Europeanism.
2. *Buildings* (seen from the street side).
   Gates. Windows. Stores. Shop-windows.
3. *Walls.*
   Exits. Guards. Gates and passages. Small bridges. Breaches. Smuggling.
4. *Street Traffic.*
   Pedestrians. Difficulties of pedestrian and vehicular traffic. (walls, footbridges, cut-off streets, round-about ways).
   Vehicular Traffic: cars, tramways, konheller vehicles, hearses, body barrows, ambulances, droshkies, rickshas. People standing in the street.
5. *Man in the street.*
   Clerks, traders, unemployed. beggars, functionaries. Women, children. Aryans.
6. *Street trade.*
   Shops, coffeehouses, restaurants, small snack-gardens. Bazaars, stands, counters. Movable goods. Second-hand clothes trade. Food trade. Bread, cigarettes, candies and books. Mediation. The oriental character of the street trade.
7. *The aesthetic aspect of the street.*
   Sounds and colours. Sounds: noise, shouting, yellings of the beggars, hawking-calls of the traders. Music, singing and reciting in the street: The hum of conversations and quarrels — of sellers and buyers.
   Colours: variegation, versatility, lack of uniformity of clothes. Arm-bands, hats, uniforms. Advertisements and leaflets. Stench. Contrasts between poverty and wealth in the outward appearance. Theatres, cabarets, gardens. Exoticism.
8. *Social life in the street.*
   "Aristocratic" streets and their splendid isolation. Churches and clubs of converted Jews. Lord and tramp. Ruler and slave. Productive worker and the rest of non-productive population. Proletarian and semi-proletarian streets. "All equal". Downward Equalization. Social differences marked by clothing, language, religion, "labor arm-band", labor card, good complexion and being less skinny. The search for favoritism and work. Street entertainment: Beggars' street-performance, stroll and rest, small gardens, loudspeakers, gossip under walls, coffeehouses.
9. *Street Morality.*
   Stealing and cheating. Healthy and pathological reactions. Lynching, indifference and sympathy. Alms. Sanctions. Shameless behaviour. Satisfaction of physiological needs. Waste. Drunkenness. Prostitution. Corruption. Contrasts. Contrasts in standard of living.
10. *Street emotions.*
    Optimism and pessimism. Joy and sadness. Hopes and resignation. Illusion and apathy. Fear and terror: killing, beating, imprisonment, capture for labor camps. Panic and gossip. Sympathy and charity. Revenge and hatred. Cowardice and courage. Highest and lowest emotions: humaneness, self sacrifice, martyrdom, heroism, religiousness, rationalism, Jewish anti-Semitism, egotism, bestiality — general dullness.
11. *Street Squalor.*
    Beggarliness, stench. Hunger. Lack of fresh air and greenery. Lice, filth, sickness and death in the street.
12. *Certain streets and quarters.*
    The Little and the Large Ghetto. Quarters and districts. Central and peripheral streets. Main arteries. The busiest and the dead streets. Streets cut athwart and halved. cut up and cut out. Street-prisons.

1.

AR I/126

ABOUT RELIGIOUS LIFE
(Questionnaire)

1. Praying — Synagogues, Houses of Learning, Small Houses of Prayer, Praying in Privacy, Catching persons out of Praying Groups for compulsory labour, religious votes.

(5) 11

SHIMON HUBERBAND

מלחמה־פֿאָלקלאָר

פֿון הרבֿ שמעון הובערבאַנד

פֿון דער רעדאַקציע:

הרבֿ שמעון הובערבאַנד (פּעטריקאָוו, 1909–טרעבלינקע, 1942) איז געווען אַ מיטאַרבעטער אינעם אונטערערדישן אַרכיוו פֿון וואַרשעווער געטאָ „עונג־שבת", מיט וועלכן עס האָט אָנגעפֿירט עמנואל רינגעלבלום. הובערבאַנדס געטאָ־כּתבֿים זײַנען אָפּגעפֿונען געוואָרן נאָך דער מלחמה, און זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין העברעיִשער און ענגלישער איבערזעצונג: *קידוש השם: כתבים מימי השואה*, תּל־אָבֿיבֿ, זכור, 1969; און *Kiddush Hashem: Jewish Religious and Cultural Life in Poland During the Holocaust*, KTAV and Yeshiva University Press, 1987.

עטלעכע אַרבעטן הובערבאַנדס זײַנען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין אָריגינאַל, אויף ייִדיש, אינעם וואַרשעווער זשורנאַל **בלעטער פֿאַר געשיכטע**, ב' 1, נ' 2 (1948), זז' 105-111; ב' 4, נ' 4 (1951), זז' 93-130; ב' 29-30 (1991-1992), זז' 149-213.

דאָ וועט ער דרוקן מיר אָפּ צום ערשטן מאָל דעם פֿאַראַנענעם חלק פֿון הובערבאַנדס אַרבעט „מלחמה־פֿאָלקלאָר". דער כּתבֿ־יד איז טראַנסקריבירט געוואָרן אין די 1960ער יאָרן אין ייִד־ושם ווי אַ טייל פֿון דער צוגרייטונג אַרויסצוגעבן די העברעיִשע אויפֿלאַגע פֿון הובערבאַנדס כּתבֿים. די הערות צום טעקסט זײַנען פֿון יוסף קערמיש און פֿון דער רעדאַקציע יחזקאל בלעטער.

הובערבאַנדס כּתבֿ־ידן געפֿינען זיך אין ייִדישן היסטאָרישן אינסטיטוט אין וואַרשע. מיר באַדאַנקען דעם אינסטיטוט פֿאַר זײַן חבֿרישן רשות אָפּצודרוקן די ווײַטערדיקע מאַטעריאַלן.

Rabbi Szymon Huberband was born in 1909, and was a self-taught historian. In the Ghetto, he was the director of the religious department in the Jewish Self-Help society (JSS). As a member of Oyneg Shabbes, he documented religious life in the Ghetto. He and his wife were murdered on August 18, 1942 in the Treblinka death camp.

אָפּטיילן:

I ווערטער און ווערטשפּיל
II רמזים פֿון גאולה
III לעגענדעס
IV לידער
V רעדנסאַרטן און נײַע ווערטער
VI קללות
VII פּאָליטישע רמזים
VIII פּליאַטקעס

1

װיצן און װערטשפּיל I

<ד' 2>

<ד' 3>

1) מיר עסן װי אין יום־כּיפּור, שלאָפֿן אין סוכּות, גײען װי פּורים.

2) ייִדן זײַנען לעצטנס װײער פּרום, זײַנען מקיים אַלע דינים, װערן געשטאָכן און געלעכערט װי מצות, האָבן חמץ װי אין פּסח. מען שלאָגט זיי װי די הושענות, מען קלאַפּט זיי װי די המנען, זײַנען אַזױ גרין װי אַן אתרוג און דאַר װי אַ לולב, פֿאַסטן װי אין יום־כּיפּור, מען ברענט זיי װי די חנוכּה און האָבן אַ געמיט װי אין תּשעה־באָב.

3) עס פֿרעגט אַ לערער זײַן שילער: זאָג מיר, משהלע, װאָס װאָלסטו געװאָלט װערן, װען ביסט היטלערס קינד?

— אַ יתום — ענטפֿערט דער שילער.

4) ענגלישער ראַדיאָ מעלדעט: מיר האָבן הײַנט פֿאַרניכטעט דעם שונאס 200 עראָפּלאַנען. דער דײַטשער ראַדיאָ מעלדעט: מיר האָבן הײַנט פֿאַרשאַפֿט דעם פֿײַנט פֿאַרלוסטן 200 עראָפּלאַנען. דער סאָװעטישער ראַדיאָ מעלדעט: דער פֿײַנט האָט הײַנט געהאַט פֿאַרלוסטן פֿון 400 עראָפּלאַנען [ ].[1]

<ד' 4>

5) אַ קינד װאָס נעמט צו בײַ[ם] צװײטן דאָס װאָס געהערט נישט צו אים, הײסט אַז דאָס קינד לײַדט אױף אַ מאַניע. אַ דערװאַקסענער אױב ער נעמט דאָס װאָס געהערט נישט אים, הײסט אַז ער לײַדט אױף — קלעפּטאָמאַניע. אַ פֿאָלק װאָס נעמט צו בײַ אַנדערע װאָס עס איז נישט זײַנס, הײסט — גערמאַניע.

6) װינטער פֿון יאָר 1939-1940. עס שטײט אַ ריזנרײ פֿון נצרכים בײַ אַ װױלטעטיקע אינסטיטוציע, צו באַקומען הילף. דער פֿראָסט איז סכּנת־נפֿשות. די װאַרטנדיקע שמועסן צװישן זיך. איר קענט זען, װאָס הײסט גבֿירישע הצלחה. זײ די גבֿירים װעט אױסקומען צו שטײן אין דער רײ װען עס װעט שױן זײַן װאַרעם, װען עס װעט שױן זײַן זומער.

7) אין דערמאָנטן װינטער האָט מען גערעדט װעגן אַ נײַע ענגלישע דערפֿינדונג, אַ גאַז װאָס [ ].

<ד' 5>

8) װאָס ייִדן װינטשן זיך, דער זאָל אַװעק... נישט אַרײַן, דער אַלטער זאָל נישט [ ].

9) בעת דער קאַמפּאַניע אין נאָרװעגן: היטלער האָט פֿאַרנומען נאָך אַ טעריטאָריע, דעם דנאָ.

10) עס זיצן אַ ייִד מיט אַ דײַטש, דער דײַטש שפּרײט אױס אַ װעלטמאַפּע און באַרימט זיך פֿאַרן ייִד װאָס [היטלער] האָט שױן אַלץ אײַנגענומען.

פֿרעגט אים דער ייִד. און אַ מיתה־משונה האָט ער אױך שױן אײַנגענומען? דער דײַטש זוכט אין דער מאַפּע און געפֿינט נישט אַזאַ לאַנד. רופֿט ער זיך אָפּ צום ייִד, אױף דער מאַפּע געפֿינט זיך נישט אַזעלכעס. נאָר קײם עס איז דאָ ערגעץ, װעט דאָס אונדזער פֿירער זיכער אײַננעמען [ ].

<ד' 6>

11) עס טרעפֿט אַ דאָקטער זײַן חבֿר אַן אַדװאָקאַט אין גאַס, פֿרעגט ער אים דעם אַדװאָקאַט [ ] װוּ אַהין גײסטו? [ ] ענטפֿערט דער אַדװאָקאַט.

נעם זיך נישט איבער, קאָלעגע, זאָגט דער דאָקטער, איך קום נאָר װאָס פֿון דיר, װוּ איך האָב אױסגעלײדיקט דײַן װױנונג.

12) מען האָט בײַ אַ ייִד צוגענומען כּל אשר לו. ער איז אָבער פֿאַרבליבן פֿרײלעך און אױפֿגעראַמט. פֿרעגט אים זײַן שכן — מען האָט בײַ דיר צוגענומען דעם גאַנצן פֿאַרמעגן און ביסט װײַטער אױפֿגעראַמט?

ענטפֿערט אים דער ייִד, איך בעט דיך װײער, שכן טײַערער. זײ האָבן צוגענומען טשעכיען, פּױלן, דענעמאַרק, בעלגיען, האָלאַנד, פֿראַנקרײַך און אַנדערע לענדער. דאָס אַלץ װעלן זײ דאָך מוזן צוריקגעבן, װעלן זײ מיר מײַנע זאַכן אױך מוזן אָװעקגעבן.

13) אַ צװײטער װאַריאַנט: היטלער קומט אױף די נאַלעװקעס. אַ ייִד דערקענט אים, גײט ער צו אים צו — פּאַניע היטלער, װאָס מאַכט מען עפּעס גוטס?

— װעק! — ענטפֿערט אים היטלער — דו ביסט דאָך משוגע, װאָס פֿאַלסטו עפּעס אױף אַזאַ <ד' 7> מין אײַנפֿאַל, אַז איך בין גאָר היטלער?

I. Jokes and Puns

1. A teacher asks his pupil, "Tell me, Moyshe, what would you like to be if you were Hitler's son?" "An orphan," the pupil answers.

2. British Radio announces: "Today, we destroyed two hundred enemy aircraft. German Radio announces: "Today, we caused the enemy to lose two hundred aircraft." Soviet Radio announces: "Today the enemy lost four hundred aircraft."

3. A child who steals from others is said to be manic. An adult who steals from others is said to be kleptomanic. A nation that steals from others is called Germanic.

4. Winter, 1939–40. An enormous line of needy people stood in front of a welfare agency, seeking assistance. It was bitter cold. They remarked to each other while waiting: "Now you know how lucky the rich people are. They'll stand on line when it'll be warm, in the summertime."

5. During the Norwegian campaign: "Hitler has captured another piece of territory—the bottom of the sea."

6. A Jew and a German are sitting together. The German spreads open a map of the world and starts boasting to the Jew that Hitler has already gotten all of it. So the Jew asks him, "And has he also gotten *Mise Meshunah*?"° The German studies the map but can't find such a country. So he tells the Jew that it's not on the map, but if it exists at all, the *Führer* will certainly get it.

7. A Jew had all his worldly possessions taken from him, but he remained jolly and in good spirits. So his neighbor asked him: "All your possessions were taken away. Why are you still in good spirits?" The Jew answered, "My dear neighbor, they took away Czechoslovakia, Poland, Denmark, Belgium, Holland, France and other countries. Someday they will have to return all these countries. So then they'll have to return my things, too."

8. Another version of the same joke: Hitler comes to Nalewki Street° in Warsaw. A Jew recognizes him and goes over to him. "What's new with you, Mr. Hitler?"

"Go away," Hitler replies, "you're insane; how could it occur to you that I'm Hitler?"

The Jew answers, "You know that it's hard to fool a Jew."

"Alright, let's say I'm Hitler," he admits. "So what? What do you want from me?"

"I want you to buy a few things from me," the Jew says and presents him with a list of items he wants to sell him. "I'd gladly buy a few things," says Hitler, "but what can I do, I don't have any money."

"Well, if you don't have any money, I'll lend you some, Mr. Hitler," the Jew answers.

"How do you know that I'll give the money back to you?" Hitler asks.

"Listen here, Mr. Hitler, you've conquered so many countries that you're going to have to give back. Are you going to steal just for my few *zlotys*?"

9. The *Führer* appeals to General Franco: "Please give me advice, comrade! Help! Things are so bad!" Franco answers, "I'm sorry, but I can't help you. I can't join your pact." So Hitler says, "Then give me at least some advice."

FRANCO: "Stretch out a peaceful hand to England."

HITLER: "I tried that already, but it didn't work."

FRANCO: "Then stretch out your legs, as well."

10. During the Italian defeat in Greece and Ethiopia, the *Führer* calls up *Il Duce*: "*Duce*, are you in Athens?"

Il Duce (catching the *Führer*'s joke): "Ha? What? Where are you calling from? I can't hear you. Are you calling from London?"

11. The *Führer* inquires of General Franco, "Comrade, how did you solve the Jewish problem?"

Franco answers, "I instituted the yellow badge."

"That's nothing," says Hitler. "I imposed tributes, instituted ghettos, lessened their food rations, imposed forced labor." He goes on, enumerating a long list of edicts and persecutions. Finally, Franco says, "I gave the Jews autonomy and Jewish councils."

"Ah," says Hitler, "that's the solution."

אײַ — ענטפֿערט דער ייִד — איר ווייסט דאָך שוין, אַז אַ ייִד איז שווער אָפּצונאַרן.
נו, זאָל שוין זײַן אַז איך בין היטלער — איז ער זיך שוין מודה, טאָ וואָס איז? וואָס ווילסטו?
— איך וויל איר זאָלט בײַ מיר עפּעס קויפֿן, ענטפֿערט דער ייִד און לייגט אים באַלד פֿאַר אַ צעטל מיט אַרטיקלען, וואָס ער וויל פֿאַרקויפֿן.
— איך וואָלט בײַ דיר גערן געקויפֿט, ענטפֿערט אים היטלער, נאָר וואָס קומט אַרויס, אַז איך האָב נישט קיין געלט.
— נו, אויב איר האָט נישט קיין געלט, וועל איך באָרגן, פּאַניע היטלער, ענטפֿערט דער ייִד.
— פֿון וואַנען ווייסטו אַז דו קענסט מיר באָרגן, אַז איך וועל דיר אָפּגעבן, פֿרעגט היטלער.
— הער נאָר דאָ — ענטפֿערט דער ייִד, איר האָט אײַנגענומען אַזוי פֿיל לענדער וואָס איר וועט מוזן אָפּגעבן, וועט איר פּונקט מײַנע פֿאַר זלאָטעס צונעמען?
<ד' 8>

(14 היטלער [ ] אויף דעם האָט פֿראַנקאָ געפֿרעגט: פֿירער, איר קענט רעכענען? [ ] ענטפֿערט דער פֿירער.
אויב אַזוי, האָט איר נישט אויף מיר וואָס צו רעכענען — ענטפֿערט אים פֿראַנקאָ.

(15 דער פֿירער ווענדט זיך צום גענעראַל פֿראַנקאָ, און זאָגט אים, אפֿשר קאָנסטו, קאַמראַד, גיב[ן] עפּעס אַן עצה? ראַטעווע, עס איז נישט גוט. ענטפֿערט אים פֿראַנקאָ, איך קען דיר לײַדער גאָר נישט העלפֿן. צום פֿאַקט קען איך נישט צושטיין. בעט ער, גיב כאָטש אַן עצה. פֿראַנקאָ: שטרעק אויס אַ האַנט פֿון שלום צו ענגלאַנד. היטלער: איך האָב שוין אַזוי געטאָן, נאָר עס גיט זיך מיר נישט אײַן. פֿראַנקאָ: אויב אַזוי, שטרעק ושע אויס די פֿיס אויך.

(16 בעת דער מפּלה פֿון איטאַליע אין גריכנלאַנד און אַביסיניע, קלינגט דער פֿירער צום דוטשע: אַ, דוטשע, צי וועגט איר אין אַטען? דער דוטשע (כאַפּנדיק זיך אויפֿן פֿירערס שפּאַס) ענטפֿערט: <ד' 9>
האַ? וואָס? פֿון וואַנעט רעדט איר, וואָס מען הערט אַזוי שוואַך. צי רעדט איר פֿון לאָנדאָן?

(17 אַ דײַטש יאָגט נאָך אַ ייִד. דער ייִד אַנטלויפֿט. דער דײַטש שרײַט אים נאָך ער זאָל שטיין בלײַבן; דער ייִד לויפֿט אָבער ווײַטער. דער דײַטש, אַן אויפֿגערעגטער, שרײַט אים נאָך: וואָס לויפֿסטו, דו יודע? צי ביסטו אַן איטאַליענער?

(18 הײַלע סעלאַסיע האָט זיך דערקלערט אַלס קייסער פֿון אַביסיניען און קעניג פֿון איטאַליען.

(19 היטלער ווענדט זיך צום גענעראַל פֿראַנקאָ: ווי אַזוי האָסטו, קאַמעראַד, דערליידיקט די ייִדן־פֿראַגע?
איך — ענטפֿערט פֿראַנקאָ — האָב אײַנגעפֿירט גרעלע לאַטעס.
— דאָס איז גאָרנישט, זאָגט דער פֿירער. — איך האָב אויף זיי אַרויפֿגעלייגט קאָנטריבוציעס, אײַנגעפֿירט געטאָס, פֿאַרקלענערט די אַפּראָוויזאַציע, אײַנגעפֿירט צוואַנגסאַרבעט און רעכנט דערבײַ אויס נאָך אַ לאַנגן צעטל פֿון גזירות, <ד' 10> גנישות.
— דאָס איז אַלץ גאָרנישט, ענטפֿערט דער פֿירער.
— לסוף, רופֿט זיך אָן פֿראַנקאָ, איך האָב די ייִדן געגעבן אויטאָנאָמיע און ייִדנראַטן.
— אָה! דאָס איז אַלץ, ענטפֿערט דער פֿירער.

(20 דײַטשלאַנד פֿירט קריג. ענגלאַנד פֿירט אַ שפּיל. דײַטשלאַנד וועט די קריג געווינען, ענגלאַנד וועט די שפּיל געווינען.

(21 נאָך דער מלחמה: דעם פֿירער מיט גערינגען האָט מען אויפֿגעהאַנגען אויף 2 שכנותדיקע ביימער הינטער די לינדן. רופֿט זיך אָן גערינג צום פֿירער: וואָס האָב איך אײַך פֿירער [ ].

12. After Czechoslovakia joined the Triple Alliance, the *Führer* invited General Franco and President Czerniakow* to come to Berlin. For what purpose? To ask that their kingdoms join the alliance.

13. Germany is waging a war. England is playing a game. Germany will win the war. England will win the game.

14. A strange-looking airplane was noticed in the sky. The onlookers found it difficult to determine what country it belonged to. Suddenly one of the spectators said, "I know whose airplane it is. It's Russian."
"How do you know?" everyone asked him.
"Simple," he answered. "I saw the pilot's bare feet."

15. The *Führer* embarked on a journey to visit all the hospitals. Upon arriving in a certain one, the hospital director gave him a tour and showed him everything.

The *Führer* unexpectedly barged into a corridor and found a securely locked room. This seemed very suspicious to the *Führer*. He insisted on seeing the room.
"If you insist, then I must first explain what is inside," the hospital director said to Hitler. "Locked up inside, there is a madman whose external appearance is similar to yours. His illness expresses itself in his self-delusion that he is the *Führer*.
"If that is the case," says the *Führer*, "then I must see him." Hitler entered the room alone. After a short while, he left the room. But no one is certain which one left and which one remained inside—Hitler or the madman.

16. God dispatched an angel from heaven to find out what's new on earth. The angel returned with a report that he simply could not understand the world. "England is unarmed and does not want peace. Germany is armed and wants peace. And the Jews are screaming that everything is fine."

17. The Jewish Legion refused to fight against the Germans. Why? Because they're afraid they might be seized for forced labor.

18. A group of downed German pilots came to the gates of heaven, but the guard at the gate refused to let them in. The pilots were infuriated. How can this be? The *Führer* had assured them that if one came from Germany the gates of heaven would be open. The guard then showed them the communiqué from German military headquarters that stated explicitly that only three pilots had been killed. "How can you expect me to let you, more than one hundred persons, into heaven when your communiqué states with certainty that only three were killed?" asked the guard.

19. During the rumors that the Russians would conquer the General-gouvernement of Poland,* it was said that whoever is studying German is a pessimist, whoever is studying English is an optimist, whoever is studying Russian is a dreamer and whoever is studying Polish is a realist. # 31

20. God forbid that the war last as long as the Jews are capable of enduring.
cf # 33-34

21. If only the navy of Eretz Israel will look ten years from now like the German navy does today!

22. After Rudolf Höss escaped from Germany,* Hitler sent him the following letter: "I can forgive you for committing treason, I can forgive you for escaping. I can forgive you for everything except for one thing—that you didn't take me along."

23. If we can endure for twenty-one days, then we'll be saved—namely, eight days of Passover, eight days of Sukkot, two days of Rosh Hashanah, two days of Shavuot and one day of Yom Kippur.

24. We eat as if it were Yom Kippur [i.e., we fast], sleep in *sukkahs* [i.e., in makeshift quarters] and dress as if it were Purim [i.e., in outlandish clothes].
1

The area of Poland under German civilian administration, established October 1939.

In 1941, Deputy Führer Rudolf Höss flew from Germany to Scotland, ostensibly on his own initiative, to negotiate a separate peace between the Third Reich and Great Britain. He was arrested and detained until the end of World War II, when he was tried at the Nuremberg War Crimes Trials.

22) אים ווינטער 40-1939 בעת די גרויסע פֿרעסט, האָט מען געהאַפּט אויפֿן רוס. איז געקומען „מרוז" (פֿרעסט).

23) מען האָט געזען פֿליִען א משונהדיקן טיפּ אַעראָפּלאַן. די אַרויפֿקוקער איז שווער פֿעסטצושטעלן צו וועלכן לאַנד די אַעראָפּלאַנען געהערן. פּלוצעם רופֿט זיך אײַנער פֿון די אַרויפֿקוקער אָן. איך ווייס שוין ווער די אַעראָפּלאַנען זײַנען. זיי זײַנען רוסישע.
— פֿון וואַנעט ווייסט איר דאָס? פֿרעגט מען אים פֿון אַלע זײַטן.
— פּשוט, איך האָב געזען די באַרוועסע פּיס פֿונעם פֿליִער.

24) אין ביאַליסטאָק זײַנען פֿאַראַן 2 האָטעלן. איין האָטעל „וואַקזאַל" און האָטעל „בית המדרש".

<ד' 12>

25) ביאַליסטאָקער גאַסן־לאַמטערנעס זײַנען אויסגעקרימט. צוליב וואָס? פֿון קראַצן זיך אין זיי.

(26) נאָכן צוטרעטן פֿון סלאָוואַקײַ צום דרײַפּאַקט. דער פֿירער האָט אײַנגעלאָדן דעם גענעראַל פֿראַנקאָ און פּרעזידענט טשערנאַקאָוו קיין בערלין. נאָך וואָס? אַז זייערע מלוכות זאָלן צושטיין צום דרײַפּאַקט.

27) דער פֿירער איז אַרומגעפֿאָרן אויף אַ באַזוך איבער אַלע שפּיטעלער. ער איז געקומען אין אַ שטאָט. דער שפּיטאָל־לייטער האָט דעם פֿירער אומעטום אַרומגעפֿירט און אים אַלעס געוויזן. דער פֿירער קומט פּלוצעם אַרײַן אין [ ] <ד' 13> שפּיטאָל־לייטער. די מעשׂה איז דעם פֿירער אויסגעקומען זייער פֿאַרדעכטיק(ט). אויב אַזוי האָט ער דורכויס געוואָלט באַזוכן דעם צימער.
— אויב אַזוי מוז איך אײַך צו ערשט דערקלערן וואָס דאָ איז, זאָגט דער שפּיטאָל־לייטער צו היטלערן. דאָ זיצט פֿאַרשפּאַרט אַ משוגענער וואָס זײַן אויסטערלעך אויסזען איז ענלעך צו דיר. זײַן קראַנקייט באַשטייט דערין, וואָס ער רעדט זיך אײַן, אַז ר'איז דער פֿירער.
— אויב אַזוי, רופֿט זיך אָן דער פֿירער — מוז איך אים באַזוכן. היטלער איז אײַנער אַליין אַרײַן אין דערמאָנטן צימער. נאָך אַ געווויסער צײַט איז ער פֿון דאָרט אַרויס און דאָס ווייס קיינער נישט ווער עס איז אַרויס און ווער ס'איז פֿאַרבליבן, היטלער אָדער דער משוגענער.

28) גאָט האָט אַרויסגעשיקט פֿון הימל אַ מלאך אויף אַן אינספּעקציע זיך צו דערוויסן, וואָס מען הערט עפּעס אויפֿן וועלטל. <ד' 14> דער מלאך קומט צוריק מיט אַ באַריכט, אַז ער פֿאַרשטייט נישט די וועלט.
ענגלאַנד איז נישט באַוואָפֿנט און וויל נישט קיין שלום.
דײַטשלאַנד איז יאָ באַוואָפֿנט און וויל שלום.
און ייִדן שרײַען אַלץ איז גוט.

29) דער ייִדישער לעגיאָן האָט זיך אָפּגעזאָגט צו קעמפֿן קעגן דײַטשלאַנד. פֿאַר וואָס? ווײַל זיי האָבן מורא, מען זאָל זיי נישט כאַפּן צו דער אַרבעט.

30) אַ גרופּע געפֿאַלענע דײַטשע פֿליִער זײַנען געקומען צום טויער פֿון גן־עדן. דער טויער־היטער האָט אָבער זיי נישט געוואָלט אַרײַנלאָזן, ווערן די וועלנער אויפֿגערעגט. וואָס הייסט עפּעס,

<ד' 15>

דער פֿירער האָט דאָך בפֿירוש צוגעזאָגט, אַז אויב מען וועט קומען פֿון דײַטשלאַנד, וועלן די טויערן פֿו גן־עדן זײַן אָפֿן! דער טויער־היטער צעעפֿנט דאָן דעם קאָמוניקאַט פֿון דער אַרמיי־אָנפֿירונג, אין וועלכן עס שטייט בפֿירוש, אַז עס זײַנען נישט מער אומגעקומען ווי 3 פֿליִער. און ווי אַזוי ווילט איר אַז מען זאָל אײַך מער ווי הונדערט פּערזאָן, אַרײַנלאָזן אין גן־עדן, אין דער צײַט ווען אײַער קאָמוניקאַט פֿאַרזיכערט אַז עס זײַנען נישט אומגעקומען מער פֿון 3 — פֿאַרענדיקט דער טויער־היטער.

(31) בעת דעם געריידי אַז דער רוס נעמט איבער די גענעראַל־גובערניע.
ווער עס לערנט זיך דײַטש — איז אַ פּעסימיסט.
ווער עס לערנט זיך ענגליש — איז אַן אָפּטימיסט.
ווער עס לערנט זיך רוסיש — איז אַ פֿאַנטאַזיסט.
ווער עס לערנט זיך פּויליש — איז אַ רעאַליסט.

(25.) Jews are now very pious. They observe all the ritual laws: they are stabbed and punched with holes like *matzahs* and have as much bread as on Passover; they are beaten like *hoshanahs* [willow twigs beaten at the end of the Sukkot festival]; rattled like Haman [during the reading of the Purim *Megillah*]; they are as green as *esrogim* [citrons used for Sukkot]; they fast as if it were Yom Kippur; they are burnt as if it were Hanukkah [i.e., candles]; and their moods are as if it were the Ninth of Av. #2

26. A prominent German gave birth to twins. They were very similar to each other, and they were named Hitler and Mussolini. Once, during the bombing of Berlin, the two children were confused for one another, and because of their resemblance, it was impossible to determine which one was Hitler and which one was Mussolini. The greatest anthropologists were consulted, but not one of them knew how to resolve the problem. A Jew was called in to clear up the problem. He didn't need to think for long and replied, "Whoever filthies himself first is Mussolini."

(27) The Jews worshipped other gods and were therefore granted a ghetto.* #41

28. It is forbidden for a *Kohen* to marry a woman from the ghetto, because she is a *gerusha*.*

29. A Jew was arrested. None of his relatives knew that he was in custody. The Jew pleaded that he be allowed to notify his relatives, but he was not granted permission.

He asked to be allowed a brief telephone conversation with his family. The prison warden allowed him to speak only for five minutes. The Jew agreed and had lifted the receiver when the warden told him to speak no more than one word. The Jew agreed to this condition as well. He took the receiver to his lips and screamed into it, "*Gevald*!" ("Help!").

30. The Jewish legion positioned itself near the Syrian border. And what happened next? It's still standing there.

(31) A contemporary Jewish prayer: Oh Lord, help me become a chairman or vice-chairman, so that I can allocate funds to myself. #49

32. No garbage was permitted to be taken out of the ghetto. A Jewish ghetto administrator appeared before his German commissar to request permission to remove garbage accumulating in his home. When the Jew came into the commissar's office and did not raise his arm in the Hitler salute, the commissar became furious and threw him out of the room.

A few days later the Jewish administrator appeared a second time in the commissar's office. The commissar was certain that this time the Jew would salute him by raising his arm. And indeed, the Jew entered his room, raising his arm. So the commissar addressed the Jew, "This time, *Jude*, you acted correctly by raising your arm in the Hitler salute."

<ד' 16>

32) אַלע לענדער און אַלע פֿעלקער קען היטלער מנצח זײַן אויסער די ייִדן, ווײַל אויף אַלעמען זאָגן זיי אַז עס איז גוט.

33) אָפּגעהיטן זאָל מען ווערן אַז די מלחמה זאָל אַזוי לאַנג דויערן, ווי לאַנג ייִדן קענען אויסהאַלטן.

34) וואַריאַנט. ווי לאַנג וועלן אַזוי דויערן די צרות? אָפּגעהיטן זאָל מען ווערן, אַז די צרות זאָלן אַזוי לאַנג דויערן ווי לאַנג ייִדן קענען אויסהאַלטן. טאָמער זאָלן טאַקע די צרות אַזוי לאַנג דויערן ווי לאַנג ייִדן קענען אויסהאַלטן — מי יודע צי זיי וועלן טאַקע אויסהאַלטן?

<ד' 17>

35) [ ] הלוואַי זאָל דער ייִדישער פּלאַט אין ארץ־ישׂראל אין 10 יאָר אַרום אויסזען ווי עס זעט אויס דער הײַנטיקער דײַטשער פּלאַץ.

36) נאָך דעם ווי העס איז אַנטלאָפֿן, שיקט אים היטלער אַ בריוו אין וועלכן ער שרײַבט אים: איך בין דיר מוחל דײַן פֿאַרראַט, איך בין דיר מוחל דײַן אַנטלויפֿן, אַלץ בין איך דיר מוחל אויסער איין זאַך נישט — דאָס וואָס דו האָסט מיך נישט מיטגענומען.

37) איבער מען וועט אויסהאַלטן 21 טעג, וועט מען זײַן געהאָלפֿן. דהײַנו? 8 טעג פּסח, 8 טעג סוכּות, 2 טעג ראָשהשנה, 2 טעג שבֿועות און 1 טאָג יום־כּיפּור.

38) בײַ אַ גדול אין דײַטשלאַנד איז געבוירן געוואָרן אַ צווילינג. זיי זײַנען ווייער ענלעך איינער צום צווייטן. מען האָט זיי געגעבן נעמען, היטלער און מוסאָליני.

39) די גריכישע אַרמיי, וואָס האַלט אָפּ אַזעלכע גרויסע נצחונות איבער איטאַליע, איז ווייער אַן אינטעליגענטע. יעדער צווייטער זעלנער, אָדער ער רעדט ענגליש אָדער פֿראַנצויזיש, אָדער אַן אַנדערע אייראָפּעיִשע שפּראַך.

<ד' 19>

40) [מען] טאָר נישט נעמען קיין פּרי פֿון געטאָ, ווײַל זי איז אַ גרושה.

41) ייִדן האָבן געדינט פֿרעמדע געטאָ (לויט דער וואַרשעווער אויסשפּראַך אויף געטער), האָט מען זיי מזכּה געווען מיט אַ געטאָ.

42) מען וואַרט אויף דעם ייִדישן פּאָסט־נאַטשאַלניק. עס איז שוין 9 דער זייגער. די רייען וואַרטנדיקע זײַנען שוין אומגעדולדיק. ענדלעך דער פּאָסט־נאַטשאַלניק, אַ מיטל־יאָריקער ייִד מיט אַ לאַנגער געלער באָרד, קומט אָן. די וואַרטנדיקע באַפֿאַלן אים מיט אַ טענה: היתּכן, וואָס לאָזט מען עפּעס אַזוי לאַנג אויף זיך וואַרטן? איר ווייסט דאָך, ענטפֿערט דער נאַטשאַלניק, אַז עס איז הײַנט ראָשחודש, און הלל מיט מוסף דויערן לענגער.

<ד' 20>

43) דער נאַטשאַלניק פֿאַרענטפֿערט זיך, אַז עס האָט זיך אים איבערגעריסן אַ ציצה. ביז ער האָט אײַנגעמאַכט אַ צווייטע האָט געדויערט אַ שעה.

44) נאָך אַ וואַריאַנט: די זעלבע מעשׂה. דער נאַטשאַלניק ענטפֿערט, אַז ער האָט פֿאַרגעסן זיך שטעלן נעגל־וואַסער. ביז ער האָט געהאַט ווער עס זאָל אים דערלאַנגען אין דער פֿרי נעגל־וואַסער האָט געדויערט אַ שעה.

45) מען האָט אַרעסטירט אַ ייִד. קיינער פֿון די קרובֿים האָט דערפֿון נישט געוווּסט. דער ייִד האָט געבעטן מען זאָל אים דערלויבן מודיע זײַן די קרובֿים וועגן זײַן אַרעסט. ער האָט אַזאַ דערלויבעניש נישט באַקומען. ער האָט דאַן געבעטן אים דערלויבן אַ קורצן טעלעפֿאָנגעשפּרעך מיט דער פֿאַמיליע. דער אָנפֿירער פֿון תּפֿיסה האָט אים דערלויבט צו רעדן בלויז 5 ווערטער. דער ייִד איז מסכּים געווען, און <ד' 21> נעמענדיק דאָס טרײַבל אין האַנט, זאָגט אים דער תּפֿיסה־אויפֿזעער, אַז מער ווי איין וואָרט טאָר ער איבער הויפּט נישט רעדן. דער ייִד איז [אויף] דעם באַדינג אויך מסכּים. ער נעמט דאָס טרײַבל צום מויל און גיט אַ געשריי — געוואַלד!

46) ווען די יוגאָסלאַווישע רעגירונג איז געצוווּנגען געוואָרן צו דעמיסיע צוליבן פּאַקט מיט דײַטשלאַנד און זייער אָרט האָט פֿאַרנומען דער יונגער יוגאָסלאַווישער קעניג, האָט סטאַלין צוגעשיקט דעם יונגן קעניג אַ באַגריסונגסדעפּעשע מיטן אינהאַלט: „יינגל, האַלט זיך".[2]

47) סקלאַדקאָווסקי איז געקומען קיין ארץ־ישׂראל. ער איז אַוועק צו גרינבוימען. סקלאַדקאָווסקי פֿרעגט גרינבוימען [ ] <ד' 22> [ ] בײַ אים לאַושירן. „אָושעם", ענטפֿערט גרינבוים.

48) דער ייִדישער לעגיאָן האָט זיך אויפֿגעשטעלט בײַ דער סירישער גרענעץ. און וואָס איז ווײַטער געשען? ער שטייט.

"No, Mr. Commissar," the Jew answered. "I just wanted to show you h
high the garbage has gotten."

33. Where does Hitler feel best?
In the toilet. There, all the brown masses are behind him.

34. Rubinshteyn* says, "I had a *groschen*, but lost it; I had a *tsveyer* (two-*gros*
piece) but lost it; I had a *drayer* (three-*groschen* piece) but lost it. Only the *f*
(four-*groschen* piece) I can't seem to lose.

35. It is rumored that after the war all that will remain in Germany wil
military targets. Because, according to German war communiqués, British bo
are hitting only civilian areas, and no military targets.

36. A German asked an Englishman, "On what do you base your optim
that England will emerge victorious? Do you have a huge army, like the Gern
army?"
"No."
"Do you have an air force like Germany's?"
"No."
"Do you have enough ammunition?"
"No."
"Then what do you have enough of?"
"We have enough time," the Englishman replied.

A popular wit in the Warsaw ghetto.

Pun on Führer.

49) א הײַנטיקע ייִדישע תּפֿילה:
השי"ת, העלף מיר איך זאָל ווערן אַ פּרעזוס אָדער אַ וויצע. בכדי איך זאָל מיר אַליין אויסטיילן שטיצע.

50) אַ ייִד וואָס איז אַריבער אויף יענער זײַט געטאָ ווערט דערקענט דורך אַ פּאָליאַק.

51) פֿון געטאָ לאָזט מען נישט אַרויספֿירן דאָס מיסט. אַ ייִדישער אַדמיניסטראַטאָר מעלדעט זיך צום דײַטשן קאָמיסאַר, ער וויל אים בעטן וועגן דערלויבן אים אַרויספֿירן דאָס מיסט פֿון זײַן הויז. אַז דער ייִד קומט אַרײַן צום קאָמיסאַר און באַגריסט אים נישט מיטן היטלער־גרוס דורך אויפֿהייבן די האַנט, ווערט דער קאָמיסאַר אין כּעס און טרײַבט דעם ייִד אַרויס. אין אַ פּאָר טעג אַרום מעלדעט זיך דער ייִדישער אַדמיניסטראַטאָר נאָך אַ מאָל צום קאָמיסאַר.
דער קאָמיסאַר איז זיכער אַז יעצט וועט דער ייִד אים שוין באַגריסן מיט אויפֿהייבן די האַנט. און ווירקלעך — דער ייִד קומט אַרײַן מיט אַן אויפֿגעהויבענער האַנט.
דער קאָמיסאַר רופֿט זיך דאַן אָפּ צום ייִדן: יעצט יודע האָסטו גוט געמאַכט ווען דו האָסט די האַנט צום היטלער־גרוס געהויבן. ניין, ה' קאָמיסאַר, ענטפֿערט דער ייִד
<ז' 24> איך האָב נאָר אײַך געוואָלט צײַגן ביז וואַנען דאָס מיסט דערגרייכט שוין.

52) ווו פֿילט זיך היטלער אַם בעסטן? אין קלאָזעט, דאָרט האָט ער די גאַנצע ברוינע מעסע הינטער זיך. scatological

53) רובינשטיין זאָגט: איך האָב געהאַט אַ גראָשן און אים פֿאַרלוירן, אַ צווייער און אים פֿאַרלוירן, אַ דרײַער און אים פֿאַרלוירן. און נאָר דעם פֿירער[3] קען איך נישט פֿאַרלירן.

54) מען שמועסט אַז נאָך דער מלחמה וועט אין דײַטשלאַנד נישט בלײַבן נאָר מיליטערישע אָביעקטן, ווײַל לויט די דײַטשע קריגס־קאָמוניקאַטן טרעפֿן די ענגלישע באָמבעס נאָר די ציווילע באַפֿעלקערונג אָבער נישט קיין מיליטערישע אָביעקטן.

<ז' 25>

55) עס פֿרעגט אַ דײַטש אַן ענגלענדער, אויף וואָס באַזירט איר אײַער אָפּטימיזם וועגן ענגלאַנדס נצחון.
— האָט איר אַ ריזיקע אַרמיי ווי די דײַטשע? — ניין!
— האָט איר אַזאַ לופֿטפֿלאָט ווי דײַטשלאַנד? — ניין!
— האָט איר גענוג אַמוניציע? — ניין! —
האָט איר גענוג רוישטאָפֿן? — ניין!
— נאָר וואָס דען האָט איר יאָ גענוג?
— מיר האָבן גענוג צײַט — ענטפֿערט דער ענגלענדער.

הערות

1. [ ] - נישט לייענעוודיק אָדער עס פֿעלט טעקסט.

2. גלײַכוואָרט פֿון זייער פּאָפּולערן וויצלער אין וואַרשעווער געטאָ, רובינשטיין, וואָס האָט זיך קונהשם געווען מיט זײַן תּליהה־הומאָר. זײַנע גלײַכווערטער האָבן זיך אָנגענומען בײַם עולם און זײַנען געווען אויף די ליפּן פֿון מאַסנמענטשן (פֿ"גל רינגעלבלום, ע., כּתבֿים פֿון געטאָ, וואַרשע, ייִדישער היסטאָרישער אינסטיטוט, 1961, ב' 1, ז' 301).

3. די כּוונה איז צום פֿירער — היטלער (פֿאַרגלײַך: רינגעלבלום, דצ"וו, ז' 262).

ש. שיינקינדער

אויף די גאַסן

די גאַס שפּיגלט היינט אָפּ די ליידן פֿון די יידישע מאַסן, די פֿאַרשידענע נגישות און שפּיכת־דמים, מיט וועלכע מיר זענען אזוי רייך יעדן טאָג. דורכן מויל פֿון יידישן הענדלער און בעטלער רייסט זיך אַרויס פֿון צייט צו צייט אַן אוי־געשריי, אַ פּראָטעסט קעגן דעם אָקופּאַנט און זיינע גרויליקע מעשים. אויך אונ־זערע היימישע יידישע מושלים ווערן נישט געשוינט. דער פּשוטער פֿאָלקס־מענטש טוט דאָס אויף אַן איינגאַרטיקן אופֿן: ביים רעקלאַמירן און פֿאַרקויפֿן זיינע משטיינס־געזאָגטע סחורות, שמוגלט ער אדורך געדאַנקען און מיינונגען, צוגעפּאַסטע צו דער היינטיקער צייט. דער עולם פֿאַרשטייט די רמזים און עס טוט אים א הנאה. ער עפֿנט גיכער זיין בייטעלע אויף אַרויסצונעמען א פּאָר גראָשן. איניקע אַזעלכע בילדלער וועל איך דאָ איבערגעבן.

א) וואַרפֿט אַראָפּ די ברודיקע שמאַטעס!

שטייט א בחור אויף דער גאַס און רעקלאַמירט זיינע אַפּאַסקעס:

— וואַרפֿט אַראָפּ, יידן, די ברודיקע שמאַטעס פֿון די אַרבל און קויפֿט נייע, ציכטיקע אַפּאַסקעס פֿאַר 25 גראָשן!

ער גיט א ווונק מיט אן אייגל צום עולם און שרייט ווייטער:

— פֿרישע אַפּאַסקעס, יידן, האַנדלט זיי גיכער איין, וועט איר בלייבן א שיינע „פּאַמיאָנטקע"!

און ווען דער פֿאַרזאַמלטער עולם פֿון ווייטנס שמייכלט, רופֿט דער בחור מיט מער אייפֿער:

— מיינע אַפּאַסקעס זענען ווייסע און ריינע, מיט זיי איז נאָך קיינער נישט געווען אין דער גמינע, נישט געשיקט אויפֿן „אָבוז", מיינע אַפּאַסקעס זענען קיין מאָל נישט געווען אויף די הענט פֿון אונדזער י.ס.ס.־כּל־בוער, קויפֿט, יידן, ציכטיקע אַפּאַסקעס פֿאַר 25 גראָשן, וואַרפֿט אַראָפּ די שמוציקע שמאַטעס פֿון אייערע אַרבל!

ב) קינדער־לידער

קינדער פֿאַרלאָזטע, הונגעריקע מיט מאַמעס און אָן מאַמעס, אין שמאַטעס איינגעהילטע, ליגן אויף אַלע גאַסן און שטרעקן צו די פֿאַרבייגייער דאַרע הענטלעך און בעטן, בעטן, זינגען לידלעך, פּויליש, יידיש און וויינען:

— האָט רחמנות, גוטע מענטשן, און שענקט אויף א שטיקעלע ברויט!

ענג איז אויף די גאַסן, פּרוועריק איז אויף די נשמות, דער פּחד שוועבט אַרום אומעטום, די טירן פֿאַרמאַכן זיך, און מיר בלייבן דאָ וויינען מיטן הונגער, מיטן טויט.

לויפֿן מענטשן ווי שאָטנס פֿאַרביי, מיט פּעק און פּעקלעך, פֿאַרפּלאָגטע, איילן זיי וואָס שנעלער. זיי לויפֿן פֿאַרביי און באַמערקן נישט די דאַרע קינדעריש הענטלעך, הערן נישט דאָס שטילע קרעכצן און געבעטן פֿון די קינדער.

אויף א גאַס אַנטפּלעקט זיך אַזאַ „על נהרות בבל"־בילד: קינדער אין זיצנדי־

9.

S. [haynkinder]

IN THE STREETS

The street nowadays reflects the suffering of the Jewish masses, the various calamities and bloodshed with which we are so enriched every single day. From time to time, a cry of woe — a protest against the occupier and his gruesome deeds — escapes the mouth of a Jewish pedlar or beggar. Even our local Jewish leaders aren't spared. The plain person does it in his own way. While hawking his miserable merchandise, he slips in ideas and opinions, apropos our times. The crowd catches on and has a good laugh. People in the crowd quickly open their purses and take out a couple of coins. I'd like to depict a few typical scenes.

1) *Throw off Your Filthy Rags*

A young man stands in the street and hawks his armbands:

"Jews, throw off those filthy rags from your sleeves and buy dressy armbands for 25 *groshen*."

With one eye he winks to the crowds and keeps on yelling:

"Fresh armbands, Jews get them right away, they'll make you a fine souvenir!" And while the people gathered around smile, the young man shouts with more vigor:

"My armbands are white and clean, no one's gotten with them into the 'municipality', [Judenrat], or been sent to labor camp; my armbands have never been on the arms of our JSS* do-alls. Jews, buy dressy armbands for 25 *groshen*. Throw off those dirty armbands from your sleeves!"

2) *Children Songs*

Abandoned, hungry children with mothers and without mothers, wrapped in rags, lie on every street. They stretch out thin, little hands to the passers-by, begging, begging, singing Polish and Jewish songs, and crying:

"Have pity, good people, and spare a piece of bread."

The streets are narrow and the people are beset with affliction. Fear stalks everywhere, doors are closed shut, and we remain here, crying with hunger, with death.

People run by like shadows, with packages and parcels, possessed, scurrying ever faster. They run by without noticing the thin, small hands. They don't hear the stifled moans or entreaties of the children.[1]

On one street there's a scene reminiscent of "By the Waters of Babylon":

קער און לינגדיקער פּאָזע, הענטלעך און פיסלעך געפלאָכטן צוזאַמען, זינגען אַ לידל אַזוי:

„מיר האָבן נישט אויף קיין „זאַפּאַסן",
מיר וווינען אין אַ קעלער אַ נאַסן,
מיר דאַרפן נישט קיין צוקער, קיין שמאַלץ,
גיט אונדז אַ שטיקל טרוקן ברויט און זאַלץ".

ג) לאַכט, יידעלעך, לאַכט!

אויפן וואַרשעווער לשון הייסט עס ליכט אויף שבת.
שטייט אַ ייד מיט אַ פּודעלע ליכט, אַזאַ „גרויס-אינדוסטריעלער" און רופט:

„לאַכט¹, יידעלעך, לאַכט, פאַר אַ „צוואַנציקאַ"!
זיי ברענען היינט ביי טאָג און ביי נאַכט אָן רחמנות,
לאַכט, יידעלעך, לאַכט!"

ווען אויפן שמאָלן געסל זאַמלט זיך אַ שמייכלדיקער עולם צונויף, רופט דער קרעמער העכער:

„קויפט יידעלעך, קויפט, און זאָלן זיי ברענען צו יאָרצייט און אויף שמחות, און מזכיר-נשמות, און אַז גאָט וועט העלפן, — אויך צו מזכיר-נבלות! לאַכט יידעלעך, לאַכט, פאַר אַ צוואַנציקאַ, און זאָלן שוין זיין שמחות ביי יידן!"
אַזאַ פאַרשפּראָכן ליכטל קויפט יעדער גערן.

ד) דער בוך-הענדלער

פּערל פון דער וועלט-ליטעראַטור ליגן אויסגעמישט אין אַ שמוציקן קויש — אַלץ צו 50 גראָשן.
דער בוך-הענדלער, אַן אינטעליגענטער יונגערמאַן, מיט אַ בלייך פּנים, האַלב-פאַרלאָשענע אויגן, פּאַסט צו די ביכער פאַר די פאַרשידענע קונים.
„האַללאָ, רב ייד, — ווענדעט ער זיך צו איינעם — איר דאַרפט קויפן אומבאַדינגט דאָס בוך „הונגער" — נאָר פאַר 50 גראָשן".
„און איר היימלאָזער, — ווענדעט ער זיך צו אַ צווייטן — איר זייט דאָך פון לובלין אָדער סלאָמאַטיטש, טאָ קויפט זשע „די שחיטה-שטאָט"!
„קויפט יידן מציאות! גאַנץ מענדעלע פאַר גראָשנס! וואָס טויג אייך פּטרן אַ זלאָטע צו קומען אויף גזשיבאָווסקע אָדער טלאָמאַצקע²? פאַר דעם זעלבן געלט האָט איר „דאָס קליינע מענטשעלע" און „די טאַקסע" ביי זיך אין דער היים!! קויפט, יידן! די בעסטע ביכער: „קייטן", „רויבער", „הינטער די קראַטן", „זיין קראַמף", „ביים גוסס צו קאָפּנס" — אַלץ צו 50 גראָשן!"
דער עולם פאַרשטייט און שמייכלט...

שין.³

וואַרשע, געטאָ, 1941.

(רינגעלבלום-אַרכיוו, ערשטער טייל).

¹ יידישע [illegible] — רעד.
² אַ וואַרשעווער-ווערטל: „לאַכט" — ליכט. [illegible]
³ [illegible] — רעד.
⁴ [illegible]

XIII. Moral Defense and Resistance in the Literature

Children in sitting and lying positions, with their tiny arms and legs embraced, sing a song that goes like this:

"We haven't got a ration card,
We live in damp cellars
We don't need any sugar or lard.
Give us a piece of dry bread and salt."

(3) *Laugh, Jews, Laugh* *

"Candles ("laugh"), Jews, candles ("laugh"), for 20 *groshen.*
They burn day and night, without mercy.
Candles ("laugh"), Jews, candles ("laugh").!

While a smiling crowd gathers in the narrow lane, the pedlar shouts louder: "Buy, Jews, buy, and may they burn on memorial days, and during festive occasions, on days commemorating the dead, and God be willing, on days to commemorate the scoundrels! Candles ("laugh"), Jews, candles ("laugh") for 20 *groshen* and may the Jews at long last be able to celebrate!" Jews are eager to buy candles like these.

(4) *The Bookseller*

Pearls of world literature lie helter-skelter in a dirty basket — 50 *groshen* apiece. The bookseller, an intelligent young man with a pale face and eyes half-shut, suits his books to his various customers.

"Hello, fellow Jew," he accosts one, "you must buy this book *Hunger* — for only 50 *groshen.*"

"And you, homeless one," he turns to another, "you're probably from Lublin or Slomatycz, so why not buy *The City of Slauhgter!*"

"Buy Jews, bargains! All of Mendele for a few *groshen.* Why waste a złoty to get to Grzybowska or Tłomackie? For the same money you can have *The Pipsqueak* or *The Taxes* in your home library. Buy Jews! The best books! *Chains, Robbers, Behind Bars, His Cramp* **, *At the Bedside of a Dying Man* — all 50 *groshen* apiece!"

The crowd comprehends and smiles.

Shin

Warsaw Ghetto 1941.

* In the pronunciation of the Jews of Warsaw, the word "laugh" *(lacht)* sounds like the word "candle" *(licht)* which all Jews understand to be Shabbath candles.
** In Yiddish *Zayn Krampf*, a pun on *Mein Kampf*, "Krampf" meaning cramp.

Singing for Survival

Songs of the Lodz Ghetto, 1940–45

GILA FLAM

UNIVERSITY OF ILLINOIS PRESS
Urbana and Chicago

1992

The Song: A "Hit"

During the first year of the ghetto's existence the song "Rumkowski Chaim," performed by the street entertainer Yankele Hershkowitz, became very popular. Most of the survivors remember the song, even if they do not recall the singer's real name and do not remember seeing him in the ghetto.

Yankele Hershkowitz and his "hit song" are described by the chroniclers in their entry of 5 December 1941:

> The author and performer of this song is the popular ghetto street "troubadour" (Yankele) Hershkowitz, formerly a tailor by trade. Last year he composed the extremely popular topical song entitled "Rumkowski Chaim" . . . and once even received a gift of five Marks from the Chairman himself, who had chanced to hear the song. Another time, the ghetto "troubadour" received a package of *matzoth* from the Chairman in person when he was performing his song in front of a store which the Chairman happened to be visiting before the holidays. At present the song writer has formed a partnership with a man from Vienna, a certain Karl Rosentsweig, a former traveling salesman. Rosentsweig accompanies Hershkowitz on the guitar or zither. And this duo, which, like everything else in the ghetto, is a bit peculiar, being composed of a tailor from Balut and a traveling salesman from Vienna, is enjoying great success with the populace. This is of course good for their business and the duo sometimes ends up with six Marks to share after a full day's work, a tidy wage indeed. The partnership has recently launched a new song.[2] . . . The ghetto's songwriter also composed another very popular "hit song" entitled "lebn zol prezes Chaim" (Long live Chairman Chaim). (Dobroszycki 1984:92)

Yankele Hershkowitz composed and sang his songs in Yiddish, the Jewish vernacular. The verses covered a broad range of political and social topics in which the singer lamented the past and commented on the present. He continued the tradition of the *brodersingers* (singers from Brody) of the *Haskalah* period, the wandering minstrels who entertained on the street corners of Eastern Europe with topical and satirical songs. However, unlike his predecessors who traveled from one town to the next, the ghetto singer was confined to the ghetto.

Yankele Hershkowitz could also be classified as a typical Eastern European Yiddish folk singer, one of those performers of the last two centuries who later became popular singers in the growing urban centers of Poland and elsewhere. According to Cahan, one of the early folklorists of Jewish folksong, such a singer came from a low- to middle-class family and used his talent to earn additional income. Due to his background, his repertoire addressed the issues of "all people," and he drew on familiar topics and musical sources: "his outlook of the world is the same as that of his fellow men, he draws his ideas from the common life of his surroundings, using the folk's mouth and his own soul. He is one of the masses with a natural poetic nature, but not a famous [literate] poet" (Cahan 1952:11).

The Jewish folksinger of the interwar period was exposed to both Yiddish and Polish folk music and popular music, as well as to American popular music, both Jewish and non-Jewish, which made its way to Europe. In addition, the singer could be exposed to classical music or its popular rendition and to Jewish sacred music. The main difference that separated the Jewish singer from his neighbors before 1939 was his use of two internal languages: Yiddish and Hebrew.

Thus the description of Yankele Hershkowitz given by Rachmil Bryks in his novel *Di papirene kroyn* (The paper crown) fits into the framework of the typical Jewish folksinger:

> Yankele was a genuine folksinger. . . . Just before World War II he arrived in Lodz from Apt. He was a tailor of cheap designs, a simple, nice man. All his education came from the *kheyder* where he studied *'ivry* [the basic Hebrew alphabet and biblical stories]. . . . At a young age he had to go to work to help his poor family. He did not even know Polish; he wrote Yiddish with mistakes. . . . He traveled with other tailors to nearby towns to trade his merchandise and thus he learned folksongs and folktales. . . . He had a pleasant voice. He enjoyed singing and sang very emotionally. For each event of the *shtetl* he composed a poem and adapted it to a well-known melody. Soon afterwards, all the people of the *shtetl* sang his rhymes. . . . When the ghetto was sealed and Yankele did not have anything on which to survive, he knew that Mordechai Chaim Rumkowski was responsible for that; and this was what most of the ghetto inhabitants thought. . . . Thus he composed the song about Rumkowski . . . and adapted the lyrics to an old folk melody. . . . (1969:34–35)

In the ghetto, where no radios were allowed, newspapers forbidden, and political gatherings outlawed, the only form of expression still permitted (albeit supervised) was singing. Thus, it is not surprising that the "king of the ghetto"—Chaim Rumkowski—became the theme of "Rumkowski Chaim," a song that was to be the ghetto's greatest "hit."

Yankele Hershkowitz was accompanied, some survivors observe, by a musical instrument. However, there is some debate over the instrument used. The conflicting reports prove one thing at any rate: his accompaniment was most likely an ad-hoc affair determined by the availability of instruments and accompanists.

Hershkowitz uses a verse-refrain structure for this song as well as for most of his songs. These are most likely contrafact, that is, songs created by setting new words to a pre-existing melody, a method traditional among folk poets who are also folksingers. According to Beregovski, the "new" satirical songs "largely use the devices of contrast and parody, as did the older satirical songs . . ." (1982:34). My research has not yielded an original source for the melody of "Rumkowski Chaim," and it is more than likely that Hershkowitz drew his melody from the body of Yiddish folk tunes.

The version I present here is one I recorded in Israel during the summer of 1985.[4] It was sung by Yaakov Rotenberg, a survivor of the Lodz ghetto who was fourteen when the ghetto was sealed. The text is transcribed into Latin characters according to the pronunciation of the informant in his special Lodz dialect. An English translation is provided along with the Yiddish. (The words in the lyrics which are marked with an asterisk are discussed in note 4.)

Song 1

Rumkovski khayim (Rumkowski Chaim)

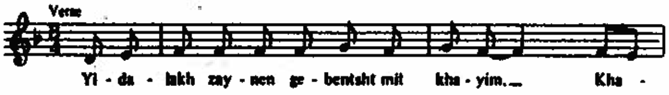

Refrain:

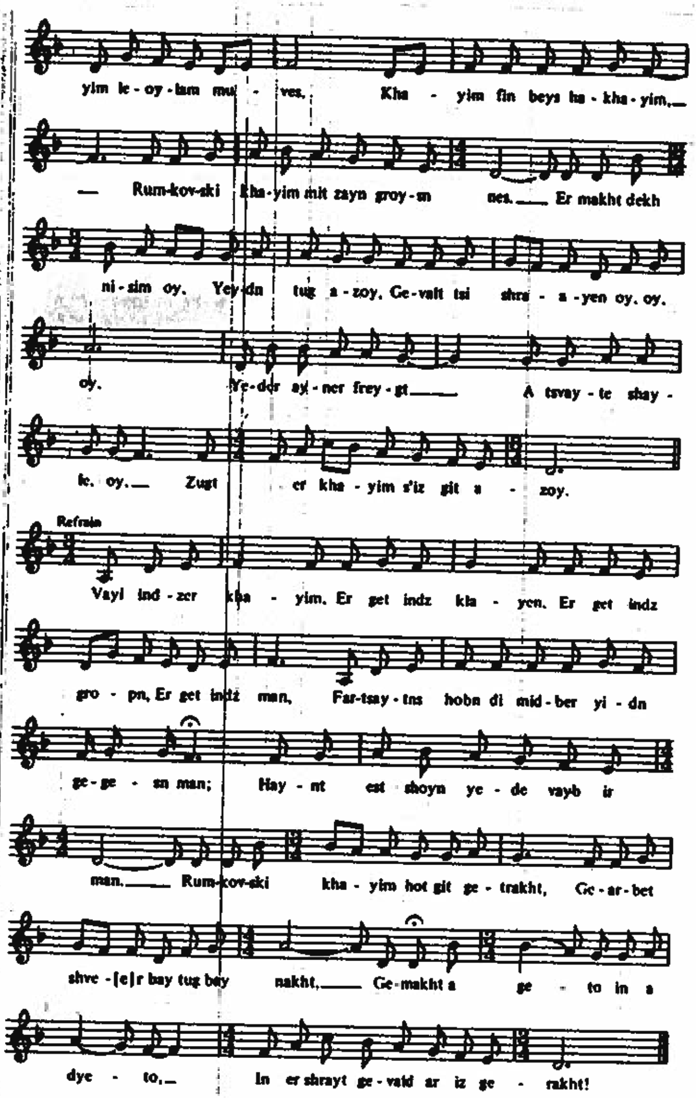

Verse 1:
Yidalakh zaynen gebentsht mit khayim,
Khayim leoylam muves,
Khayim fin beys ha'khayim,
Rumkovski khayim mit zayn groysn nes.
Er makht dekh nisim oy,
Yeydn tug azoy,
Gevalt tsi shrayen oy, oy, oy,
Yeyder ayner freygt:
A tsvayte shayle, oy,
Zugt er khayim s'iz git azoy!

Refren:
Vayl [er iz] indzer khayim,
Er get indz klayen,
Er get indz gropn,
Er get indz man.*
Fartsaytns hobn di midber yidn gegesn man,
Haynt est shoyn yede vayb ir man.
Rumkovski khayim hot git getrakht,
Gearbet shver bay tug bay nakht,
Gemakht a geto in a dyeto
In er shrayt gevald a[z] [e]r iz gerakht!

Verse 2:
Khayim vaytsman hot gezugt:
Az er vil di yidn in palestine hobn.
Hot zay gehaysn akern zeyen,
Er hot zay dortn tif bagrubn;
Ober indzer khayim'l,
Rumkovski khayim,
Er get indz yeydn tug shrayim:
Aynem a shtik broyt,
In tsveytn a shtik ferd,
Me leygt bay eyem oyekh tif'n drerd.

Refren: Vayl iz indzer . . .

pun: man/manna

Verse 1:
Jews are seen to be blessed with life,
Life until death,
Life from the house of life, (cemetery)
Rumkowski Chaim and his great miracle.
He makes miracles, oy,
So every day,
For heaven's sake, oy, oy, oy,
Everyone asks:
A second question, oy!
Chaim says: It's good this way!

Refrain:
Because [he is] our Chaim*
He gives us bran,
He gives us barley,
He gives us manna.*
Once upon a time Jews of the desert ate manna;
Now each woman eats her husband.
Rumkowski Chaim thought it through,

Worked hard day and night,
Made a ghetto with a diet [store],*
And claims gevald that he is right!

Verse 2:
Chaim Weizmann said:
He wants to have the Jews in Palestine.
He told them to plow, sow,
He did them in there deep;
But, our Chaim,
Rumkowski Chaim,
X Everyday he gives us leftovers;
One a piece of bread,
The other a piece of horse,
And we are also done in deep.

Refrain: . . .

23

Verse 3:
Der driter khayim fin beys ha'khayim,
Hot mit malkhe [ha]muves a git gesheft gemakht:
Er zol im tsishteln maysim vus mer;
Er zol im tsishteln bay tug bay nakht.
Hot zekh der malekh ha'muves genimen
Tsi der arbet shnel.
Er makht fin yedn giber* oy a tel:
Er makht des flink,
Er makht des git.
Er makht di gantse geto* shvakh in mid.

Refren: Vayl iz indzer . . .

Verse 4:
In a zimer tug,
Geveyzn iz a tug a hayser,
Geyt rumkovski in der gas,
Er zet dokh oys vi a keyser.
A hele antsug, oy,
In tinkele briln,
Politsay arim bevakht.
Iekh zug aykh guer
Indzer keyser hot groue huer;
Leybn zol er gantse hindert yuer!

Refren: Vayl iz indzer . . .

Verse 5:
Rumkovski khayim der eltster yude,
Iz ungeshtelt bay di gestapo.
Meye yidalakh zaynen zayne bruder,
In er farzorgt indz di papo.
Er makht dekh nisim oy,
Yeydn tug azoy
Gevald tsi shrayen oy, oy, oy!
Yeyder ayner freygt:
A tsvayte shayle oy?
Zugt er khayim: s'iz git azoy!

Verse 3:
The third Chaim of the house of life,
Made a good deal with the angel of death:
He should provide him more and more corpses;
He should provide them day and night.
So, the angel of death
Got to work right away.
He makes a mess out of every hero:
He does it quickly,
He does it well.
He makes the whole ghetto weak and tired.

Refrain: . . .

Verse 4:
On a summer day,
It was a very hot day,
Rumkowski walked in the street,
And looked like a Royal Highness.
He wore a light-colored suit, oy,
And dark glasses,
Surrounded by the police.
I tell you
Our Royal Highness has gray hair;
May he live to be a hundred!

Refrain: . . .

Verse 5:
Rumkowski Chaim, the Eldest of the Jews,
Is employed by the Gestapo.
We Jews are his brothers,

And he supplies our food.
He makes miracles, oy,
So every day,
For heaven's sake, oy, oy, oy!
Everyone asks:
A second question, oy?
Chaim says: It's good this way!

I have recorded an additional verse on Rumkowski, from Yaakov Flam, sung to the same melody. This verse was recalled and published by Frenkiel (1986b: 43–44), a survivor of the Lodz ghetto who considers it an independent song and not as a verse of this "hit song," even though it is sung to the same melody:

Verse 6:
Ikh hob aykh yidelekh epes tsi zugn:
A kadokhes vel ikh aykh zugn.
Di yidelekh zugn shoyn fil nevues,
"Az di geto efenen vet men shevues!"
A tsveytn tug er redt,
Yidelekh makhn shoyn a gevet
Un lernen zekh shoyn vayter trefn;
Rumkovski fin di yidelekh lakht:
"A krenk vus ir trakht!"
Di geto blaybt oykh vayter git farmakht.

[kadókhes קדחת]

Verse 6:
I've got for you, Jews, something to tell you:
It's a big nothing I've got to tell you.
The Jews mouth many prophecies already,
"The Ghetto will open
on Shavuot!"
A second day he makes a speech,
Jews are already betting
And trying to guess;
But Rumkowski laughs at the Jews:
"Who cares what you think!"
And still the ghetto stays tightly closed.

The song, especially the refrain, is known to every survivor of the Lodz ghetto. In addition, Yaakov Rotenberg even calls it *ha-shir ha-gadol* in Hebrew, meaning the "hit" song of the ghetto. Rachmil Bryks quotes the refrain in his novel *Der kayser in geto* (The emperor in the ghetto) and describes children and adults singing it, accompanying themselves with hand clapping and foot stamping

interactive

*

(1961:29). Bryks also quotes a variant of the refrain (1961:196) which was composed by the ghetto children for a play they performed on a street corner:

Rumkowski Chaim
Er get indz mayim,
Er get indz fefer,
Er get indz sam . . .
R'hot gemakht a gete mit a dyete.
R'hot gemakht a gete mit a mete—
Und er shrayt
Az er iz gerekht!

Rumkowski Chaim
He gives us water,*
He gives us pepper,
He gives us poison.
He made a ghetto
With a diet.
He made a ghetto
~~By the meter~~— with sentries
And he claims
That he is right!

Chava Rosenfarb in her trilogy *Der boym fun lebn* (The tree of life) also quotes an abridged version of the song (1972, 2:550).

The opening three verses speak in turn about the three "Chaims": Chaim Rumkowski, Chaim Weitzmann, the Zionist leader, and Chaim *der grober* (the fat), the undertaker of the ghetto. The latter's nickname is a multilevel pun relating to his physical appearance (*grober* in Yiddish means fat one) and to his profession (*gräber* is German for gravedigger). The real name of Chaim *der grober* was Chaim Perzerkowski; he survived the war and died soon after its end, in 1945 in Lodz.[5]

The final two verses give sarcastic praise to Rumkowski. These might be considered as dues paid to the "Royal Highness" so he would not get angry and arrest the singer. These verses could have been improvised when the singer saw Rumkowski in the streets, and were probably not composed at the same time as the first three verses. My sources could not give any dates for the composition in general or for any particular verses.

The sixth verse comments on Rumkowski's speechmaking, for while he favored big words in order to foster hope, his words actually contained nothing of substance.

Throughout the song, contrasts are made between "him," the leader, and "us," the ghetto dwellers. The name Chaim literally means "life," but the song which was composed in the ghetto has other important features. In its many-layered allusions to the heritage of Jewish cultural life, biblical themes, Hassidic folklore, and Zionism, "Rumkowski Chaim" is a powerfully ironic commentary on the abuses of power, the senseless infliction of suffering on one's fellow man, and the negation of life—death.

The following is my line-by-line interpretation of the text based on this background and the interviews I have conducted.

The word *khayim* (Yidd.: Chaim) serves as a leitmotif for the first verse as well as for the entire song. The song declares: "Jews are seen to be blessed with life, life until death." This statement has morbidly recast the biblical verse "For dust we thou art, and unto dust shall thou return" (Gen. 3:19), as "from the cemetery we are created and to the cemetery we return." (Cemetery = *beys ha-khayim*, that is, euphemistically, house of life.) An analogy is made between Chaim Rumkowski, the Jewish leader, and Moses, the Jewish historical leader. Chaim promised the ghetto dwellers miracles, promised them food (life) that would descend as a result of miracles, when in actuality the result of these promises is that they starved. However, when the ghetto dwellers complain, Rumkowski answers, "It's good this way." The question reflects their misery, but also Rumkowski's belief that he was doing the right thing.

The refrain makes clear the analogy to Moses: Moses gave his people the "manna" by miracles. Rumkowski, on the other hand, "gives us bran / he gives us barley / he gives us wine." The wine was made from barley, the informant explains, just as in the variant (quoted above) Rumkowski is like Moses and "gives us manna." But unlike the children of Israel in the desert, the ghetto-dwellers starve. Nothing is left but to complain. The wife complains to her husband, as described in the song: "Jews in the desert ate manna / Now each woman eats her husband." This plays on the Yiddish idiom *esn zikh*—to eat away at something; in this case the woman's complaints "eat up" her husband. The poet also plays on the rhyme-association—*manna*, the biblical sustenance, and *man*, Yiddish for husband. The poet gives an explanation as to how the ghetto reached its desperate condition, in the line "Rumkowski Chaim thought it through, / worked hard day and night, / made a ghetto with a diet." As Rute Pups (1962:56–58) explains, the word *dyeto* meant a special food store which carried better food products. Officially the

store was for "sick people," but in fact it was for privileged people from whom Rumkowski wanted support. So, while Rumkowski and his friends are eating well, everyone else eats poorly.

The refrain reminded Hershkowitz's audience as to who was responsible for the deteriorating situation in the ghetto, describing the lack of resources and identifying the main cause of the suffering.

The repetition of the word *khayim* in the refrain brings to mind the blessing of the new month in which the reader and the congregation ask God for eleven different kinds of *khayim:* life. On the Sabbath preceding *Rosh Hodesh,* Jews call upon God: "grant us long life, a life of peace and well-being, a life of blessing and sustenance, a life of physical health, a life of piety and dread of sin, a life free from shame and disgrace, a life of wealth and honor, a life marked by our love for Torah and our fear of Heaven, a life in which the wishes of our heart shall be fulfilled for happiness" (translation in Birnbaum 1969:430). This contrast of a blessing which becomes a curse, life which is like death but not death itself, is the central motif of this song.

The second verse introduces Chaim Weizmann, the leader of the Zionist movement. Again the contrast is made: Chaim Weizmann entrapped the Jewish people in the Holy Land by telling them to work the soil; and in the ghetto, the dwellers work and yet receive *shirayim* (Heb.: leftovers). The reference to *shrayim* also requires some explanation: This Hebrew word for leftovers specifically refers to that part of the meal a Hassidic Rebbe would leave for his followers. In the song text this tributary food, originally an act of respect, is "a piece of bread, . . . a piece of horse" (the latter is not kosher). Yaakov Rotenberg recalls how Orthodox Jews spat at the singer when he mentioned the horsemeat. For many Jews, however, it was at that time the food that saved their lives. *Shrayim* rhymes with *khayim* (life), and *ferd* (horse, i.e., horsemeat = food = life) rhymes with *drerd* (the earth), making life like death.

The third verse presents the third Chaim, the gravedigger, who brings corpses to the "house of life," the cemetery. This Chaim, as described in the song, is very productive: "(He) made a good deal with the angel of death: / He should provide him more and more corpses; / He should provide them day and night." The "deal" was struck between the Angel of Death (the only angel known in the ghetto) and the undertaker. The Angel of Death is a good worker: he "got to work right away. / He makes a mess out of every hero. / He does it quickly, He does it well. / He makes the ghetto weak and tired." This efficient cooperation between the two creates a weak ghetto, or in some versions, a weak world—which for the inhabitants means probably the same thing. This partnership, made in heaven, causes dreadful results on earth.

Here the song could come to an end (as in Itka Slodowsky's version);[4] however Yaakov Rotenberg remembered two additional verses devoted exclusively to the "Royal Highness," the "First Chaim," Chaim Rumkowski.

The fourth verse begins with a description of a seasonal moment in the ghetto: it is a summer day, a hot summer day; Chaim Rumkowski wears a light-colored suit, his eyes are shielded by dark glasses. Why? Does he not wish to see what is going on in the ghetto? In his kingdom? In contrast to the cold and darkness suffered by the ghetto dwellers, a motif found in many songs of the period, the sun always shines for Rumkowski. He walks in the streets surrounded by personal guards; he is not alone "and look[s] like a Royal Highness." And the verse concludes: "I tell you / Our Royal Highness has gray hair; / May he live to be a hundred!" The poet tells his audience that although Rumkowski is not young—after all he was appointed to be the "Eldest of the Jews"—he wished him to live to be a hundred. This blessing is actually a curse, since Jews bless each other with *hundert und tsvontsik yor*—"may you live to be a hundred and twenty," the number of years that Moses lived (Deut. 34:7). Here, then, it becomes clear that Rumkowski is not Moses; as a "tribute" to his leadership even a hundred years are more than enough.

Yaakov Rotenberg and Rute Pups (1962:56–58) both report that when the singer used to sing the last line of that verse, "may he live to be a hundred," the audience would respond with an additional sarcastic sentence: *Az aynnemen zol er a shvarts yor,* meaning "May he live through a black year," i.e., may the devil take him. And thus they expressed their anger and "love" to their Royal Highness.

The fifth verse continues the line of thought presented in the fourth verse: yes, Rumkowski is the "Eldest of the Jews"; that is the title given to him by the Germans. He has to obey the *Gestapo,* but "We Jews are his brothers / and he supplies our food" (*papo* is the Polish word for cereal, meaning basic food). In addition one should not forget that "He makes miracles, so every day / for heaven's sake, oy, oy, oy."

The sixth verse is a commentary on Rumkowski's speeches, which created fear and at the same time hope. They were the source for rumors, and were delivered in a Lithuanian dialect; Rumkowski thought this to be the dialect of the Jewish intelligentsia of which he wanted to become a part. Rumors such as "the ghetto will open on *Shavuot*" were spread often, but this and other rumors were pure fantasy. *Shavuot* is the holiday that commemorates Moses' bringing the Torah (God's law) from Mount Sinai to the Children of Israel. However, in the ghetto there was no Torah, no Moses, no holiday, and no freedom; it remained tightly closed, its dwellers hopeless and weakened.

Dobroszycki writes, "Rumkowski rarely doubted that he was in the right" (1984: l). Indeed, Yankele Hershkowitz ends his song with the last words of its refrain manifesting the same idea.

The melody of "Rumkowski Chaim," which contributed to its popularity, may have been adapted from another source. The melody has many characteristics of Jewish folksong with reminders of cantorial recitation, and this may have been its origin. It is cast in a minor mode. It makes use of a distinctive rhythmic manner of text setting—iambic primas—a melodic-rhythmic figure with a universal repetition. This figure, according to Braun (1984: 285 n. 44), is characteristic of Jewish folksong.

The song form is: verse, A A' B B'; refrain, A A' B B'. This form is common in both Jewish folk music (cf. Beregovski 1982: 293) and European and Jewish popular music (cf. Idelsohn 1967: 400). The verse and the refrain share similar rhythmic and melodic material. It is sung in a triple meter with an upbeat which causes asymmetric accents on weak beats. Like other Jewish folksongs, according to Beregovski (1982: 293), the melody is symmetrical; the underlying structure of this song is in four measures.

The "sweet" melody with its ironic cantorial ornamentations carries a profound commentary on daily suffering in the ghetto. The match between the text and the melody caused the song to live in the memory of the survivors.

79 Avrom Akselrod

22. בײַם געטאָ־טויערל

בײַם געטאָ־טויערל ברענט אַ פֿײַערל
און די שרעק איז גרויס,
עס גייען ייִדעלעך פֿון די בריגאַדעלעך
פֿון יעדן גיסט זיך שווייס.

צי זאָל איך בלײַבן שטיין,
צי זאָל איך ווײַטער גיין,
איך ווייס נישט, וווּ און ווו.
דער קאָמענדאַנטעלע אין גרינעם סאַלדאַטעלע
ער נעמט דאָך אַלעס צו...

נעמט אַ בײַטעלע,
האָלץ אַ שײַטעלע,
ער נעמט דאָך אַלעס צו,
מילך אַ קענדעלע,
שמאַלץ אַ פֿענדעלע
ער לאָזט דאָך נישט צו רו.

חבֿר מיטן שטרײַף, ו
איך בין אינגאַנצן טרייף
דורכגיין דעם קאָנטראָל.
פֿאַר דעם ביסל שרעק
קריגסטו אַ קילאָ שפּעק
און מאָרגן נאָך אַמאָל.

שטעלט זיך אויס צו פֿיר
און דו לעבן מיר,
שטויס זיך נישט פֿון זײַט,
די ניי צום רעכטן גוי,
„שיטאַס יאָו טוואַרקאַי" —
נעמאַנט אַ לעבל ברויט.

אבֿרהם אַקסעלראָד
אומגעקומען אין קאָוונער געטאָ

Sung to the tune of Afn pripetshik brent a fayerl.

At the Ghetto Gate°

At the ghetto gate
A fire flames.
Search is the worst yet.
Jews parade back
From the work brigades
Dripping buckets of sweat.

Should I go on ahead
Or stand still instead?
I'm not sure what to do.
The little commander
Decked out in green
Takes everything from you.

A stick of firewood,
Money in a wad,
God, he takes it all!
Milk from the can,
Lard from the pan.
Jews, it's awful.

Friend at the gate, listen,
I'm not all that clean.
Help me make it through,
Get me past the guard.
You'll get a kilo of lard
And more tomorrow too.

"Line up in fours!
You—stand over here
by me. Don't run away!"
Find the right goy—
"This one's OK"—
A loaf of bread for you today.

YA'ALES [YA'ALEH VEYAVO]

Avrom Akselrod, 1942

Zog mir, zog mir du geto-yidl,
Ver shpilt in geto dos ershte fidl?
Ver fun di ya'ales mer oder veynik
Vil do regirn punkt vi a kenig?

Tumbala, tumbala, shpil geto-yidl,
Shpil mir fun yidishe ya'ales a lidl--
Fun ale shefn un inspektorn
Vos zenen in geto mentshn gevorn...

Ver fun di ya'ales ken a karte gebn
Un a shayn tsu blaybn lebn?
Un vifl darf men derfar batsoln,
Kedey a brigade a gute tsu hobn?

Tumbala, tumbala, shpil geto-yidl...

Far vos esn ya'ales vayse gebeks,
Vareme beygelekh, bulkes un keks?
Un farbrengen gemitlekh bay muzik un bay kortn
Un fayern "yontoyvim" bay emese tortn?

Tumbala, tumbala, shpil geto-yidl...

Tsi hobn ven ya'ales gearbet afn aerodrom
Mit a hak, mit a lopete oder mit a lom?
Efsher voltn zey farshtanen undzere ya'ales
Far vos di oreme mase shtelt azelkhe shayles?

Tunmbala, tumbala, shpil geto-yidl...

against concerts

Ver darf di kontsertn, ven der troyer iz groys
Un s'pishtshet der hunger in dem ormen hoyz?
Farzorgt zey beser mit "yushnik" a teler
Un hert oyf tsu praven do ya'alishe beler...

Ya'ales°

Tell me, oh tell me, you ghetto Jew,
Who plays first fiddle here, just who?
And which of the big shots in the ghetto gang
Hands out orders just like a king?

Tumbala, tumbala, play on, ghetto Jew.
Play me a song of the Jewish Who's Who.
Of all the inspectors and bosses
The ghetto has raised up from the masses.

Which of the big shots has a card to give
And a permit to keep you alive?
And just how much must you pay
For the privilege of an easy work brigade?

Tumbala, tumbala . . .

Why does the top brass have white rolls to eat,
Warm bagels, fresh buns and rolls that are sweet?
How can they glory in music and poker stakes
And live it up with honest-to-goodness cakes?

Tumbala, tumbala . . .

Have the big shots ever slaved at the airport
With an axe, a shovel or a crowbar?
Maybe then they might give an ear to our moans
How us poor folk have all these questions.

Tumbala, tumbala . . .

Who needs concerts when so great are our sorrows
And hunger whines in the poor man's house?
Far better we all have soup in our bowls
And you stop with your ritzy carnivals.

Kovno ghetto, circa 1942

דער מחבר אומבאַקאַנט

15. האָט זיך מיר די שיך צעריסן

האָט זיך מיר די שיך צעריסן,
ווי צו מײַנע יאָרן!
די קראַגנס האָט מען אונדז אָפּגעריסן,
ווער איך דאָך פֿאַרפֿראָרן.
טאַנץ, טאַנץ, טאַנץ
אַביסעלע מיט מיר!
אוי, איר גרויסע פֿרעסטעלעך,
איר קומט דאָך פֿון סיביר.

געלע שײַנען, ראָזע שײַנען,
אלערליי קאָלירן:
ווען וועל איך מײַן ווײַבל זלאטע
צו זיך אהיים שוין פֿירן!
טאַנץ, טאַנץ, טאַנץ
אַ ביסעלע מיט מיר!
האָסטו אַ געלן שײַן,
האָב איך חתונה מיט דיר.

ברויט אָפּן סענטימעטער,
האָלץ אָפּן דעקאָ,
האָט אונדז פֿאַרזאָרגט דער יודנראַט,
דער יודנראַט פֿון געטאָ,
טאַנץ, טאַנץ, טאַנץ
אביסעלע מיט מיר!
האָסטו אַ געלן שײַן.
האָב איך חתונה מיט דיר.

WOE IS ME

My shoes they are shot,
And my collar, alas,
Has been ripped from my coat.
I'm freezing my ass.
Dance, dance, come dance a bit with me.
Oh you miserable cold winds,
You're from Siberia, I see.

Yellow passes, pink passes,
Every color under heaven.
When can I bring Zlate my wife
back home once more? How soon?
Dance, dance, come dance with me a bit.
You got a yellow pass,
I'll marry you in a minute.

Centimeters of bread,
Decimeters of wood,
Furnished by the Judenrat,
The Getto Judenrat.
Dance, dance, come dance with me a bit.
You got a yellow pass,
I'll marry you in a minute.

Anonymous (Vilna Ghetto)

18

דער שמוגל אין וואַרשעווער געטאָ

דאָס קאָזע־געסל

די געטאָ־מויער האָט אָפּגעהאַקט די פראַנציסקאַנער גאַס האַרט נעבן קאָזע געסל. [פון דער ווייטנס] זעט מען עס נישט און ערשט ווען מע שטייט אויף דער שוועל פונעם געסל — ווערט עס ניכר, און גאַנץ באַלד אינגאַנצן, ווי עס שטייט און גייט. וואָרעם עס איז א געסל א שמאָלס און א קליינס, מיט מאָדנע אַלטפרענקישע ...לעך און פאַרצייטישע בנינים, הייפלעך ...געדרייטע איינגאַנג און חולה־געפאַלענע טרעפּ; בלויז דאָ און דאָרט, צווישן צוויי פאַרצייטישע הייזלעך, שיסט אַרויף א פינצטערדיק שמאָל הויז מיט א סך פענצטער. א סימן, אַז דאָ זענען פריער געווען קליינע דירות פאַר אַרבעטער, בעלי־מלאָכות און האַנדלער.

די דאָזיקע פאַראיינצלטע, אַרויפשיסנדיקע [הייזער], איינגעדריקטע צווישן די פאַרצייטישע הייזלעך, צעשטערן די סימעטריע פון געסל און רופן אַרויס דעם איינדרוק פון עפּעס כאַאָטישעס, חילוף־הפקרדיקס. עס איז א [illegible] אין געווען פאַרוואָרלאָזט און אָן השגחה אויך פאַר דער מלחמה, ווען די רעגלמעסיקע מאַכט האָט ...... א מאָל געטאָ מיט דער האַנט ....

דאָ שטייען מען שוין געדיכט פאַר יעדן הויז מיט װעגעלער גרינצייג און אויבס און מיט קרעמלער פון שפּייז. די שפּייז־קרעמלער זענען קליינע. אויף א בענקל צי א טישל האָט א ייִדענע שטיין א פּאָר זעקלעך פון מעל צו צוויי־דריי קילאָ: קאָרן־מעל, „ראַזאָווקע" און „באָנע"־מעל (דאָס מעל, וואָס די בעקער באַקומען פון דער אַפּראָוויזאַציע־מאַכט צו באַקן קאַרטן־ברויט), אַרבער קאַשע, הירזש און פּענטשאַק. קיין אַנדערע מינים שפּייז, ווי בעבלעך, ווייצן־מעל אָדער געטריקנטע... זעט מען געוויינלעך נישט ביי די...... טישלעך, דאָס קריגט מען אין די געוועלבער. די פּרייזן זענען דאָ, פאַרשטייט זיך, א ביסל ביליקער ווי אין אַנדערע גאַסן: איז עס דאָך נעבן קאָזע־געסל! אָבער פאַרט גענוג טייער פאַר גאָר א גרויסן טייל וואַרשעווער ייִדן, ביי וועמען דאָס געטאָ האָט צוגערויבט די פּרנסה און זיי געלאָזט שטיין מיט אַראָפּגעלאָזטע, ליידיקע הענט און מיט דער איינציקער מעגלעכקייט צו קאָנען דערהאַלטן דאָס נאַקעטע לעבן דורכן ביסלעכווייזן אויספאַרקויף פון די מלבושים און שטוב־חפצים אויף דער „וואָלאָווקע".

די בודעלעך, קרעמלער און וועגעלער פאַרצוימען די גאַס. יעדעס בודל איז באַלאַגערט נישט אַזוי פון קונים, ווי פון יענע, וואָס ווילן עפּעס קויפן און האָבן נישט מיט וואָס. דער אומזאַץ איז בעצעד א גרויסער, דאָך די וואָג — א נישטיקע. א ייִדענע, וואָס קאָן קויפן א גאַנצן קילאָ קאַרטאָפל, בוריקעס צי מייערן, איז א זעלטנקייט. מע קויפט צו צען דעקאַ, אויב נישט נאָך ווייניקער. און א פערטל קילאָ — איז שוין א... מע קויפט איין איינציק עפּעלע, און דער, וואָס קויפט א פערטל קילאָ, — איז שוין א „מיטעלער"־באַלעבאָס צי באַלעבאָסטע...... נאָר מע קומט געזען ווי טייער איז היינט, צי איז דער יקרות שוין געפאַלן; אָדער נישט; מע שלינגט דעם כאַפּ אַראָפּ און מיט... אַוועק מיט א ברענענדיקן חיטויק פון שאַנד, אַז מע האָט נישט גע. און מע האָט...... נישט מאַכן...... די מלחמה...... די פּרייזן איז זויפן — און יענע האָבן געשמועסט פון הונגער, — און ווען מע זאָגט: ליי פּרייזן און זויפן — דרייט מען נישט חילכדיק אויס......

די באַנוצונג פון די ריקשעס — דעם אייגנאַרטיקן לאָקאָמאָציע־מיטל פונעם וואַרשעווער געטאָ, וואָס ייִדן, די אינטערנאַציאָנאַלע — ווי...... האָבן ליב אָנצורופן...... דער וועלט אין שעמען זיך אויך נישט צו נעמען ביי דער הבה [illegible] עס לאָזט זיך נאָר — האָט איבערגענומען ביי די יאַפּאַנער און כינעזער. די ריקשע איז פאַר קאָזע־געסל א גרויסע שטיצע, נישט אַזוי דערפאַר, ווייל עס זענען איצט נישטאָ קיין דראָזשקעס און וואָגנס, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן ביי די ייִדישע באַלעגאָלעס קאָנפיסקירט די פערד — דאָס וואָלט נאָך נישט געווען אַזאַ מעשה. דער וואַרשעווער ייִדישער טרעגער קאָן, כלומר, טראָגן אויפן פּלייצע א פיין ביסל מעל. וואָס קומט אָבער אַרויס, אז מע טאָר דאָס נישט טאָן אַזוי פראַנק און פריי. וואָרעם דאָס אויג פונעם אַגענט וואַכט. מיט דער ריקשע אָבער איז עס נאָך אַנדערש. די ריקשעס האָבן ייִדן אַזוי פאַרפאָלקאָמט, ווי דעם כינעזער האָט זיך נאָך קיינמאָל נישט געחלומט: אונטערן געזעס איז דאָ א היילער חלל אין

social protest

פרץ אָפּאָטשינסקי

PERETZ OPOCZYNSKI:
SMUGGLING IN THE WARSAW GHETTO, 1941

Kozla Alley [Kozia]

The ghetto wall cuts across Franciszkańska Street right at Kozla Alley. From the distance you don't see it; only when you stand at the corner of the alley does it become visible, and then in its entirety, as it is. It is an alley, narrow and small, with antiquated buildings, courtyards, twisting entryways, and tumbledown stairways. Here and there, a narrow many-windowed five-story house shoots up between two antiquated buildings, a sign that small flats had been here, working people, artisans, and street-vendors.

These forlorn, uprearing buildings, squeezed in between the antiquated little houses, destroy the symmetry of the alley and give an impression of something chaotic. This neighborhood was neglected and disregarded even before the war. . . .

In front of every house is a dense mass of fruit and vegetable carts and food stands. The food stands are small. On a chair or a small table a woman sets out a few small sacks of two or three kilograms of rye, coarse, and "ration" flour; or groats, millet, and barley. Other types of food, like beans and white flour, are not usually seen[?] on these stands, but can be had in the stores. The prices here are of course a little cheaper than in other streets; after all, it is Kozla Alley. Still, they are dear enough for a great part of Warsaw Jews, whom the ghetto has robbed of their livelihood and left with idle, useless hands and whose only possibility for sustaining a bare existence is by selling, little by little, their clothes and household effects at the poor man's flea market.

The booths, stands, and carts block the street. Every booth is besieged not so much by customers as by those who want to buy, but don't have the wherewithal. The volume of business is large, but negligible in weight. Rare the housewife who buys a whole kilo of potatoes, beets, or carrots. People buy ten decagrams or less. People buy a single apple, and anyone who buys a quarter kilogram is a male or female star. People come to find out how high the market stands today, if prices have fallen. They swallow their mortification and leave with a searing pain of shame that they are penniless. . . .

The traffic of the rickshaws, the distinctive means of locomotion of the Warsaw ghetto, which (1) was taken from as far away as the Japanese and Chinese. The rickshaw is a big help in Kozla Alley, not so much because now there are no droshkies and wagons, since the Germans confiscated the Jewish drivers' horses—that would still not be intolerable. The Warsaw Jewish porter, you may be sure, can carry a fine load of flour on his back. But what's the use if you don't dare do it in the open? For the Gestapo agent's eye is on the lookout. With the rickshaw, it's another story. The Jews have perfected the rickshaw in ways the Chinese never dreamed of. Under the seat is a space where you can stow a few bundles of flour, and sit

(1) the Jews, the "Internationalists"— who aren't embarrassed to take from whomever they can

PEREC OPOCZYŃSKI, born in 1892 into an Orthodox family, was a shoemaker, writer, poet, and party member of the Zionist socialist Po'alei Zion. In the Ghetto, he worked as a postman, and wrote articles for the underground press. He died in January 1943.

Blumenthal: used throughout occupied Warsaw, not only in the ghetto

דאָרט קאָן מען אַרײַנפּאַקן אַ פּאָר פּאַקשײַלן מעל און זיך אַרײַנזעצן פֿון אויבן אויף; פּלושענעם געזעס די קינדבאַל נאַריש: אָט טאָם אַזוי פֿאָר איך זיך אַ ביסל איבער און נאָט...

אָבער נישט אַלע, וואָס [פֿירן] שפּײַז פֿון קאָזשעגעסל פֿאָרן מיט דער ריקשע. דער רוב גייט צופֿוס, און פּונקט די יעניקע, וואָס זענען דער הויפּט־אַגלען פֿון קאָזשעגעסל, יענע אָפּנעמער און איבערהאַנדלער, די „לױפֿערס", זיי קאָנען זיך קיין ריקשעס נישט דערלויבן, זייער ריקשע זענען די [אייגענע] פּלייצעס, אויף וועלכע זיי לאָדעווען אָן נישט זעלטן צו דריי־פֿיר ביטלען מעל, קאַשע און אַנדערע מינים שפּײַז אויף אַמאָל. אַ ביטל האָט געוויכטער פֿופֿצן קילאָ וואָג און (וויל) יעקב

דער יאַריד אויפֿן עק קאָזשעגעסל, דאָס געדראַנג פֿון די גרינצײַג־קױפֿער און די ריקשעס פֿאַרצוימען דעם וועג פֿאַרן גייער און די אַנדערע מינים קױפֿער פֿון דעם קאָזשעגעסל, און אויף שריט און טריט פֿאַלן קללות פֿונעם המון....

[דער קױפֿער, וואָס הערט] די דאָזיקע קללות, אײַלט זיך. ער שוויצט און סאָפּעט און וויל וואָס גיכער [פּטור ווערן] פֿון אָט די פּעק, וואָרעם דאָ [דרייט זיך אַן] אַגענט [און] וואָרפֿט אויף אים אָן [אַ פּחד].

נישט דעם גאַנצן טאָג איז די באַוועגונג און געפֿאַר אַזוי גרויס, וואָרעם דער שמוגלער וויל נישט און קאָן נישט האַלטן קיין סחורה אויף לאַגער, ער מוז זען די סחורה וואָס גיכער אַרויסצופּטרן, און גראָד אַזוי פֿיבערהאַפֿט און בחפּזון, ווי מע שמוגלט זי אַרײַן אין זײַן שטוב, אַזוי גיך מוז ער זי אויך אַרויספּאַקן. ערשט דעמאָלט קאָן ער זײַן רויִק און קיין עדות וועט אים נישט שאַטן.

דער שמוגל בײַנאַכט

דער שמוגל בײַנאַכט האָט פֿאַרזאָרגט די שמוגלער־קראָמען מיט כּל טוב. מיט גרינצײַג און אויבס, שפּײַז און פֿלייש, מיט עופֿות.... האָניק און וואָס דאָס האַרץ גלוסט. אפֿילו מיט אַ גוטער כּוס אויך — און די שטאָט ברויכט אין דער פֿרי צו עסן, די „גייערס" דאַרפֿן האָבן אַ גאַנצן אַרבעטס־טאָג. קאָן מען אין די זומער־מאָרגנס שוין פֿינף פֿאַרטאָג זען שלעפּן די ביטלען שפּײַז אָדער זעק מיט קאַרטאָפֿל און קאַנען מילך. די מענטשן האָבן פֿרישע פּנימער, געוואַשענע פֿונעם פֿרימאָרגן, און דעם כּוח פֿון אַרבעטס־ייִדן, וואָס עסן צו דער זעט, און דאָס געפֿיל פֿון זיכערן מאָרגן, פֿון כּוחות — אינעם געווימל פֿון געשוואָלענע פֿיס פֿון אָרעם.

דער נאַכט־שמוגל איז אָבער נאָר אַ טייל פֿונעם גאַנצן.... און קאָן נישט פֿאַרזאָרגן דאָס געטאָ מיט אַלץ, וואָס אים נייטיק, אין די געציילטע נאַכט־שעה, בפֿרט אין זומער, אַז דער שמוגל באַקומט קיינמאָל נישט די באַשטעלטע סחורה אין דער באַשטימטער שעה. ווען איר פֿרעגט דעם שמוגלער, צי ער וועט שפּעטער האָבן די און די שפּײַז, וועט ער אײַך תּמיד ענטפֿערן: יאָ׳ חיים נישט, אויב זיי וועלן אַריבערגעבן — וועט זײַן. אַלץ הענגט אָפּ דערפֿון, ווען יענע דאָרט וועלן אַריבערדערלאַנגען.

בײַנאַכט גייט דער שמוגל איבער די דעכער פֿון די הײַזער, דורך ענגע לעכער, דורך קעלערס און אפֿילו איבער דער געטאָ־מויער גופֿא. מיט איין וואָרט: דורך וואַנעט עס לאָזט זיך. בײַטאָג, דאַקעגן — קומט ער פֿאָר אויף אַ פֿיל פּשוטערן אופֿן, כאָטש נישט אָן פֿאָרטלען און אָפֿטמאָל קלוגע אײַנפֿאַלן: ייִדישע קעפּעלע..

נס נעשה להם לישראל:[2]

דאָס קאָזשעגעסל האָט עטלעכע הײַזער פֿון די גראָדע נומערן, וואָס זענען באַוווינט פֿון קריסטן, אָבער די אײַנגאַנג אין די הײַזער און די טויערן זענען אין דער זײַט פֿונעם קאָזשעגעסל פֿאַרמויערט. די אײַנגאַנג געפֿינען זיך פֿון יענער זײַט, אויף דער פֿרעטע, דאָס הייסט מחוץ דעם געטאָ, בלויז די פֿענצטער פֿון די עטלעכע וווינונגען גייען אַרויס אין קאָזשעגעסל. איז דאָס טאַקע אַ ברכה נישט בלויז פֿאַר די פּאָר „גויים", וואָס פֿאַרנעמען די דאָזיקע דירות, נאָר אויך פֿאַר די ייִדן, און לאָמיר זײַן אויפֿריכטיק, נישט בלויז פֿאַר די ייִדן פֿונעם קאָזשעגעסל, פֿאַר די שמוגלער, נאָר אויך פֿאַר כּל ישראל פֿון וואַרשע. וואָרעם אויף חילוק דער שמוגל איז בעצם אַ מיעוסע ענין, אַן אָנגעצויגענער פּעטליע אויפֿן האַלדז פֿון געשוואָלענעם און געדראַלטן קאָנסומענט, איז ער אָבער בײַ די שרעקלעכע באַדינגונגען פֿון דער גרויסער תּפֿיסה, אין וועלכער וואַרשעווער ייִדן זענען אַרײַנגעטריבן געוואָרן דורך די געטאָ־מויערן, די איינציקע רעטונג פֿון דער שארית־הפּליטה. ווער ווייסט, צי מע וועט נישט אַמאָל דאַרפֿן שטעלן דעם שמוגלער אַ דענקמאָל פֿאַר זײַן אײַנשטעלעניש, וואָרעם בדיעבד האָט ער דערמיט געראַטעוועט אַ גרויסן טייל ייִדיש וואַרשע פֿון הונגער־טויט.

up there on the plush seat as innocent as you please: I'm just taking a little ride.

But not everyone who carries food from Koźla Alley uses a rickshaw. Most go on foot, and indeed these are the mainstay of Koźla, the receivers and their helpers, the "strollers." They can't afford rickshaws; their rickshaws are their own backs onto which they often load three or four bags of flour, groats, and other sorts of food at one time. A bag may weigh fifteen kilograms, yet off they go.

The market at the corner of Koźla Alley, the congestion among the vegetable buyers, and the rickshaws block the way for the "stroller" and other buyers at Koźla. Each stride brings curses from the crowd. [The "stroller" who hears these curses] hurries. He sweats and pants and tries [to get rid] of his bundles as soon as possible, because a Gestapo agent [is around] and has terrified him.

The movement and the danger [are] not so great all through the day, for the smuggler doesn't want to and can't keep the goods in storage; he must get the goods off his hands as quickly as possible. Just as feverishly and hurriedly as it is smuggled into his house, so quickly must he get it out. Only then can he relax, with no evidence to incriminate him.

Nighttime Smuggling

Nighttime smuggling supplies the smugglers' shops with plenty of everything: vegetables and fruit, groceries, meat and poultry, honey, and whatever one's heart desires. Even good drink, too. The city needs to eat in the morning, the "strollers" need a whole day for their work. At five o'clock summer mornings you can see them hauling bags of food, sacks of potatoes, cans of milk. Their faces fresh, washed by the morning, these people have the spirit of working people who eat their fill, and the feeling of assurance and of strength—amid the swarm of swollen feet.

Nighttime smuggling is only a part of all the [ ], and cannot supply the ghetto with everything it requires in the few night hours, especially in summer, when the smuggler never gets the goods he ordered at the specified time. When you ask the smuggler if he will have such and such provision later, he will always answer: I don't know, if they get it over to me, I'll have it. Everything depends on when they can pass it over from there.

Nighttime the smuggling goes by way of the rooftops, through tight openings, through cellars, and even over the ghetto wall itself. In short: wherever possible. Daytime, in contrast, it goes much more simply, although not without dodges and very often with inventiveness, a Jewish head. As the Mishna has it: "He who sees a place where miracles happened to Israel. . . ."

Koźla Alley has several even-numbered houses in which non-Jews live, but whose entrances and gates have been walled up. Their entrances are on the other side, on Freta Street, that is, outside the ghetto. Only the windows of some apartments look out on Koźla. This is indeed a blessing not only for the few non-Jews who occupy these apartments, but also for the Jews. And, let's be honest, not only for the Jews of Koźla Alley, for the smugglers, but for all the Jews in Warsaw. Smuggling, to be sure, is basically a dirty business, a noose on the neck of the hunger-swollen consumer, but, nevertheless, under the terrible conditions of the great prison into which Warsaw Jews have been corralled, the ghetto walls, it is the only salvation for the surviving remnants. Who knows, some day perhaps we ought to erect a monument to the smuggler for his risks, because consequently he thereby saved a good part of Jewish Warsaw from starving to death.

---

[2] „נס איז געשען מיט די ייִדן" (פֿון אַ העבּרעיִשן פּסוק).

קראטן־פענצטער

די פענצטער פון די קריסטלעכע וווינונגען זענען פון דרויסן באַקלאַפּט מיט דראָטענע שאַכטעס פון אויבן ביז אַראָפּ. אין פּליג, כלומרשט צוליב דעם, כדי אָפּצוטיילן די „גוייִשע" שטוב פון דער ייִדישער גאַס, אָבער אין תוך זענען די קראַטעס פון דער שאַכטע א גוטער וועג דורכצופירן דעם שמוגל. פון אינעווייניק, האַרט נעבן די קראַטעס, שטעלט דער „גוי" אַוועק אַזאַ מין הילצערנע רינע, ווי מע זעט דאָס אין די מילן, די רינע גייט... ביז צו דער קראַטע, און ווען דער „גוי" שיט אַריין אין דער רינע א זאַק קאָרן, שיט זיך דער קאָרן דורך די קראַטעס גלייך אינעם זאַק אַריין, וואָס עס האַלט דער ייִדישער שמוגלער פון קאָזשעגעסל. אײנס און צוויי און דער זאַק איז פול, און מאיר באָמקע, דער הויכער טרעגער מיט פּלייצעס ווי אַן אמתער איוואַן, כאַפּט דעם זאַק אויפן פּלייצע ווי א פעדערל און פאַרשווינדט מיט אים ווו מע דאַרף.

אויף זעלבן אופן שמוגלט מען אַדורך קאַשע, הירזש, דינעם צוקער־קרישטאַל... אויך אַנדערע שפּייז. בלויז מעל שמוגלט מען אין פּאַפּירענע בייטעלעך אויך פאַרשטייט זיך, נישט דורך דעם פּאַרטער־פענצטער, נאָר דורך די פענצטער פון די אייבערשטע שטאָק. פון דער הייך לאָזט דער קריסטלעכער שמוגלער אַראָפּ א שטריק ביז אויפן ברוק. דאָרט בינדט דער ייִדישער שמוגלער צו צו דער שטריק די פּאַפּירענע ביילען. דער קריסט ציט אַרויף די שטריק מיט די פּאַפּירענע ביילען און פּילט זיי אָן מיט מעל, און אַזוי לאָזט ער נאָכדעם אַראָפּ אויף דער שטריק די איינצלנע ביילען מיט מעל, וואָס ווערן [גלייך] צעכאַפּט דורך די שמוגלער, וואָס זענען זיי מעבֿער. כדי זיך נישט איינצושניידן די הענט, טייט דער קריסט אָנגעטאָן אין א פּאָר גראָבע וואַטאָווע הענטשקעס, דורך וועלכע די שטריק גליטשט זיך אַדורך.

ווען עס קומט די צייט פון אַראָפּלאָזן די סחורה, ווערן די פענצטער פון די פּאַרטער־וווינונגען באַלאַגערט. עס שטייען אַרום די שמוגלער זייערע ווייבער, זייערע זין און טעכטער, טרעגער..... צי סתם־ייִדן רעדן מיט די קריסטן. קויפן ביי זיי סחורה מעגן אָבער נאָר די יעניקע, וואָס האָבן די אָנערקענטע דערויף רעכט פון די שמוגלער.

נישט זעלטן קאָן מען הערן, ווי איין שמוגלער טענהט זיך אויס ביים „גוייִשן" פענצטער מיטן אַנדערן:

— יאַנקעלע פּאַרה, א בראָך צו דיינע יאָרן. דו וועסט שוין מער צום פענצטער נישט צוגיין. יאָר גיב דיר מיין האַנט דערויף, יאָר וועל דיר שוין מאַכן די קאַנע...

— מאיר, ריר זיך, א סוף, גיכער, זע נאָר, ווי ער אַרבעט דאָס מיט די זייטן.

— מענדל, זע, א בראָך אין דיין אַריין, וואָס שטייסטו.... נעמט אַטער אַט דאָס... אין דער האַלע אַריין.

די געשרייען.... און צעטומלעניש.... זיך דורך און מרעט ווי שטעכיקע.... מע רייסט פון די הענט פ'איז גיכער מעבֿער דעם שמוגל. א שלעפּ, א צי, א ריס, און די סחורה איז פאַרשטעקט אין די האַלב צוגעלעגטע, טונקעלע קראָמען פונעם מיטלאַלטערלעכן.... אין קאָזשע געסל. ווייבער מיט ברייטע פּלייצעס, רויטע

באַקן און פאַרטאַזשאַלבע הענט.... שטימען.... און פינבלען נערוועז מיט די אויגן, כאַפּן אַלע מאָל [א קוק] אַראָפּ צום עק פון געסל, צו דער זייט פון דער פראַנציסקאַנער, צי מע גייט נישט, מע פאָרט נישט, מע רייט נישט, און פּלוצלינג שניידט דורך די לופט א הייזעריקער, וואָרנענדיקער קרייש:

פסח....

פסח! — ווערט איבערגעכאַפּט פון אַלע זייטן דער רוף און עס ווערן פאַרהאַקט און פאַרהאַקט [אַלע] טירן. פון אינדרויסן ווערן אָנגעלייגט שלאָסער. טייל פון די שמוגלער בלייבן אינעווייניק, די אַנדערע גייען אַרויס אויף שמירה אין דרויסן, שטייען אָנגעלענט פאַרן געוועלב, כלומרשט גלאַט אַזוי, פון נישט האָבן וואָס צו טאָן. די קריסטן אויבן ציען גיך אַרויף די שטריק, און אין קאָזשעגעסל ווערט שטיל, די לופט ווערט מער... געשפּאַנטער דערוואַרטונג.... די שמוגלער־ראָד האָט זיך געשטעלט.

אָנגעזויגן אין

Grated Windows

The windows of the non-Jewish apartments were secured from top to bottom with wire grating, supposedly to fence the building off from the Jewish street. Actually the gratings are a good way to bring off the smuggling. Inside, right at the grates, the Gentile inserts a wooden trough, the kind you see in the mills. The trough reaches[?] through the grating, and when the Gentile pours a sack of rye into it, the rye drains through the grating right into the sack in the hands of the Jewish smuggler of Kożla Alley. In a wink the sack is full, and Meyer Bomke, the tall porter, with shoulders like a Russian peasant, whisks it on his back like a feather and vanishes, as he must.

Cereal, millet, granulated sugar,[?] and other foods are smuggled the same way. Only flour is smuggled in paper bags . . . through upstairs windows. From above, the Polish smuggler lowers a rope to the sidewalk. There the Jewish smuggler ties the paper bags to the rope. The Pole hoists the rope with the paper bags, fills them with flour, then lowers the rope with single bags of flour, which are [promptly] seized by the smugglers who spirit them away. In order not to cut his hands, the Pole wears heavy cotton gloves, through which the rope slides smoothly.

When the time comes to lower the merchandise, the ground-floor windows are besieged. Around the smugglers are their wives, their sons and daughters, porters[1] talking to the Poles. But only those can buy who are entitled, according to the smugglers.

Often you can hear one smuggler arguing with another at the "non-Jewish" window: "Jakie, rat! You stinker! The devil take you! You won't get near that window again! I swear, I'll fix you good!"

"Meyer, shove off! Hurry up. Look how he works."

"Mendel, blazes take you, why are you standing there![?] Here, take this to the market."

. . . People scramble for merchandise and the smuggled goods are quickly removed. A heave, a shove, a yank, and the merchandise is stowed away in the half-closed dark stores. . . . Broad-shouldered women, red-cheeked, with calloused hands[?] wink nervously, keeping a lookout to the end of the alley, where it meets Franciszkańska, to see if someone is coming, driving, riding. And suddenly the air is pierced by a hoarse warning scream: "Passover!"[18]

The warning is picked up on all sides and [all] doors are slammed shut and bolted. Padlocks are hung up outside. Some of the smugglers remain inside, others go out to keep watch. They lean against the store, as if to say they have nothing better to do. The Poles above speedily hoist up the ropes, and Kożla becomes quiet. The atmosphere grows more in tense anticipation. The smuggling routine has ground to a halt.

18. One of dozens of code words of warning, usually Hebrew, used by the Jews in the ghettos and labor camps.

1 or just plain Jews

װאָרעם עס איז „פּסח“. עס איז געקומען עפּעס אַ „גוי“ מיט אַ טעקע. מע װייסט ניט, װער ער איז, אָבער מסתּמא איז עס אַ געהיים־אַגענט און מע װאַרט. און יענער אין אומגעדולדיקן װאַרטן נעמט זיך דער „גוי“ פֿון אויבן די חוצפּה אַראָפּצולאָזן אויפֿסניי די שטריק, אַראָפּשרײַענדיק צו די אונטן שטייענדיקע ייִדן: „ניעמאַ יוזש פּיסעכאַ“ — שיקט מען אים צוריק אַרויף מיט אַ ביטולדיקער מינע פֿון געניטערע די װאָרענונג: „טשעקאַי, פּיסאַך יעשטשע יעסט טרענבעט“...

אויגער זיבן — בײַ אַנדערע שוין פֿאַר פֿריער — שטעלן די קריסטן צו אין קאָזשלע־געסל די מילך. צו די פֿענצטער פֿון די פּאַרטער־װוינונגען װערן צוגעשטעלט גרויסע בלעכענע קאַנען, אויסגעמאָסטענע אויף דער צאָל ליטער, װאָס זיי קאָנען אַרײַננעמען. דורך דער דראָטענעץ פֿון די קראַטעס װערט דורכגעלאָזן אַ גראָבע קישקע פֿון אַן אַפּאַראַט, װאָס איז פֿאַרזען מיט אַ גלעזערנעם מעסטער, און איין דריי בײַ אַ קראַן — גיט זיך אַ גאָס דער װײַסער שטראָם פֿון פֿעטע מילך, װאָס צעטראָגט אַרום דעם ריח פֿון קי־שטאַל און פֿילט גיך אָן די [קאַנען]. און װערט נאָך גיכער באַזײַטיקט פֿונעם פֿענצטער אַרײַן אין די קראָמען, װוּ עס װאַרטן שוין די מילך־ייִדן און מילך־ייִדענעס מיט זייערע קענדלעך זיי צו צעטראָגן אין די שטובן.

בערל פוסה

די ייִדן שמוגלער, איבערנעמער פֿון דער מילך, זענען פֿאַרזען מיט פּראָבירער, צי די מילך איז עכט, ניט געפֿעלשט, אָבער דאָס איז נאָר פֿאַר זיך, פֿאַר די קונים האָט מען רחוקא קמאַ מורא, זיי זאָלן ניט װערן אָפּגענאַרט, אַדרבא, לאָז

גיט מען זיך אַן עצה, װאָרעם, הערסטו, עס גייט דאָך ניט װעגן יושר, נאָר װעגן פֿאַרדינסט... װעגן אַ פֿעטע פּולקעלע, אַ פּופּיקל און אַ כּוסה, װאָס אַזאַ ייִד, װי ר׳ בערל, מוז האָבן. האָט ער טאַקע, דער בערל, אין שטוב בײַ זיך צוגעגרייט די קאַנען אויף אַזאַ אופֿן, אַז עס געפֿינען זיך אין זיי אַזויפֿיל ליטער װאַסער געמישט מיט עפּעס אַ מין װײַסן שוים, און ער איז זיך אַזוי נוהג: גייט אַ ייִדענע צום פֿענצטער און װיל דווקא קויפֿן די מילך, גלײַך װי זי פֿליסט אַרויס פֿון דער גוייִשער קישקע, זי זאָל זײַן זיכער אין איר עכטקייט, טענהט ער, עס קאָסט זעקס גילדן. אָבער קוים איז די ייִדענע זיך מיישב אַ רגע און די קישקע גיסט דערווײַל אָן בערלס קאַן, זאָגט בערל: איר קאָנט שוין קויפֿן פֿאַר פֿינף גילדן....

דער חשבון איז גאַנץ פּשוט...

אייגנטלעך זענען מיר אַ ביסל פֿאָרױסגעלאָפֿן דעם װעג. דער אַרבעטס־פּלאַן, צי ריכטיקער דער שמוגל־פּלאַן פֿון טאָג הייבט זיך ניט אָן מיט מילך, נאָר מיט גרינצײַג. װאָרעם ניט אַלע קאָנען קויפֿן ברויט. דאַקעגן אַ בוריק, אַ קאַרטאָפֿל און אַ מייער איז אין דער מלחמה אַ טײַער מאכל, נאָך װעלכן מען איז להוט.

בײַ שלמה „יאַפּקע“, אַ ייִד אַ צידעהויקער מיט קײַלעכדיקע רויטע באַקן, װי שׂמחת־תּורה־עפּל, און אײַנגעקנעטענע הענט, פֿאַרשטעקטע אין די הויזן־קעשענעס, גייט פֿאַרטאָגס דער פֿאַרקויף פֿון געשמוגלטע קאַרטאָפֿל, גרינװאַרג און אייער — פֿון אייער, פֿעטע פּוטער, האָניק און אַמאָל אויך פֿון טריפֿענעם חזיר־פֿעטס. זײַן װײַב רויזע, אַ ייִדענע מיט אַ ברייטן הינטן, מיט פֿליישיקע ליפּן און קישעלעך אויף די פֿאַרפֿינגערלטע פֿינגער, שטייט בײַ דער װאָג, ניט יעדעס מאָל אַ כאַפּ אַ ביסל מעל אין דער לופֿטן, אַ פֿרעג יענעם און דעם, װאָס ער קויפֿט, װיפֿל ער צאָלט און הײַדא — װײַטער געפֿאָרן. געפֿעלט איר ניט דער פּרײַז, גיט זי אַ געשריי מיט איר מענערישן קול: ניטאָ, נײַעס פּורים־סוחרים, כּנען עגל אַהיימשיקן מיט שבת... ניט אַנדערש נאָר װײַצענעם מעל ברויכן זיי...

יאַפּקע שטייט דערבײַ מיט אַ פּאָר צעשטעלטע פֿיס װי קלעצער, קוקט קרומלעך מיט די פֿאַרזשמורעטע אויגן, איבער װעלכע די װײַסלעכע ברעמען, באַשיטע פֿון מעל־שטויב, דערמאָנען אין דער שלעפֿעריקייט פֿון אַ בעקער. די הענט נעמט ער ניט אַרויס פֿון די הויזן־קעשענעס, דאָס קייטל פֿונעם זייגער איבער דער אײַנגעפּילטער װעסט בלאַנקט רחבֿותדיק אַראָפּ און עס זעט אויס, װי ער װאָלט געזאָגט: אַ רוח אין אײַערע לײַבער, פּאַסקודנעס, אַ מכּה װעט איר בײַ מיר קריגן אַזאַ מעל פֿאַר אָט דעם פּרײַז. און װאָס מעל איז, װייס יאַפּקע, איז ער דאָך פֿאַר דער מלחמה געװען אַ בעקער...

איינער פֿון זײַנע זעקס צי אַכט שותּפֿים — איטשע פּנים, װאָס איז מיט צװיי קעפּ העכער פֿון אים, אָבער גלײַכט זיך מיט אים מיט זײַנע דעמבאָװע

For it is "Passover." Some non-Jew with a briefcase has turned up. No one knows who he is, but probably he is a police agent. So they wait. When the Pole upstairs, too impatient to wait, has the nerve to lower the rope again, shouting to the Jews below: "There is no more Passover," they send up a warning with the contemptuous manner of the more experienced: "Hold on, Passover is still around."

The Poles deliver milk to Koźla Alley at about seven in the morning, elsewhere still earlier. Large tin cans of standard liter capacity are set outside the windows of the ground-floor apartments. A thick hose equipped with a measuring device is passed through the wire mesh of the grates. One turn of the faucet and out pours a white stream of rich milk, diffusing the aroma of cow sheds, and quickly fills the cans. Even more quickly it is dispatched from the window into the stores, where milkmen and women are already waiting with containers to deliver the milk home to their customers.

Berl the Souse

The Jewish smugglers, receivers of the milk, are provided with tasters to see if the milk is pure, unadulterated, but that is only for themselves. They don't care if the customers are fooled, in fact they manage to somehow, because, after all, it's not a matter of justice, but a matter of profit, a plump drumstick or gizzard, and a drink, which a man like Mr. Berl must have. Indeed, this Mr. Berl has prepared the cans in his place in such a way that they contain a goodly quantity of water mixed with a sort of white froth, and that's the way he does business. When a woman comes to the window and insists on buying the milk as it flows directly from the Pole's hose, to be sure of its purity, he argues that it will cost her six zlotys. But just let her hesitate a moment, and the hose will fill Berl's can. Then he says, "Now, you can have it for five zlotys."

The accounting is quite simple.

Actually we've run ahead of ourselves. The work plan or, more accurately, the daily smuggling plan begins not with milk, but with vegetables. Not everybody can buy bread, but a beet, on the other hand, a potato, or carrot, are precious foods in wartime, much in demand.

Solly the Skirt, a squat man with round red cheeks like Simhat Torah apples and doughy hands stuck in his pants pockets, starts selling at dawn: smuggled potatoes, greens, and also eggs, creamery butter, honey, and sometimes also non-kosher fats. His wife, Rosie, with a big backside, fleshy lips, and puffy beringed fingers, stands at the scales; time and again she lifts a bag of flour and asks this one and that one what he's buying, how much he pays, and giddap— we're off again. If she doesn't like the price, she shouts in her mannish voice: "Beat it, phonies, we'll send you home with a cholent. Too bad you can't do with less than pure white flour."

Solly stands nearby on his stumpy legs, frowns, his squinty eyes with his whitish brows dusted with flour summon up the sleepiness of a baker. He keeps his hands in his pants pockets; the watch chain over his well-filled vest gleams sumptuously, as if to say: Damn your hides, you paupers! The hell I'll give you such flour for that price. Solly the Skirt knows what flour is. After all, he was a baker before the war.

One of his six or eight partners, Izzy the Face, who is two heads taller but has the same oaken shoulders, also stands around with

פלייצעס — שטייט אויך מיט די הענט פארשטעקטע אין די טאשן פון זיין בור־קע און טוט גאָרנישט. ער קוקט בלויז צו, צי ס׳„קאפיטאַל" וואַקסט. דאָרט ביי דער טישטאַנקע זיצן זיינע מענטשן, וואָס ציילן און רעכענען און נעמען געלט. דער יונגער מאַנטשיק ביים שיפלאַד מיטן געלט האַלט קאָפּ, ער רוקט יעדעס מאָל אויף די פולע שופלאַד געפּראַפּט מיט פּאַפּירגעלט און רוקט זי צו. דאָס פּויל־ישע פּאַפּירגעלט, וואָס די דייטשן האָבן ארויסגעלאָזט מיט שאָפּענס דענקמאָל און פּיאַסטס אָפּבילדונג, ליגט אָנגעלייגט אין הויפנס, ווי פאַרפעצטע שמאַטעס. הונדערטער, פינפהונדערטער און פופציקער, פופציקער, פופציקער — תּמרים. דער יונגערמאַנטשיק, מיט די גלאַנציקע שטיוועלער אויף די פיס און דעם פיינעם פּאַפּיראָס אין מויל נאָכן פעטן אָנבייסן, פילט א ביטול אי צו דעם געלט, אי צו די געלט־געבער. עס ליגט אַזויפיל געלט פאַר זיינע אויגן, אַזויפיל פּאַפּירלעך פון דער אינפלאַציע־צייט, אז עס דוכט זיך אים, עס פעלט אים גאָרנישט קיין געלט. יאָ, אויך ער האָט פאַרגעסן, ווי עס זעט אויס א מענטש אָן געלט און ער וואַרט אומגעדולדיק, די פּענטאַקעס זאָלן שוין צאָלן, וואָרעם צונעמען קאָן ער גיך.

איטשע פּנים האָט גישט וואָס צו טאָן. ער דרייט זיך אין געוועלב אין פאַר־מעלטן וועליסאַפּעד־היטל אַראָפּגערוקט איבער די אויגן און זעט אויס ווי א בייזער הונט. אויך דער דריטער, דער פערטער און פינפטער שותּף זענען דאָ אין געוועלב. אַמאָל זענען זיי געווען רייכע פורמאַנעס, זאָדעוואַסער־פאַבריקאַנטן, גאַר־בער, איצט זענען זיי שמוגלער. איינער פון זיי זיצט זיך פאַרהויכן מיט איין פוס איבער דער טישטאַנקע און עסט הויך א פולקעלע פון א הון, פאַרבייסן מיט א זויער אוגערקעלע. פון איבערן פולקעלע אפער וואַרפט ער יעדעס מאָל א פּריציש בליק אויף די קונים, צי עס ליגט זיך...

דירעהדיק זענען בלויז די שותּפטעס, די ווייבער. זיי קענען זיך בעסער אויף אייער, אויף פּוטער, און די אלע אַנדערע מאכלים, און זיי פיבערן צו מאַכן דעם אמתן ושיבר. איינע שטייט און בענקט מיט דער אַנדערער, אז פאַר דרייסיק גילדן האָט זי נאָכנישט קיין אָנבייסן פאַר די קינדער, אָבער זי זאָגט דאָך א ליגן. דאָס שטעלט זי בלויז אָן אזא פּנים פון א נעבעכל. ביידע ווייבער ווייסן גאַנץ גוט, אז דאָס זאָגט זי בלויז אַזוי פאַר יענע, פאַר די קונים, זיי זאָלן הערן און זי נישט מקנא זיין: אָט, כלעבן, די הויפּט־שמוגלער פון קאָזשעצל קאָנען זיך אויך נישט דערלויבן מער אויסצוגעבן אויף קיין אָנבייסן ווי דרייסיק גילדן. אָבער עס איז דאָך נישט אמת, וואָרעם מיר האַלטן ביי א צייט, ווען א לאַבן ברויט פון א קילאָ די וואָג קאָסט צוואַנציק גילדן, און וווּ איז פּוטער און מילך און קעז און טאַקע א פריש איי, וואָס א שמוגלער־קינד מוז אייפּעסן אין דער פרי צום אָנבייסן — אַלץ זאַכן, וועגן וועלכע הונדערטער טויזנטער ייִדישע קינדער אין שטאָט חלומען מיט פיבערדיקע אייגעלעך.

דאָס צוואַנציק־גילדנדיקע ברויט איז א זיכערע ערבֿות, אז די אלע גוטע זאַכן פאַר די שמוגלער־קינדער וועלן נישט פעלן. דאָס קאָווירט אויך די רויִקע האַל־טונג פון יאָסקען מיט זיינע שותּפים, גראָד ווי די נערוועזע צעפּאָרטקייט פון זייערע ווייבער. דערווייל האַלטן מיר ערשט ביים אָנהייב פון טאָג, ביים פאַרקויף פון קאַרטאָפּליעס. אָט וועט זיך באַלד אָנהייבן דער פאַרקויף פון שפּייז. און דאָ וועט ווערן דאָס אמתע נערודער. מע קאָן נישט וויסן, מיט צוויי שעה שפּעטער קאָן געשען א נס — עמעץ קאָן לאָזן א קלאַנג, אז די דייטשן גייען אויף רוסלאַנד. פאַרטאָג האָט מען געזען א סך „וואָיסק" מאַרשירן צו דער בריק אויף פּראַגע. דאָס איז גענוג. אַזאַ סענסאַציאָנעל ידיעהלע נייעס פאַרשטייען די „גויים" גראָד אַזוי ווי די ייִדן, און די פּרייזן נעמען פּלוצלינג שפּרינגען אַרויף. מער ברויך מען נישט. שפּרינגען די פּרייזן, ווערט לעבעדיק אין קאָזשעצל. די סחורה רייסט מען פון די הענט. יעדער ביישל שפּייז, וואָס ווערט אַראָפּגעלאָזט פון די „גוישע" פענצטער, ווערט תּיכף ווי מיט צוואַנגען אַרויסגענומען פון די אייזערנע, שטאַרקע לאַפּעס פון די „חוילע" טרעגער־ייִדן, וואָס כאַפּן די סחורה פאַר רייכע הענדלערקעס פון די באַזאַרן, און מיט זיי קאָן קיינער נישט קאָנקורירן.

אין מיטן גאַס שטייען דעמאָלט הונדערטער ייִדן, ווי אין יום־טובֿ פאַר די שיל, ייִדן וואַמע, אָנגעגעסענע, מע מאַכט מסחרים און מע שמועסט פּאָליטיק. דער ברוק איז געדיכט אָנגעוואָרפן מיט סיגאַרעטקעס און נישט אויסגערייכערטע שטאַרקע פּאַפּיראָסן, ראָן ווען א פּאַפּיראָס קאָסט זעכציק גראָשן, אָדער בערך מיט צוועלף ביז צוועלף הונדערט פּראָצענט טייערער ווי פאַר דער מלחמה.

צווישן עולם דרייען זיך הענדלער מיט אָנגעהאָנגענע קעסטלעך אויף דער ברוסט מיט פּשטעמעס און שרייען: „נו, א סוף, ווער שטעלט איין". מע ציט נומערלעך פון א טאָרבעלע און מע פאַרשפּילט, צי מאַכט מע געווינען א פּיאַסטעק. א פּאָר יונגע שמוגלער־יונגען באַלאַגערן די פּישאַסטעק־פאַרקויפער און פרעסן די פּשאַסטעס מיט אַזאַ פרעכער הנאה, אז עס ווערט פּשוט פּשיקרע צו קוקן אויף זייערע שמאַלציקע פּנימער.

his hands in the pockets of his lumber jacket and does nothing. He just watches to see if the "capital" is growing. His people sit at the counter, adding, figuring, and taking in money. The young man at the till keeps track, and, at each transaction, he opens the drawer crammed with paper money and closes it. The Polish money which the Germans issued, with reproductions of the Chopin monument and Piast's portrait,[19] lies piled up in heaps like greasy trash piles. Hundreds, five hundreds, and fifties, fifties, fifties—mountains. The young fellow, with the shiny boots and the expensive cigarette in his mouth after a good breakfast, shows contempt both for the money and those who provide it. So much money is piled before him, so much inflated paper, that he imagines he's not short of money. Indeed he too has forgotten what people without money look like, and he waits impatiently for the paupers to pay up, so he can grab it fast.

Izzy the Face has nothing to do. He hangs around the shop, his floury visored cap down over his eyes, looking like a ferocious dog. Also the third, fourth, and fifth partners are in the store. Once they were well-to-do truckers, soft-drink producers, tanners. Now they are smugglers. One of them sits with one leg propped up on the counter, munching a drumstick, a pickle for dessert, loftily eyeing the customers. . . .

Only the women, the partners' wives, are nimble. They are experts on eggs, butter, and all the other foods, and they are dying for that big take. One complains to the other that for thirty zlotys she cannot get anything for her children to eat, but of course she's lying. She wants to make herself out to be a poor slob. Both women know very well that this is said only for the customers, so they won't envy her. Look, upon my word, even the top smugglers of the Kożla can't afford to spend more than thirty zlotys for breakfast. But of course it's not true, because nowadays a kilo loaf of bread costs twenty zlotys, and what about butter and milk and cheese and indeed a fresh egg, which a smuggler's child simply must have for breakfast—things that hundreds of thousands of Jewish children in town see only in their delirious dreams. The twenty-zloty loaf is a sure guarantee that the smuggler's children will have all those good things. It also ensures Solly's peace of mind and that of his partners, as well as the nervous helter-skelter of their wives.

Meanwhile, we're still at the start of the day, at the sale of potatoes. Right away the sale of other foods will begin and then comes the real hullaballoo. You can never know, two hours later a miracle can happen—someone will start a rumor that the Germans are invading Russia. At dawn troops were seen marching over the

price fluctuations

19. The legendary peasant ancestor of the first dynasty of Polish dukes and kings.

bridge to Praga.[20] That's enough. The Gentile smugglers understand such sensational news as well as their Jewish counterparts, and prices suddenly soar. That's all they need. When prices soar, things get brisk in Kożla. There is a scramble for the merchandise. Every bag of food lowered from the Polish windows is instantly seized in the pincer-like grip of the strong iron paws of the tough Jewish porters, who grab the goods for the rich traders in the markets. No one can compete with them.

Hundreds of Jews then throng the street, as on festivals in front of the synagogue, portly, well-fed. They make deals and talk politics. The sidewalk is thickly littered with cigarette butts and stubs, at a time when a cigarette costs 60 groszy, about ten to twelve times the prewar price.

Peddlers circulate in the crowd with little boxes of cakes, shouting, "Come on, let's go, who'll take a chance?" Numbers are drawn from a small sack; some lose and some even win a pastry. A couple of smuggler lads besiege the cake peddlers and devour the cakes with such insolent gusto, it is sickening to look at their greasy faces.

CARNIVAL

20. Suburb of Warsaw, on the east bank of the Vistula.

³ די קריסטלעכע שמוגלערס.
⁴ די ייִדישע שמוגלערס.

33

נאָס־זינגער און גאָס־שפּילער כאַפּן זיך אַהער אַראָפּ מיטן אויסקוק צו פֿאַנגען פֿאַרדינען דאָ אין דער זאַטער מדינה, אָבער ווער האָט דאָ חוש פֿאַר זיי? די פֿידל גריזשעט, דער זינגער זינגט: „יאָך וויל נישט אָפּגעבן די קאַרטע, יאָך וויל נאָך אַ ביסעלע לעבן"... אָבער דאָ מאַכט עס נישט קיין איינדרוק. דאָ נעמט זיך דאָס געסעלע אַ ריר, אַ הייב און אַ כוואַליע נאָך דעם, ווען עס צעטראָגט זיך דער שעפּטש: מיט נאָך אַ פֿערטעלע... אַ האַלבן גילדן... מיט צוויי... קאָרן־מעל פֿיר און צוואַנציק און אַ האַלבס... דאָס איז די שענסטע מוזיק אין געסל. וועמען

אַרט דאָרט דער טויטער, אָדער ריכטיקער דער גוסס, וואָס האָט זיך אויסגע־לייגט נישט אַנדערש ווי גראָד פֿאַר „יאַפּקעס" געוועלב און האָט זיך דאָ אויסגע־סדרט דעם וועג אין טויט אַריין ביי די שמוגלערס פֿיס־בריט?

אָט אויף אָסטראָווסקע, וואָלינסקע צי אַפֿילו אויף פֿראַנציסקאַנער און נאַ־לעווקעס ליגן די טויטע אין די גאַסן ווי ביי זיך אין דער היים. ייִדן שטייען אויף אין דער פֿרי, גייען אַרויס אויף דער גאַס און ווייסן, אַז זיי וועלן געפֿינען ליגן טויטע: איינעם—צוויי—פֿינף—צען. דאָס זענען די חללי־רעב, געשוואָלענע טויטע, וואָס האָבן אַ מלחמה־לאַנג געהונגערט — און געהונגערט, ביז זיי האָבן זיך דער־שלאָגן צום געוואַרטן און פֿאַרהאַסטן טויט. אָבער דאָ אין קאָזשע־געסל? אַ צעטרעטענע פֿליג, אַ לויז — ווער קוקט זיך אויף איר אום?

די שמוגלער שטייען אין די גלאַנציקע שטיוועלעך אויף די פֿיס, און די פֿיינע קורטקעס; די קילע סעפּטעמבער־זון פֿאַרגילדעט זייערע אויסגעפּעשטשעטע פּני־מער און זיי נאַשן די קאַראַמעלקעס און פּשאַסטעס, וואָס די צוקערוואַרג־פֿאַרקוי־פֿער ברענגען זיי אונטער און שפּירן אַפֿילו נישט דעם זשום פֿון דער פֿאַרבייפֿליענ־דיקער טויט־קויל.

הײַ, דו, יאַט, גיב אַ קוק ווי די מומע גייט!

דאָס מיינט ער באַשען, די רויטע מויד, איינע פֿון די גייערס.

עס איז נייַן, צען אין דער פֿרי. דער שפּײַז־שמוגל גייט אַז אין פֿולן ברען. אין די גייערס לאָדעווען אָן זייערע רוקזעק און טראָגן אַוועק די שפּע פֿונעם קאָזשע־געסל צו די בעקערס. זיי, די גייערס, פֿאַרדינען צוואַנציק, העכסטנס דרייסיק גראָשן ביים קילאָ שפּייַז, און זיי מוזן שלעפּן אַ סך. פֿאַראַן גייערס, וואָס קומען אַראָפּ אין געסל צענדליקער מאָל אין טאָג נאָך פֿרישע זאַפּאַסן שפּייַז. זיי האָבן ווייבער מיט קינדער, זיי אַרבעטן שווער, גייען אַ סך, שלעפּן אַ סך און ווילן עסן, מוזן עסן. אויף ברויט מיט קאַרטאָפֿל אַליין דאַרפֿן זיי האָבן אַ פֿופֿציק גילדן אַ טאָג, אויב נישט אַ גאַנצן הונדערטער. און זיי [וועט דער שמוגלער] נאַרעשע אויסמאַן. דער שמוגלער ווייסט עס, אָבער צו פֿאַרדינען האָט ער ליב אַליין, דער שמוגלער. קלענער נישט ווי יעדער איינער, וואָס האַלט געדונגענע „מענטשן" — האָסטו געזען!...

באַשע איז אַ הויכע מויד מיט צוויי שטאַרקע רגלים. שפּאַנט ווי אַ יונג און טראָגט זיך איבערן געסל מיט די ביילן מעל ווי אַ רוח. איינס און צוויי ווערט מען זי אָהין און צוריק מיט אַ ליידיקן רוקזאַק און אַ פּאַק פּאַפּירגעלט אין האַנט. איידער דו קוקסט זיך אַרום, גייט זי שוין אַרויס איבערן נאָס, כדי באַלד ווידער צוריק צו קומען און אַזוי כסדר.

נישט ערגער פֿון באַשען אַרבעט דער אַלטער זעליק, אַ ייִד אַ בן־שבעים, וואָס איז פֿון קינדהייט אָן געוווינט צו שלעפּן; געווען פֿאַר דער מלחמה אַ סט..... קומט אויך אין קאָזשע־געסל אַמאָל צוואַנציק איבערן טאָג.

אָבער נישט אַלע גייערס האָבן אין מזל. פֿאַראַן ווייבער, גייערקעס, וואָס דערשלעפּן קוים זייערע געשוואָלענע פֿיס. זיי מוזן איינבעטלען די אַכט־צען קילאָ מעל אויף אַמאָל, און די שמוגלער קוקן אויף זיי ווי אויף אַן אָנשיקעניש, פֿון וועלכן מען קאָן נישט פּטור ווערן. זיי טוען זיי דעם חסד און וואַרפֿן זיי צו די פּאָר קילאָ מעל, ווי אַ פֿאַראַכטלעכע נדבה, די לעסטיקע מקבלים. אָבער דאָס טוען זיי נאָך אַזוי לפּנים; אין תוך מיינען זיי צו שאַצן דעם ווערט פֿון יעדן גייער... מחמת ער העלפֿט גיכער איבערלאָדן די קראָם פֿונעם „חמין", צו פֿאַרשפּאָרן צו האָבן צו טאָן מיט אַ פֿאַרבלאָנדזשעטן זשאַנדאַרם, אַ פּוילישן פּאָליציאַנט צי אַ „יונאַק"[5]

אָט האָט מען נעכטן געמאַכט [געהאַט די אמתע] חתונה, ווען נאָך אַ גוטן „שמיפֿן" פֿון אַלע זייטן, זענען ביינאַכט אומגעריכט אָנגעקומען דײַטשן, אַנדערע, נישט אָפּגעהאַנדלטע דײַטשן, און האָבן אָפּגעשפּילט דאָס אמתע שפּיל. פֿאַר צענדליקער טויזנטער גילדן שפּײַז האָבן זיי צוגענומען און עס האָט נאָך גע־קאָסט אַ מטבע מיט געלט, אַז מען זאָל אָפּקומען מיטן בלויזן היזק. בלויז דריי פֿון די „מעטע"־לייט זענען אין דער בהלה אַראָפּגעפֿאַלן פֿון דאַך און דערהרגעט געוואָרן אויפֿן אָרט. נו, מילא, לעבן זיי דאָך דערפֿאַר פֿון „מעטעגעלט".

[5] אַ מין געהילפֿס־פּאָליצײַ, וואָס איז באַשטאַנען פֿון פּאָליאַקעס און אָפּשטאַמען.

Street singers and players drop in here in the hope of earning something in this land of plenty, but who appreciates them? The fiddle screeches, the singer sings: "I don't wanna give away my ration card, I wanna live a little more." But it has no effect. This street comes alive, starts to move and surge only when the whisper spreads: "Another quarter, half a zloty . . . two . . . rye flour 24½ . . . ." That's the prettiest music in the alley.

Who cares about the corpse, or rather the dying man who has chosen to lie down right in front of Solly's place and plans to die right under the smugglers' feet? On Ostrowska, Wołyńska, even on Franciszkańska, and the Nalewki, the dead lie in the streets as though they were at home. Jews arise in the morning, go out and know they will find dead bodies there—one, two, five, ten; corpses of famine, the bloated dead who hungered through the war and, hungering, attained death, desired yet hated. But here in Koźla Alley? A squashed fly or a louse—who pays it heed?

The smugglers are in shiny boots and fine jackets. The cool September sun gilds their pampered faces. They nibble on the caramels and pastries which the sweets-peddlers bring them, and they never even hear the whir of the death-bullet as it whizzes by.

"Hey, boy, lookit! Auntie's coming!"

He means Basha, a red-head, one of the "strollers." It is nine, ten o'clock in the morning. The food smuggling is in full swing. The strollers stuff their knapsacks with the plenty of Koźla Alley and carry it to the bakers. The strollers earn twenty, at most thirty, groszy on each kilo of food, and they have to lug many loads. Some make dozens of trips daily to the alley for fresh food supplies. They have wives and children, they work hard, walk a lot, carry many loads, want to eat, indeed, must eat. For bread and potatoes alone they need fifty zlotys a day, if not a whole hundred. Without them [the smuggler would be] helpless. The smuggler knows it, but he likes to make a living too, no less than anyone else who has hired hands.

Basha, a tall girl with big feet, strides like a boy, and zips across the street with the sacks of flour like a demon. One-two and she's there and back with an empty knapsack and a handful of paper money. Before you look around, she's out and back inside again and so on continuously. Not slower than Basha is old Zelig, a man in his seventies, from childhood accustomed to lugging loads. . . . He also comes to the alley sometimes twenty times a day.

Not all strollers have the same luck. There are some women strollers who can barely manage to drag their swollen legs. They have to plead for eight or ten kilos of flour at one time, and the smugglers regard them as nuisances they can't get rid of. They do them a favor and throw them a few kilos of flour, as though it were a despised handout to these pesky recipients, but this is just for appearances' sake. At bottom they know how to appreciate the value of every stroller[?] because he helps them quickly to unload the forbidden fruit, to avoid tangling with a stray gendarme, a Polish policeman or a Junak.[21]

Yesterday there was a pretty piece of business. Right after a good deal on all sides, the Germans appeared unexpectedly at night—different Germans who had not been "fixed," and they did a real piece of mischief. They confiscated food worth tens of thousands of zlotys and, besides, it cost a fortune to get off with only the losses. During the tumult three boundary guards fell from the roof and were killed on the spot. Well, after all, they do live from boundary money.

21. Auxiliary police.

• (Pol.) Mete : target ; i.e., smuggling points

עס איז א קונציקע סיסטעם דאס „מעטע־געלט", און עס דערמאנט אויך גיך אין די פילערליי מיטלען פארמיטלונגען, מיט וועלכע דער צירקולירנדיקער און רווחים־זוכנדיקער קאפיטאל באדינט זיך אין אלע צייטן און ביי אלע אומשטענדן צו פארסטראכירן זיינע הכנסות.

עס זענען דא מעטע־לײַט „גוייִשע" און ייִדישע. די „גויים" שמוגלען די סחורות, וואס עס קויפן קריסטלעכע שמוגלער, צו דער ייִדישער גאס. און ייִדן — פאר די ייִדישע שמוגלער אריבער דער ייִדישער זייט. די מעטע־לײַט פירן דערביי חשבונות, וויפיל טאן לעבנסמיטל עס ווערט אריינגעשמוגלט, און צו יעדן קילא קריגן זיי פאר די מעטע־לײַט א געוויסער פראצענט. די מעטע־לײַט האבן זייערע מענטשן, וואס היטן דעם פארקויף און דעם קויף און גיבן אכטונג, אז זיי זאלן נישט באשווינדלט ווערן.

די מעטע־לײַט האבן א שווערע מערכה, דאס שטיין אויף די דעכער איז תמיד פארבונדן מיט לעבנסגעפאר. אבער וואס טוט נישט א ייִד צוליב ברויט?

דאס קאזשע־געסל גיט חיונה טויזנטער ייִדן. עס לעבן פון קאזשע־געסל די „חסדלעך"°, וואס פירן פארטראגן אוועק אויף זייערע וועגעלער גרינצייג און אויבס, און עס לעבן אויך פון אים די טרעגער. ביי יעדער גרויסער שמוגל־קראם שטייען עטלעכע טרעגער, וואס כאפן צו די אראפגעלאזטע ביטלען מעל, זעק תבואה און אנדערע לעבנסמיטל און צעטראגן זיי אין די באשטימטע ערטער. אבער אחוץ די דירעקטע פארדינסטן האבן די טרעגער זיך געמאכט א חזקה, אז פון יעדן בינטל שפייז, וואס גייט ארויס פון קאזשע־געסל, צו נעמען פעקל־געלט.°

ביי דער פראנציסקאנער שטייט זעליק ליאפע, א גידריקער, פעסטער פויער־שיין אין א היטל מיט א גלאנציקן פוילישן דאשעק אנגעטאן „נא באקיער", און משאטעט אויף יעדן, וואס גייט ארויס פארטראגן מיט א פעקל: סטאפ! — גיט ער א זישע צווישן די ציין, — שעמט אייך נישט, פעטער, גיט א פופציקער פעקל־געלט.

— יאך א פופציקער? — מאכט זיך דער דורכגייענדיקער ייִד תמעוואטע.

— יא, א פופציקער און מאכט שוין וואס גיכער.

גיט יענער — הרי טוב, אלא נישט — לאזט אים ליאפע אפ די אמתע ליאפע איבערן פנים, אז יענער דערזעט פאר זיך די שטערן־באבע, און קעגן אזא ארגומענט פאלן אוועק אלע זיינע טענות, און ער גיט און צאלט.

מיטאגרו אין קאזשע־געסל.

ארום צוועלף מיטאג־צייט ווערט שטיל אין קאזשע־געסל. אלע אריינגעשמוגלטע לעבנסמיטל־זאפאסן זענען שוין פארקויפט, זיצן די טרעגער אויף די טרעפלעך פון די קראמען. די שמוגלער שפארן זיך צו אויף די טישן אין די פוסטע געוועלבער און ס'קאזשע־געסל רוט אפ, גרייט זיך צום נאכמיטאגדיקן שמוגל, וואס הייבט זיך אן ארום פיר־פינף נאכמיטאג.

מע קאן קיינמאל נישט וויסן, צי מע וועט צאלן נאכמיטאג די אייגענע פרייזן ווי אין דער פרי, און דאס לאזט זיך דערקענען ביים אראפלאזן די זאפאסן דורך די פענצטער. אינעם קוראזש פונעם ערשטן שמוגלער, וואס טראגט אוועק זיינע ביטלען מעל, פונעם טרעגער און מעטע־לײַט [דערפילט] ס'גאנצע געסל די ענדערונג פון קורס, און ווי א פלוצלונגדיקער ווינט איבער א תבואה־פעלד אין א היסן זומער־טאג, לויפט [א רויש] איבער געסל דער געמורמל: ט־ײַ־ע־ר־ע־ר!...

נישט בלויז די חסדלעך, טרעגער, גייער, מילך־ייִדן און מעטע־לײַט לעבן פון קאזשע־געסל, עס לעבן טייל פון אים טויזנטער לעבנסמיטל־קראמען, וואס פארטייערן, פארשטייט זיך, די פרייזן, און אחרון אחרון חביב: עס לעבן פון קאזשע־געסל און אדאנק אים צענדליקער טויזנטער ייִדן, וואס וואלטן אפילו מיט געלט אין טאש אויסגעגאנגען פון הונגער, אויב דאס קאזשע־געסל וואלט פאר זיי נישט געדינט אלס קארן־שפייכלער.

ימים יגידו* —

ווער עס וועט דערלעבן, ווער עס וועט איבערלעבן די מגפות, וואס בושעווען אין געטא צוליב דער שרעקלעכער ענגשאפט, צוליב שמוץ און אומריינקייט, צוליבן ארויספארקויפן פון זיך דאס לעצטע העמד פאר א האלבן לאבן ברויט — ווער עס וועט זיין אזא גבור, וועט קאנען דערציילן די שרעקלעכע געשיכטע פון א דור און א תקופה, ווען מענטשלעך לעבן איז רעדוצירט געווארן צום אויסקומעניש פון פארוואלגערטע הינט אין א חרובער שטאט.

ווארשע, געטא, אקטאבער 1941.

The system of boundary money is a complicated one, reminiscent of the wide range of instrumentalities through which circulating and profit-seeking capital has at all times tried to benefit and under all circumstances to insure its income. There are Polish and Jewish boundary men. The Poles smuggle the merchandise, brought by Christian suppliers to the Jews. The Jewish boundary men deliver to the Jewish smugglers on the Jewish side. The boundary men keep accounts thereby, how many tons of provisions are smuggled in, and for every kilo they get a percentage. The boundary men have their own people who watch the buying and selling and make sure they won't be cheated.

The boundary men have a hard lot. Standing on the roof means they are always in mortal danger. But what won't a Jew do to earn his bread?

Kożla Alley gives thousands of Jews their livelihood. The barrowmen who cart away vegetables and fruit and the porters live off it. Outside every smuggler shop are always a couple of porters who grab the lowered bags of flour, sacks of grain and other provisions and deliver them to their designated places. Besides their regular earnings, the porters have staked out a new claim—a package fee on every sack of food that leaves Kożla Alley.

At the corner of Franciszkańska stands Zelig the Paw, a stolid personage in a Polish-peasant hat with a lacquered visor that he wears at rakish angle, ready to spring on anyone carrying a package:

"Stop!" he hisses. "Don't be bashful, uncle, hand over fifty for a package fee."

"Me—fifty?" replies the passerby, trying to look innocent.

"Yeah, fifty and make it quick."

The other gives in. Otherwise Zelig the Paw lets him have the feel of a real paw so that he sees stars. Against such an argument all pleas are useless, so he cries and pays.

Noon Rest in Kożla Alley

At noon everything quiets down in Kożla. All the supplies of smuggled provisions have already been sold. The porters sit on the shop steps, the smugglers take a nap on the counters in the empty stores, and Kożla Alley rests, preparing itself for the afternoon smuggling, which starts at about four or five.

You never know if the afternoon prices will be the same as the morning prices. This you can tell only when they lower the supplies through the windows. In the courage of the first smuggler who carries off his bags of flour, of the porter and the boundary men, the entire alley [senses] the change on the bourse and, like a sudden wind across a wheat field on a hot summer day, a murmur gusts through the street: "Higher."

Not only the barrowmen, porters, strollers, milkmen, and boundary men live off the alley. Thousands of grocery stores live partly off it, naturally raising their prices. Last but not least, Kożla Alley supports tens of thousands of Jews who even with money in their pocket would die of hunger if the alley did not serve as their granary.

Time will tell.

Whoever will endure, whoever will survive the diseases that range in the ghetto because of the dreadful congestion, the filth and uncleanness, because of having to sell your last shirt for half a loaf of bread, whoever will be that hero, will tell the terrible story of a generation and an age when human life was reduced to the subsistence of abandoned dogs in a desolate city.

Trans. Lucy Dawidowicz

* „די מעג וועלן רעדן" (פון העברעאיש; ד. ה.: די צוקונפט וועט באווייזן).

° Khesedlekh (Warsaw slang): barrowmen, illegal street vendors.

דער קליינער שמוגלער

דורך מויערן, דורך לעכער, דורך חורבות
דורך דראָטן איז אויך דאָ אַ גאַנג,
הונגעריק, דורשטיק און באָרוועס
גליטש איך זיך אַדורך ווי אַ שלאַנג.

ביי מיטאָג, ביינאַכט צי באַגינען,
ביי היצן, ס'מעג רעגענען ווי שטאַרק,
איך קאָנט מיר מיין ריווח פאַרגינען,
כ'שטעל איין דאָך מיין קינדערשן קאַרק.

אויף די פּלייצעס טראָג איך אַ זעקל,
דער וועג האָט גאָר קיין עק, . . .
אין האַנט שלעפּ איך אַ פּעקל
און איך קוק מיך אום אין שרעק.

אָוועק אין זייט די זאָרגן,
דער דלות, פּיין און נויט,
געדענקען מוז איך, מאָרגן
דער מאַמען ברענגען ברויט.

דורך לעכער, דורך ציגל, דורך מויערן,
ביי מיטאָג, ביינאַכט צי ביי טאָג,
איך ווייס אַז איך וועל זיין פאַרלאָרן,
אַ סוף וועט שוין זיין צו מיין קלאָג.

מען וועט מיך אַנטדעקן און יאָגן,
מיך שלאָגן מיט בייטשן, מיט קלעפּ,
פאַרשליסן מיך, מאַטערן, שלאָגן —
צו מיין לעבן וועט נעמען אַן עק.

כ'וועל מער צוריק ניט קומען,
בלייבסט, מאַמע, אַליין אַצינד,
די גאַס וועט שוין פאַרשלינגען
ס'געשריי פון דיין ליב קינד.

איין זאָך פאַרשאַפט מיר זאָרגן,
ניט דלות, פּיין און נויט,
נאָר ווער וועט, מאַמע, מאָרגן
דיר ברענגען דאָס שטיקל ברויט?

טעקסט — הענריקאַ לאַזאָווערט
מוזיק — הענריק פאָס
איבערזעצט אין יידיש — א. זיעליאַני

HENRYKA LAZWERT: THE LITTLE SMUGGLER

Over the wall, through holes, and past the guard,
Through the wires, ruins, and fences,
Plucky, hungry, and determined
I sneak through, dart like a cat.

At noon, at night, at dawn,
In snowstorm, cold or heat,
A hundred times I risk my life
And put my head on the line.

Under my arm a gunny sack,
Tatters on my back,
On nimble young feet,
With endless fear in my heart.

But one must endure it all,
One must bear it all,
So that tomorrow morning
The fine folk can eat their fill.

Over the wall, through holes and bricks,
At night, at dawn, at noon,
Plucky, hungry, artful,
I move silently like a shadow.

And if the hand of destiny
Should seize me in the game,
That's a common trick of life.
You, mother, do not wait up for me.

I will return no more to you,
My voice will not be heard from afar.
The dust of the street will bury
The lost fate of a child.

And only one request
Will stiffen on my lips:
Who, mother mine, who
Will bring your bread tomorrow?

MAŁY SZMUGLER
(PIOSENKA)

Przez mury, przez dziury, przez warty,
Przez druty, przez gruzy, przez płot,
Zgłodniały, zuchwały, uparty
Przemykam, przebiegam jak kot.
W południe, po nocy, o świcie
W zawieję i skwar
Po stokroć narażam swe życie,
Nadstawiam dziecięcy swój kark.

Pod pachą zgrzebny worek,
Na plecach szmaty łach,
I młode zwinne nogi
I w sercu wieczny strach.
Lecz wszystko trzeba ścierpieć
I wszystko trzeba znieść,
By państwo mogli jutro
Do syta chleba jeść.

Przez mury, przez dziury, przez cegły
Po nocy, o świcie i w dzień
Zgłodniały, zuchwały, przebiegły
Przesuwam się cicho jak cień.
A jeśli dłoń losu znienacka
Dosięgnie mnie kiedyś w tej grze,
To zwykła jest życia zasadzka,
Ty, mamo, nie czekaj już mnie.

Nie wrócę już do Ciebie,
Nie dojdzie z dala głos.
Uliczny pył pogrzebie
stracony dziecka los.
I tylko jedna troska
Na wargach grymas skrzepł,
Kto Tobie, moja mamo,
przyniesie jutro chleb?

ENRYKA ŁAZOWERTÓWNA, born in 1910, was a poet and ember of the Polish Writers Association (ZLP). In the Ghetto, e worked with the Jewish Self-Help society (JSS). She and her other were murdered in the Treblinka death camp in the sumer of 1942.

January 7, 1942

"Whatever is on land is also in the sea." That is true of the ghetto, on the one hand, and of all nature, on the other. Everything found in the wide world of nature is found on a small scale in the narrow, confined ghetto. There is penury and poverty and, in contrast, wealth and plenty. The Nazi overlord acts according to this rule: whoever makes the great equal the small misses the mark. The means of destruction do not have a uniform effect throughout all ranks of the ghetto. There is a certain percentage of ghetto residents who become wealthy and have secured a life of sustenance, perhaps even a life of ease, and that is because they trade on their brothers' distress. There is one great principle of life: no one has a misfortune that does not benefit someone else. The all-embracing restrictions that most of the residents of the ghetto cannot tolerate have produced a full complement of smugglers and practical men who risk their money and lives, amassing fortunes that permit them to enjoy the pleasures of life. Two leeches suck our marrow: the Nazi leech, the elite of the elites and the primum mobile, the first "father" in setting up the machinery to make us perish and suck our blood; and its spawn—the Jewish leech, born of contraband and price gouging. Despite draconian measures, smuggling does not cease. Even the danger of death does not restrain it. Rather, as those means become more severe and harsh, they drive up prices. Every price rise increases the extent of the profits. That is in reference to the large-scale smugglers who are in cahoots with the Nazis and share their spoils with them. No eye oversees their misdeeds, and they have permission to set prices as they see fit. Everything depends on their hard hearts and avid greed for wealth.

That is human nature: in a crisis the urge grows stronger: "Eat and drink, for tomorrow we die!"°

Isa. 22:13.

The ranks for whom dollars are valued as pennies seek pleasure and pursue

7.1.42

„כל מה שיש ביבשה יש בים". והוא הדין בגיטו מצד אחד והתבל ומלואה מצד שני. כל מה שיש בתבל ומלואה יש בזעיר אנפין בגיטו הצר והמצומצם. יש דחקות ועוני ולעומתם עושר ושפע. הנאצי העריץ מתנהל על פי הכלל: השוה ומשוה קטן וגדול ולא קלע אל המטרה. אמצעי הכליון אינם פועלים את פעולתם באופן אחיד על כל שדרות הגיטו. יש אחוז מסויים של בני הגיטו שהעשיר וזכה לחיים של פרנסה ואולי גם חיים כל רווחה דוקא מפני שהוא עושה סחורה בצרתם של אחיו. כלל גדול בחיים: אין לך צרה לאחד שאין בה טובה לשני. דוקא ההגבלות המקסימליות שאין רוב הציבור הגיטאי יכול לעמד בהן, הקימו שדרה שלמה של מבריחים ואנשי מעשה המסכנים את הונם ונפשם וצוברים הון, המאפשר להם להנות מתענוגי החיים. שתי עלוקות מוצצות את לשדנו: העלוקה הנאצית, עילת כל העילות וסבת כל הסיבות, „האב" הראשון להקמת מכונת הכליון לשם מציצת דמנו, ותולדתה — העלוקה היהודית, ילידת ההברחה והפקעת השערים. על אף כל האמצעים הדרקוניים אין ההברחה נפסקת. אף סכנת המות אינה מעכבת. אלא במידה שאמצעים אלה נעשים יותר חמורים וקשים בה במידה הם גורמים להעלאת המחירים. וכל העלאה מרבה את הרווחים וגדולתם. הדברים אמורים במבריחים הגדולים שעושים קנוניא עם הנאצים ומחלקים ביניהם את השלל. אין עין פקוחה על תעלוליהם והרשות נתונה להם לקביעת מחירים ככל העולה על רוחם. הכל תלוי בשרירות לבם וביצרם הבהול להון.

וזה טבע האדם: בשעת חרם מתגבר היצר של „אכל ושתה כי מחר נמות".

השדרות שדין מאה כדין פרוטה להן מהפכות העינוגים ורודפות אחר הנאת החיים. ולפיכך — הגיטו מלא כל טוב; אבל רק מועטים נהנים מזה. חלונות הראייה מסורבלים כל מיני מגדנות וכל מיני מטעמים ומעדנים שרק אחוז קטן רוכש אותם ואוכלם לתיאבון. בגיטו הוקמו מקומות תענוגים המלאים מדי ערב מפה לפה וכל המקומות תפוסים. מי שאינו יודע למשל, שעל אדמת הגיטו רגליו עומדות יבוא אל הקונדיטוריות הלוכסוסיות ויתבונן אל ההמון המקושט המתענג לצלילי המוסיקה ושותה להנאתו המרובה את הקפה או משקאות יקרים אחרים, שכל לגימה עולה בזהובים אחדים — לא יעלה כלל על דעתו שאורחים אלה המה מקופחי החיים ומחוסרי זכויות אנושיות אלמנטריות. הוא לא יבחין את זה כל זמן שלא יצא החוצה. כשיצא, מיד ינגף על יד הכניסה בפגר מת, חלל הרעב! — — —

(7)

2.

HERSZ WASSER

YIDDISH CULTURE ORGANIZATION "YIKOR",

Warsaw Ghetto, 1940—1942.

One of the important attainments in the period of the Ghetto was, undoubtedly, the appearance and the functioning of the Yiddish Culture Organization.

YIKOR was first created for quite practical purposes, namely, in order to introduce knowledge of Yiddish to the masses of employees in the Jewish social institutions. Though it is true that managing the Jewish Social Welfare (— Self-help) was partly entrusted to experienced and proven communal workers who used to cooperate with Jewish folk-institutions for many years prior to the war, it was, nevertheless, also true that in wartime, the tone and the atmosphere were created by the thousands of employees who had been recruited without specification and without knowledge of the problems of the Jew, his culture and the Yiddish language. Correspondence in Polish, use of Polish as official language, Polish signs and notices in Jewish folk-institutions — all this had been identified in most cases with ignorance, disdain and ill will toward the common man and his needs, and with lack of understanding — in the literary sense of this word — of the Jewish masses. There was no question of devoted — let alone honest — service to the common people. In consequence, there was the danger of distorting the socially-inspired direction in the operation of Jewish institutions.

This situation brought a number of communal workers to initiate a struggle against the estrangement from Jewishness in the life of the Jew in the Warsaw Ghetto.

As early as December 1940, i.e. one month after the closing of the Ghetto, there began a series of consultations among a number of communal workers with a view to creating a committee for propagating Yiddish in the official life of the Jew. Planned programs of activities included work among youth, children (by way of Children-Corners!), House-Committees, Jewish public institutions (Jewish Social Welfare, TOZ, CENTOS, the Jewish Community, a.o.) with aid from writers, teachers, musicians, painters and the like, active in Jewish Culture.

From the very start, during the first few months of the Committee's activity, it became clear that the purely mechanical approach will never suffice to alter the atmosphere of Jewish public institutions; that the instrument of language must be filled with cultural content, for only thus would it be possible to create and maintain a climate of Yiddish language in all sectors

37/442

of Jewish life. Without finding meaning in Yiddish cultural work no one will join the movement for Yiddish language; and it will remain a side-show apart from Jewish life. Language, by itself, is a tie, but for erecting an edifice of culture, elements for constructing a building are necessary. Recognition of this led to transforming the "Committee for the Spreading of Yiddish in Public Life" into the "Yiddish Culture Organization" — YIKOR. Its prominent progressive-cultural character lent to YIKOR stability and strength which enabled it to fulfil the responsible task of transforming Jewish life, isolated by necessity and force, into a complete and fulfilled life of Yiddish.

The management of YIKOR consisted of Messrs. Mager, Menahem Linder (creator and inspirer of YIKOR), Szachna Zagan, Dr. Emanuel Ringelblum, Dr. Lipkowski, Benjamin Wirowski, Miss Sonia Nowogrodzka, Dir. I. Giterman, Szaja Jejwinowicz, and Israel Lichtensztajn.

The many-sided and intensive activity of YIKOR found manifold expression in the Ghetto of Warsaw. Here, in a short review, are the most important fields of its work:

1) Public Performances. Somewhere between 127 and 180 celebrations in honor of Mendele Mocher Sforim, with participation of approximately 25 thousand persons; this included 4 central conventions, with the remainder organized by people other than Committee members or by Youth Committees. Also, almost 50 celebrations in honor of J. L. Peretz, connected with the 26th anniversary of Sholem Aleichem; celebrations for Ber Borochov (not from the political but rather from the cultural point of view); performances of Abraham Reisen, and various single events, such as special concert-matinees for the Purim-festival for refugee children.

Special instructions were issued for mass-performances, and appeals for arranging evening-events in the house yards. Materials were issued also for the entire underground press papers, with numerous treatments of Mendele and of Peretz.

2) Youth. Unfolding a wide cultural activity among youth had initially met with considerable difficulty because of a shortage of suitable youthful lecturers on Jewish subjects and in Yiddish. This was overcome through creating an organization of graduates of CISZO, who provided the necessary body of such youthful lecturers. As early as mid-41, special workshop-seminars for youthful cultural workers were arranged with sociological, historical and literary contents. In courses and seminars, each participant was assigned three Youth-House-Committees in which to repeat lectures attended by him. Apart from these, weekly meetings were arranged on

Thursdays, with graduates, where problems of Yiddish cultural life were discussed.

It merits mention here, that the delegated Youth Committee which established contacts with the existing youth-institutions affiliated with YIGO, (and through these, with the Youth Committees in the house-yards) has not only fulfilled a pioneering task but did it above and beyond every expectation. Thanks to the youth-committees, the Warsaw Ghetto received with heart-felt sympathy every cultural performance, both central and local, in spite of objective obstacles; and that the attitude to Yiddish culture and language has become warm and active.

3) Children. The attack upon assimilationist efforts concerning children, went off along external and internal lines. Following the creation of YIKOR and its initial success, a demand developed for Yiddish work in the Corners, Boardinghouses and Children's Kitchens.

In April, 1941, a "Section for Yiddish Culture" was created with CENTOS. At the CENTOS courses for Corner-Teachers, lectures on Jewish educational problems and on methodological instruction had already been given in Yiddish, aimed at advising how to introduce Jewish content into the work of Children's Corners. Lessons in Yiddish were organized for the Corner-Teachers and for pedagogical personnel. Puppet performances in Yiddish, "Yitsik-Shmitzik", with Chana Braz were held, as well as literary mornings and conventions.

4) Culture For All. The popular university is one of the significant achievements of YIKOR; it attained fame through its many-faceted and bold treatment of the most current Jewish problems. Lectures on Saturday mornings would draw an audience of hundreds of young and adult intelligentsia and workers to the large hall on Tlomackie 5. Among the lecturers were Dr. I. Schiper, Dr. Ringelblum, Menahem Linder M.A., Rachel Auerbach, Dr. Giterman, Maze from Wilno, Benjamin Wirowski, and others. The intent of these lectures was not just to deepen the interest in science, Jewish history or sociology, but also to strengthen the sense of national dignity and the will to offer resistance. Another activity (having far-reaching consequences) was courses in Yiddish for everyone. Thousands of clerks, workers among youth and outside people, passed the central and local courses for the beginners and the advanced. Early in 1942, text-books in Yiddish for elementary schools were printed with the support of YIKOR, thus filling a considerable gap in this field. Signs "We Speak Yiddish" were hung in all institutions, giving expression to the active, positive attitude toward our language.

The need to step out into the open with a systematic and sustained action, led to the creation of a public agency for cultural work. In Spring 1941, a cell for disseminating information was created in the Jewish Social Welfare, and naturally, in its public sector led by Dr. Ringelblum.

The Social Culture Sector was organized in 6 sections: one for each division of the Jewish Social Welfare organization. These had to establish sections, or committees for culture in the House-Committees. Apart from these, the following committees were organized in the Social Culture Sector:

a) A committee for organizational problems;
b) " " " public performances;
c) " " " lectures;
d) " " " youth problems;
e) " " " children's problems;
f) " " " finances.

YIKOR introduced discussion-evenings in the Winter 1942, on matters of critical import for Jewish existence. In these meetings, all actively involved in social and public life, regardless of group or shade, took part. In the discussions, consideration, elucidation or revision were undertaken of every ideological program, opinion, or *Weltanschauung* concerned with the tragic encounter with Jewish realities, and with the extermination-action, and each stand was re-considered, revised or strengthened.

*

April 18th, 1942,—(the date of that horrible massacre at night among whose 58 victims was also Menahem Linder M.A.) was also the last day of the existence of YIKOR. In the atmosphere of terror and of men turned wild with hate, the Jewish Underground took over the mission of sustaining Jewish psychological and physical resistance.

Joseph Kermish, ed. To Live with Honor and Die with Honor (Yad Vashem, 1986).

אַנאָנימער מחבר

ווי א באַהאַלטענער וואַסער־קוואַל פון אונטער דער ערד׳

מיר לעבן אין א תפיסה. מיר זענען געוואָרן אראָפּגעשטויסן צו דער מדרגה פון היימלאָזע און פאַרוואָרלאָזטע חיות.-קוקנדיק אויף די נעשוואָלענע און האַלב־נאַקעטע ייִדן, וואָס ליגן אויף די גאַסן, האָבן מיר דאָס געפיל, אז מיר געפינען זיך אויף אַן אונטערמענטשלעכע שטופע. די יידישע, האַלב טויטע סקעלעטישע פּנימער, באַזונדערס פון די קליינע אָפּשטאַרבנדיקע קינדער, וואַרפן אויף אונדז אַן אימה און דערמאָנען אונדז בילדער פון אינדיע און אַנדערע איזאָלאַציע־לאַגערן פאַר מצורעים, וואָס מיר פלעגן זען אויפן עקראַן. די ווירקלעכקייט שטייגט איבער די פאַנטאַזיע, און בלויז נאָך איין זאַך וואָלט אונדז געקענט איבעראַשן, און דאָס איז: א מאַסן־מאָרד אַנשטאָט דער סיסטעמאַטישער אויסראָטונג און פאַרניכטונג. און ווי ס'זאָל נישט זיין שווער צו ברענגען די ווערטער פאַרן מויל, מוז מען דאָך זאָגן, אז פאַר די, וואָס גייען אויס פון הונגער, וואָלט א שנעלער געוואַלט־טויט געווען אַן אויסלייזונג פון שווערע און לאַנגע גסיסה־יסורים.

ס'האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט די פּראָפּאָרץ צווישן לעבן און טויט. אַמאָל פלעגט דאָס לעבן פאַרנעמען דעם אויבן־אָן, דאָס הויפּט־אָרט, און דער טויט פלעגט זיין א נעבן־דערשיינונג צום לעבן, זיין פינאַל. היינט הערשט מאַיעסטעטיש דער טויט, און דאָס לעבן טליעט קוים ווי אונטער א גראָבער שיכט פון אַש. אויך דאָס לעבן, וואָס טליעט נאָך, איז אַזוי שוואַך, אַזוי נעבעכדיק און אָרעם, אָן יעדן פרייען אָטעם, שוואונג און גייסטיקן אינהאַלט. די נשמה פון יחיד ווי פון כלל איז ווי אָפּגעשטאָרבן, פאַרטעמפּט און אַטראָפירט. בלויז דער גוף האָט נאָך זיינע באַדערפענישן, און ער פירט בלויז אַן אָרגאַניש־פיזיאָלאָגיש לעבן.

אַזוי זעט אויס די לאַגע אונדזערע אין יידישן וויין־פערטל אין וואַרשע און אַנדערשוו. און דאָך האָבן מיר נישט פאַרגעסן, אז מיר זענען מענטשן און נישט קיין פרימיטיווע נידעריקע באַשעפענישן, דאָך געדענקען מיר, אז סך־הכל מיט 2 יאָר צוריק זענען מיר נאָך געווען פרייע מענטשן. מיר האָבן געבילדעט א לעבע־דיקע אָרגאַנישע געזעלשאַפט, וואָס האָט טראָגן אַלע אירע שלעכטע און שאָטנדי־קע זייטן דאָך געהאַט א מענטשלעכע צורה. מיר האָבן זיך געבילדעט, געשטרעבט צו שאַפן אויף אַלע געביטן פון לעבן און צו באַרייכערן דאָס לעבן. מיר האָבן געבענקט נאָך קונסט אַלס דעם העכסטן אויסדרוק פון מענטשלעכן דאַזיין, און מיר האָבן די קונסט אויף אַלע געביטן לויט אונדזערע מעגלעכקייטן געפּלעגט. מיר האָבן אויך געהאַט א חוש און נייגונג צו וויסנשאַפט. מיט איין וואָרט: מיר זענען געווען מענטשן און אַלדאָס מענטשלעכע האָט אונדז געלאָקט און צוגעצויגן. און היינט?... ווי דערנידעריקט, באַשפּיגן און אומגליקלעך מיר זענען!

דאָך ווילן מיר ווייטער לעבן און בלייבן פרייע שאַפנדיקע מענטשן. דאָס וועט זיין אונדזער לעבנס־עקזאַמען. אויב אונדזער לעבן וועט אונטער דער דיקער שיכט פון אַש נישט אויסגעלאָשן ווערן — וועט דאָס זיין א טריומף פון מענטשלעכן איבערן אומטענטשלעכן, וועט דאָס זיין א באַווייז, אז אונדזער לעבנס־ווילן איז שטאַרקער פון דעם פאַרניכטונגס־ווילן, אז מיר זענען אימשטאַנד גובר צו זיין אַלע בייזע כוחות, וואָס ווילן אונדז איינשלינגען.

אברהם לעווין

Eulogy Read at a Commemorative Evening in Honour of Yitshak Meir Weissenberg, 13 September 1941

We live in a prison. We have been degraded to the level of homeless and uncared-for animals. When we look at the swollen, half-naked bodies of Jews lying in the streets, we feel as if we find ourselves at some subhuman level. The half-dead, skeletal faces of Jews, especially those of dying little children, frighten us and recall pictures of India, or of the isolation-colonies for lepers which we used to see in films. Reality surpasses any fantasy; and possibly one thing only could still surprise us. This would be mass-murder in the place of systematic extermination. Hard as it is to utter words such as these, one has to say that for all those who perish of starvation, a swift and violent death would certainly be a release from the protracted terrible suffering of their dying agony.

The proportions of life and death have radically changed. Times were, when life occupied the primary place, when it was the main and central concern, while death was a side phenomenon, secondary to life, its termination. Nowadays, death rules in all its majesty; while life hardly glows under a thick layer of ashes. Even this faint glow of life is feeble, miserable and weak, poor, devoid of any free breath, deprived of any spark of spiritual content. The very soul, both in the individual and in the community, seems to have starved and perished, to have dulled and atrophied. There remain only the needs of the body; and it leads merely an organic-physiological existence.

Such is our situation in the Jewish Wailing-Quarters in Warsaw as well as in other places. However, we do not forget that we are human beings and not primitive, lowly creatures. And, in spite of it all, we remember that only two years ago we used to be free men. We constituted a live and organic community which had and preserved a human image in spite of the negative and dark sides. We used to seek education; we used to strive and to create in every province of life; we used to enrich life. We used to yearn for art as the highest expression of human existence and we used to cultivate art in all its forms as much as our powers and potential permitted. And we used to have both a feeling and an inclination for science.

To sum up – we were human and whatever was human attracted and excited us. How is it nowadays? – How suppressed, how disgraced and miserable are we now!

Yet, we wish to live on, to continue as free and creative men. This will be our test. If, under the thick layer of ashes our life is not extinguished, this will prove a triumph of the human over the inhuman and that our will to live is mightier than the will to destruction; that we are capable of overcoming all evil forces which attempt to engulf us.

אט די א. ג. קולטור־אונטן, פון וועלכע מיר האבן היינט דעם ערשטן, דארפן זיין איינער פון די באווייזן פון אונדזער שטארקן לעבנס־אינסטינקט. זיי דארפן אונדז דערמאנען אן אונדזער פארגאנגענהייט און וועקן צו א בעסערער צוקונפט. זיי דארפן אונדז דערמאנען, אז מיר זענען געשטאנען אויף א העכערן ניווא ווי די ציגיינער, אדער וועלכער ס'איז נישט ווילדער שבט אין אמעריקע. זיי דארפן אונדז אויפוועקן צו נייער גייסטיקער ארבעט און שאפן, זיי דארפן אונדז נישט לאזן איינשלאפן מיט אן אייביקן שלאף. איך גלייב, אז די יידישע יוגנט, וועלכע איז אזוי טראגיש געטראפן געווארן דורך דער מלחמה, ווייל זי האט נאך נישט באוויזן צו געניסן פון די פרוכטן פון לעבן און איז פולשטענדיק בארויבט געווארן פון געניסן פון שול, וויסנשאפט, ליטעראטור, טעאטער און אנדערע מענטשלעכע גייסטיקע און מאראלישע דערגרייכונגען, שוין נישט רעדנדיק וועגן די פיזישע ליידן ביז הונגער־טויט, אט די יידישע יוגנט וועט מיט פרייד אויפנעמען אונדזער איניציאטיוו און וועט אין די אונטן געפינען נייע כוחות צו שטארקן זיך און צו דערהאלטן איר מענטשלעכן אויסזע.

מיר האבן דעם ערשטן אונט געווידמעט דעם פארשטארבענעם שרייבער ווייסנבערג; מעגלעך, אז דאס איז געווען צופעליק, דאך איז עס אין א געוויסער מאס סימבאליש. ווייסנבערג געהערט צו די קינסטלער־שעפער, וואס ווערן געבוירן ווי פון זיך זעלבסט, וואס וואקסן ארויס ווי א בלום אויף א פוסט אומבאארבעט פעלד. אין דעם זין דערמאנט ער אונדז אן דעם רוסישן שרייבער גארקי, וועלכער איז אויך אויסגעוואקסן אין א סביבה, וו ס'איז נישט געווען קיין פארשטענדניש פאר קולטור און ליטעראטור. אזעלכע קינסטלער זענען א באווייז פאר דער לעבנס־קראפט פון מענטש, פאר זיין אייביקן שטרעבן צו ליכט און פראגרעס, פאר דער אינערלעכער שאפונגס־קראפט, וואס שפראצט ארויס אומדערווארט, ווי א באהאלטענער וואסער־קוואל פון אונטער דער ערד. זאל ווייסנבערגס אנדענק זיין א סימבאל פון אונדזער לעבנס־כוח, וועלכער וועט להכעיס אלע פארצוימונגען און שטיינער ווייטער פליסן באהאלטענערהייט, ביז ער וועט ארויס אויף דער פרייער וועלט און וועט זיך צעגיסן מיט יובל פון פרייד איבער אונדזער לעבנס־פעלד.

יידישע יוגנט! מעגלעך, אז צווישן אייך אין זאל געפינען זיך באהאלטענע פאטענציעלע ווייסנבערגס. פאלט נישט ביי זיך, שטארקט אייך און זאמלט כוחות אויף דורכצוהאלטן, ביז ס'וועט אויפשיינען די זון פאר אלע, אן אויסנאם, קינדער פון דער ערד. דאן וועלן זיך אויך ביי אונדז באווייזן נייע ווייסנבערגס און אנדערע שעפער. דאן וועלן מיר ערן און פייערן נישט בלויז דעם אנדענק פון די פארשטארבענע שרייבער, נאר מיר וועלן פייערן און באערן אויך די לעבעדיקע, שאפנדיקע יונגע יידישע קינסטלער אויף אלע געביטן פון קולטור און ציוויליזאציע.

ווארשע, געטא. 18־טער אקטאבער 1941.

(רינגעלבלום־ארכיוו, ערשטער טייל).

The cultural assemblies, the first of which we attend this evening, are meant to be one of the proofs of our vigorous instinct for life. They are supposed to remind us of our past and to stimulate us for a better future. They should recall to us that we used to occupy a place higher than the Gypsies or any of the wild tribes of Africa. And they must arouse in us a renewed intellectual effort and creativity. They must not let us slide into the eternal sleep. I believe in Jewish youth. I believe that they, on whom the war has had such a tragic impact (for they did not yet enjoy the fruits of life, having been deprived of any benefit of school, of science, of literature, of theatre or other human achievements in spiritual or material fields) – to say nothing of physical miseries, of starvation and death – I believe that this youth will enthusiastically accept our initiative and will find in these assemblies a new strength to invigorate themselves and preserve their human image.

1881 – 13 Aug 38

We have consecrated (dedicated) this first evening to the late writer, Weissenberg. This may have been just an accident but it is, nevertheless, somewhat symbolic. Weissenberg is one of those creative artists who come to us as though born by themselves, who grow like a flower in an untilled field. In this respect, he reminds us of the Russian author Gorky, who also grew out of an environment devoid of understanding for culture or literature. Artists such as these are evidence of the life-forces of man, of his eternal drive towards light and progress, of his inner creative thrust. These forces sprout unexpectedly, spring up like a hidden source from under the earth.

May the memory of Weissenberg be a symbol of our vital forces which shall, in defiance of any restrictions and stone walls, flow forth unseen until they burst out of hiding in a free world and spread in joy and jubilation all over the field of our life.

Hear, O Jewish Youth! Maybe among you, here in this hall, there is, there are potential Weissenbergs. Do not lose courage! Keep strong and gather power, pick up strength to withstand until the sun shines for all children of the earth without distinction. Then, at that hour, Weissenbergs will appear anew among us, along with other creators. At that hour, we shall honour and celebrate not only the memory of deceased writers, but also the fame and excellence of the living, creating young Jewish artists in every field of culture and of civilization.

טאָגבוך פֿון ווילנער געטאָ

פֿון
הערמאַן קרוק

אויסטײַטשונגען און הערות
פֿון
מרדכי וו. בערנשטיין

ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט — ייִוואָ
ניו־יאָרק, 1961

41

THE LAST DAYS OF THE JERUSALEM OF LITHUANIA

Chronicles from the Vilna Ghetto and the Camps, 1939–1944

. . . . . .

HERMAN KRUK

EDITED AND INTRODUCED BY BENJAMIN HARSHAV

TRANSLATED BY BARBARA HARSHAV

YIVO INSTITUTE FOR JEWISH RESEARCH

YALE UNIVERSITY PRESS

NEW HAVEN AND LONDON

ערשטער קאָנצערט אין געטאָ

הײַנט האָב איך דערהאַלטן אַ פֿײַערלעכע אײַנלאַדונג פֿון אַן איניציאַטיוו־גרופּע פֿון ייִדישע קינסטלער אין געטאָ, וווּ מען מעלדט, אַז זונטיק דעם 18טן יאַנואַר קומט פֿאָר אין גימנאַזיע־זאַל, רודניצקע 6, דער ערשטער אָוונט פֿון דעם היגן קינסטלערישן קרײַז. מען דערציילט דאָרט, אַז דער אָוונט וועט אויסגעפֿירט ווערן מיט אַ דראַמאַטישער און וואָקאַליש־מוזיקאַלישער פּראָגראַם.

שוין אָפּגערעדט וועגן דעם אָוונט, דאָס מאָל אָבער האָב איך זיך דערפֿילט ווי באַליידיקט, פּערזענלעך באַליידיקט. אין יעדער געטאָ קאָן מען זיך ווײַלן און פֿאַרברענגען, פּלעגן קונסט איז אַוודאי און אַוודאי אַ מיצווה. דאָ, אין דער טרויעריקער סיטואַציע פֿון ווילנער געטאָ, אונטערן שאָטן פֿון פּאָנאַר, וווּ פֿון 76 טויזנט ייִדן אין ווילנע איז פֿאַרבליבן ביז 15 טויזנט — דאָ איז, בײַם איצטיקן מאָמענט, אַ חרפּה.

אַ באַליידיקונג פֿאַר אַלע אונדזערע געפֿילן.

ווי מיר ווייסן אָבער איז דער פֿאַקטישער איניציאַטאָר פֿונעם אָוונט די ייִדישע פּאָליציי. אויפֿן קאָנצערט וועלן אַפֿילו זײַן חשובֿע געסט, דײַטשן. ליובאַ לעוויצקאַ, די גלענצנדע ייִדישע זינגערין זוכט אַפֿילו צו האָבן אין „זאַפּאַס" דײַטשע לידער...

טאָמער, חלילה, וועט אַ דײַטש עס פֿאַרלאַנגען!...

אויף אַ בית־עלמין מאַכט מען נישט טעאַטער.

די ייִדישע אָרג[גאַניזירטע] אַרבעט[ערשאַפֿט][100] האָט טאַקע באַשלאָסן ענטפֿערן אויף די באַקומענע אײַנלאַדונגען מיט באָיקאָט. קיין איינער וועט נישט גיין אויף דעם „קראָען־קאָנצערט". איבער די גאַסן פֿון געטאָ זאָלן טאַקע פֿאַרשפּרייט ווערן בלעטלעך:

אין שייַכות מיטן הײַנטיקן קאָנצערט:
אויף אַ בית־עלמין
מאַכט מען נישט טעאַטער.

אַט־אַ אין אַזאַ אַטמאָספֿער וועט די טרויערנדיקע געטאָ ברענגען צו קבֿורה איר קרבן — דניאל יאָכעלסאָן. די פּאָליציי און די קינסטלער צוזאַמען מיט די דײַטשן וועלן זיך ווײַלן און דער ווילנער געטאָ וועט טרויערן...

FIRST CONCERT IN THE GHETTO

Today I received a formal invitation from a founding group of Jewish artists in the ghetto announcing that the first evening of the local artistic circle will be held on Sunday, January 18, in the auditorium of the Real Gymnasium at Rudnicka 6. A dramatic and vocal musical program will be presented.

I felt offended, personally offended, about this whole thing, let alone the festive evening. In every ghetto you can amuse yourself; cultivating art is certainly a good deed. But here, in the doleful situation of the Vilna Ghetto, in the shadow of Ponar, where, of the 76,000 Vilna Jews, only 15,000 remain—here, at this moment, this is a disgrace.

An offense to all our feelings.

But as we know, the real initiators of the evening are the Jewish police. Furthermore, important guests, Germans, will come to the concert. Lyuba Lewicka, the brilliant Jewish singer, is even trying to have some German songs "on hand."

In case, God forbid, a German will ask for them! . . .

You don't make a theater in a graveyard.

The organized Jewish labor mov[ement][109] had decided to respond to the invitation with a boycott. Not one of them will go to the "crows' concert." But the streets of the ghetto are to be strewn with leaflets:

about today's concert:
YOU DON'T MAKE THEATER
IN A GRAVEYARD

In this atmosphere, the ghetto will bury its victim—Daniel Jochelson. The police and the artists, along with the Germans, will amuse themselves, and the Vilna Ghetto will mourn. . . .

42

19טער יאַנואַר [1942]

וועגן ערשטן קאָנצערט אין געטאָ

דער קאָנצערט, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין געשריבן, איז פאַרביי. אין

אַלגעמיין איז עס געווען געלונגען. אינעם קאָנצערט האָבן צווישן אַנדערע אָנטייל גענומען די זינגערין לעוויצקאַ, רעכטיג, [שבתי] בליאַכער.[166]

אויפן זאַל זענען געווען פאַרזאַמלט אַ 70 פּראָצ' ייִדישע פּאָליציאַנטן מיט ווייבער און קינדער, די רעשט — ציונים פון כּל־המינים, מיטגלידער פון ייִדנראַט א״אַנד.

בײַם אַרײַנגאַנג איז געהאַנגען אַן אויפשריפט:

„זאָל אין הונגעריקער אין געטאָ נישט זײַן". בײַם אַרײַנגאַנג איז טאַקע אויפגעקליבן געוואָרן אַן ערך 4.000 רובל.

די קוויטלעך וואָס זענען פונאַנדערגעקלעפּט געוואָרן אין די גאַסן (זע די נאָטיץ מיט צוויי טעג צוריק), האָט געמאַכט אין גאַס אַ קאָלאָסאַלן רושם. די פּאָליציי האָט אַרויסגעשיקט אין גאַס אַ ספּעציעלע בריגאַדע זיי אַרונטערצורײַסן. די בלעטלעך זענען פון דעסט וועגן אין פאַרלויף פון גאַנצן טאָג פאַרשפּרייט געוואָרן אין אַלע עפנטלעכע לאָקאַלן פון געטאָ: אין די קיכן, אין דער אַמבולאַטאָריע, אויף דער פּאָסט, אין לאָקאַל פון ייִדנראַט אאַז״וו.

20סטער יאַנואַר [1942]

פאַרבאַנד פון ליטעראַטן און קינסטלער

הײַנטיקן זונטיק איז דאָ אינעם געטאָ געשאַפן געוואָרן אַ פאַרבאַנד פון ייִדישע שרײַבער, ליטעראַטן און קינסטלער. אין פאַרבאַנד זענען ביז איצט שוין פאַררעגיסטרירט 20 שרײַבער, 22 בינע־קינסטלער, 16 מוזיקער און זינגער און 6 מאָלער, חוץ דעם איז אויך פאַראַן אַ ליסטע פון 15 משפחות, פאַרבליבן נאָך פאַרשלעפּטע שרײַבער און קינסטלער.

די אויפגאַבע פון פאַרבאַנד: זעלבסטהילף און באַוועגן צו קינסטלערישער שאַפונג אויפן פאָן פון געטאָ, באַאַרבעטן אַ כראָניק פון די פאַרשלעפּטע ייִדישע שרײַבער, קינסטלער און אינטעלעקטואַלן, זאַמלען פאַרלוירענע שאַפונ־

גען פון די פאַרשלעפּטע און צוגרייטן מאַטעריאַל פאַר אַ ליטעראַריש־קינסט־לערישער זאַמלונג פון דער געטאָ.

אין שפּיץ פון דעם פאַרבאַנד ווערן אַרויסגערוקט קלמן[אָוויטש], הערמאַן [קרוק], [יעקב] גערשטיין,[167] [שבתי] בליאַך[בליאַכער], [אַבֿרהם] סוצ[קע־ווער], [הערש] גוט[געשטאַלט] און [יעקב] שער.[168]

JANUARY 19 [1942]

ABOUT THE FIRST CONCERT IN THE GHETTO

The concert we have already written about is over. In general, it was a success.
The singers Lewicka, Rechtig, and [Shabse] Blacher[119] took part in the concert.
Seventy percent of those gathered in the auditorium were Jewish policemen,
their wives, and their children; the rest were all brands of Zionists, Judenrat mem-
bers, and others.
A poster hung at the entrance:
"There must be no hungry person in the ghetto." At the entrance, about 4,000
rubles were collected.
The notices posted in the streets (see the entry of two days ago) made a colossal
impression. The police sent a special brigade into the streets to tear them down.
Nevertheless, throughout the day, leaflets were distributed in all the public places
of the ghetto: the kitchens, the clinics, the post office, the Judenrat building, etc.

JANUARY 20 [1942]

ASSOCIATION OF WRITERS AND ARTISTS

This Sunday in the ghetto, an association of Jewish writers, authors, and artists
was created. So far, 20 writers, 22 stage artists, 16 musicians and singers, and 6
painters have joined the association, and there is also a list of 15 families of writ-
ers and artists who were taken away.

The purpose of the association: to provide mutual aid and an inducement to
artistic creation in the context of the ghetto; to put together a chronicle of Jewish
writers, artists, and intellectuals who were taken off; to collect works abandoned
by those who were taken off; and to prepare material for a literary and artistic al-
manac from the ghetto.

The following were elected to the leadership of the association: Kalman[o-
wicz], Herman [Kruk], [Yankev] Gerstein,[120] [Shabse] Blach[er], [Abraham]
Sutz[kever], [Hersh] Gut[gestalt] and [Yankev] Sher.[121] | *

120. A pioneer of the Yiddish secular schools and director of school choirs. In 1908, he partic-ipated in the first illegal Yiddish teachers' conference in Vilna, under Russian tsarist rule. He died in the ghetto. More information about him is provided in later entries. For his biography, see *Teachers' Memorial Book* 1954:109–111; *Lexicon* 2:325–326.

121. A prominent painter, who was later sent to Camp Vaivara in Estonia. He died in 1944. For his biography, see *Teachers' Memorial Book* 1954:430–431.

YITSKHOK RUDASHEVSKI

THE DIARY OF THE VILNA GHETTO

June 1941 — April 1943

Translated from the Original Yiddish Manuscript
and Redacted on the Basis of the Hebrew Edition
with Revisions and Additions by
PERCY MATENKO

Beit Lohamei Haghetaot • Ghetto Fighters' House
and
Hakibbutz Hameuchad Publishing House 1973

Sunday the 27th of February[140]

Today was an unusual day for me. In the last two

weeks new elements generally have been added to my life. We, some fifteen of us, have begun a p. project in the ghetto. The teacher M. and comrade Mu.[140a] are our leaders. We considered whether in general there was a need for such an activity in the ghetto. We reached the conclusion that there was. Our work will entail our being the vanguard of the other comrades. We need — — — the rest with us. We need to concern ourselves with social cooperation in the club and in school. At the meetings we shall also train ourselves, because we must prepare for the life that is in store for us. The future will require dedicated people who will have to guide the masses toward great renewal. Our first condition for such a task is discipline and conspiracy. For the first time I now sensed what it means to work in secret. We have not yet become oriented but we are adjusting to it. Until today we have been assembling in secret. Once they locked us up in the dark in the club.

For today we prepared a celebration in honor of the Red Army's 25th anniversary which fell on Tuesday the 23rd. We secretly collected money among ourselves, potatoes, beets for refreshments. Each one of us feels the importance of the work, the great duties which inspire us. At last we are having the celebration today. W still do not have a place. We agreed to meet in the club. Our secretary, one of our own people, promised to provide a place for us there. At the last moment we transported ourselves to the house of an older comrade. The conspiracy is great. Our fellows stand at the club and at our comrade's gate. We transport ourselves over one by one. Finally out comes the salad; bread and cookies are brought as a present from the older com-

140a For the reference to the news about the illegal activity of the pioneer organization (*cf.* note 1); the living spirit in this activity was the teacher Mire (*cf.* note 9). According to the Yiddish version of *Di Goldene Keyt*, p. 53, "p" stands for "pioneering," and "M" for "Mire Bernshteyn." "Mu" (written there "M") was "Musye Saginor."

rades. And here we are sitting in a room. The people in the room are of our own kind. On the table there is a salad in the form of a star. Near it stands Stalin's picture. The door is locked. Teacher M. also comes in and a few more of our people. I open the celebration. I greet the festive gathering of the pioneers, dedicated to the 25th anniversary of the Red Army, our favorite whom we are awaiting and of whose victory we are certain. The mood is an exalted one. I feel ourselves uniting with the life from which we are temporarily severed. We sing Soviet songs. Comrades read essays about the Red Army, about its leaders. We now all live passionately bound by our love for the Red Army, by our love of Soviet Life. Teacher Op.[141] reads his poems written for the Soviets: "To the Red Tankman." The adults' wish for us is that we ride on the victorious red tanks over the liberated streets. They read Stalin's order of the day, under the slogan: "Death to the conqueror!" Thus, on the 27th of February, we pioneers celebrate in a gay and intimate mood the 25th anniversary of the Red Army. We disperse one by one. From our souls there bursts forth: "A flaming greeting to the Red Army in honor of their new victories, long live the Red Army!"

Sunday the 7th of March

In the club today we held the trial of Joseph Flavius,[117] a hero from the days of the destruction of the second Temple,[142] arranged by the Jew. history circle. I was a witness, Yokhanan of Gush Khalav,[143] a famous hero, a leader of the zealots. The trial was quite interesting but it dragged on too long.

141 "Op." probably refers to "Opeskin." It is written in full in the Hebrew version, p. 98, and suggested in brackets in *Di Goldene Keyt*, p. 53. For Opeskin, *cf.* note 56.

142 The Second Temple in Jerusalem was destroyed by the Romans in 70 A.D.

143 As mentioned here, Yoykhanan of Gush Khalav was a leader of the Zealots, a fighter against the Romans at the time of the destruction of the Second Temple. He came from Gush Khalav in Galilee and defended the city against the Romans.

Wednesday the 10th of March

Spring is more and more evident in the ghetto. The sun warms us. Near the walls grownups and children are already standing in the sun. Children raise their pale little faces toward the sun. I am busy for days at a time. In the morning at school, in the afternoon, lessons. I keep busy with housework, towards evening with meetings and at the club. At the p.[140a] meetings we now talk about the national question. We also obtained a digest of the Sov. communiqués of the winter offensive. From them it has become clear to us that the Soviets are marching courageously forward, have occupied Stalingrad, Kharkov, Rostov, Kursk and dozens of other points. The attack proceeds on the Don-Caucasus sector. The Red Army has reached a point 50 km. from the Dnieper. The Red Army is also attacking on the entire front and in the direction of Vel[i]kie Luki[100] toward Riga. The Soviet Union is now collaborating with England against the common enemy, but the Soviets stand stalwartly alone in the struggle. They are bearing the entire war in the East on their shoulders. Meanwhile we are meeting at a girl comrade's.

Work is now also being done at the club. We are preparing a Yehoash evening. I have written an essay, "On Reading Yehoash in the Ghetto." In the evenings we prepare a magnificent exhibition with Friend Sutskever who is directing the work. Sutskever had brought many valuable materials, manuscripts, books, photographs from the Yivo. We shall display this in a beautiful Yehoash exhibition. We have also set up a beautiful Yehoash newspaper. The preparations for the Ye-

He also warned the Sanhedrin in Jerusalem against the Jewish commander of Galilee, Joseph son of Mattathias (Flavius), whom he considered to be a traitor. Yoykhanan went to Jerusalem with his adherents. There he and the other Zealot leaders waged war against the Romans until the city was conquered. The Romans condemned him to lifelong imprisonment. Flavius writes about him in his book *Wars* and *Autobiography* (Symcha Pietruszka, *The Jewish Popular Encyclopedia* [Montreal, 1943], II, p. 44).

hoash celebration are proceeding at quite a pace, they are interesting and will certainly bring good results.

Thursday the 11th

I was at the club until late at night. We are preparing for the magnificent Yehoash evening. I do not get enough sleep.

Sunday the 14th of March

Today the Yehoash celebration as well as the opening of the Yehoash exhibition[144] took place in the club. The exhibition is exceptionally beautiful. The entire reading room in the club is filled with material. The room is bright and clean. It is a delight to come into it. We are indebted for the exhibition to Friend Sutskever who smuggled into the ghetto from the Yivo where he works a great deal of material for the Yehoash exhibition. When you enter the exhibition, you see the youthful zeal which permeates everything here. Everythings is arranged in such a beautiful, fresh way. Everything is so cultural and full of warmth. People entering here forgot that this is the ghetto. Here in the Yehoash exhibition we have many valuable documents which now are treasures: manuscripts from Peretz to Yehoash, Yehoash's original letters. We have rare newspaper clippings. In the section — Bible translations into Yiddish — we have old Bible translations into Yiddish of the 17th century. Looking at the exhibition, at our work, our hearts swell with enthusiasm. We actually forget that we are in a dark ghetto. The celebration

today was also carried out in a grand manner. The dramatic circle presented Yehoash's tableau, *Saul*.[145] The members read essays on the writings of Yehoash, on Yehoash the poet, on beauty, sound and color.

The mood of the celebration was an exalted one. It was indeed a holiday, a demonstration on behalf of Yiddish literature and culture.

137 Yehoash is the psedonym of Yehoash Shloyme Blumgarden (1870-1927), a distinguished Yiddish poet, noted particularly for the formal beauty of his poetry and his nature descriptions. His cycle of *Poems Through Mist and Sunshine* (1913), a collection of love poems, sounds "the first clear note of nature music in Yiddish literature." Sutskever wrote a poem in honor of the Yehoash celebrations in the Vilna ghetto in which he states that beauty transcends and overcomes death (Sutskever, *Poems*, *op. cit.*, I, pp. 296 f.). His Jewish Legends make him one of the first representatives of romanticism in Yiddish literature. In his dramatic fragments, such as *Saul*, *Horkenes* and the like, he showed a fine feeling for the style of classical tragedy. His greatest achievement is probably his classic translation into Yiddish of the Old Testament, a task which he began as early as 1907 and continued until the end of his life (Reyzen, *op. cit.*, [Vilna, 1928], I, pp. 1244-1253; Madison, *op. cit.*, pp. 165-181; for a detailed discussion and evaluation of Yehoash's Bible translation, *cf.* Dr. Shmuel Feygin, "Yehoash's Yidishe Iberzetsung fun Tanakh" [Yehoash's Yiddish Translation of the Bible], *Di Tsukunft*, May, 1930, No. 5, vol. xxxv, pp. 355-360; Harry M. Orlinsky, "Yehoash's Yiddish Translation of the Bible," *Journal of Biblical Literature* [Philadelphia, 1941], LX, pp. 173-177; *cf.* also Ilya Falkov, "Yehoash un zayn Tanakh Iberzetsung" [Yehoash and his Tanakh (Bible) Translation], *Der Wecker*, June, 1970, No. 1121, II, p. 9).

144 Sutskever describes the project in these words: "In honor of Yehoash, the Yiddish poet and translator of the Bible, the literary circle held a rich and colorful exhibition in the auditorium of the youth club. For half a year I had been bringing into the ghetto from the libraries and museums in the city all the writings, pictures, letters and manuscripts of the poet, as well as Yehoash's original letters . . . in the section 'Translations of the Bible into Yiddish' there were editions of great value in Yiddish. . . . The exhibition, like many other cultural institutions in the ghetto, was secret and illegal. During the day the door was boarded up so that the Germans on their rounds could not find the entrance. Only at nightfall did the exhibition open." (Abraham Suts-

46

2 poems on the same theme

צום יאָרטאָג פֿון געטאָ־טעאַטער

א

...מיר האָבן אַליין זיך פֿאַרמויערט
און לעבן באַזונדער.
ניט שמייכלט אַרײַן פֿון דער פֿרײַ, ניט באַדויערט —
פֿאַר אונדז קען אַפֿילו דער טויט זיך צעבליִען אין וווּנדער.

ווי קענען מיר זײַן דען צוזאַמען
אין זעלבער מסיבה?
די שׂינאה צו אונדז וועט ווי מײַז אײַך (Germans) פֿאַרסמען —
א ו נ ד ז ע ר ע וווּנדן וועט היילן די ליבע.

און ביז וואַנען דער דרויסן איז אײַער —
איז אונדזער די געטאָ, דאָ וועלן מיר קניען
און קנעטן פֿון גאָטס האַרץ אַ באַפֿרײַער
און שלײַפֿן אַ ניגון...

ב

שפּילט אַקטיאָרן ייִדישע באַלאַטעס און פֿאַרמויערט,
ווען דאָס לעבן קאָרטשעט זיך ווי אָנגעכאַפּטע האָר,
ווען אויף שטיינער זידן רויטע טראָפּנס פֿון די נאָנטסטע,
און די געסלעך וואַרפֿן זיך ווי עופֿות ניט־דערקוילעטע,
און קענען זיך ניט אויפֿהייבן, אַוועקפֿליִען, אַנטרינען...
שפּילט, חבֿרים! זאָל זיך דאַכטן: אין אַמאָליק שטעטל
און מע פּראַוועט חתונה אויף האַרבסטיקן בית־עלמין
מיט געזאַנג און וואַלעכן און טאַנצנדיקע ליכט,
פֿריילעך אין אַ קאַראָהאָד אַרום דער חתן־כּלה!
שפּילט! און זאָל אַרויסקלינגען פֿון אײַער מויל דאָס ייִדיש,
Purity of Yiddish
ריין און לויטער ווי דער גײַסט פֿון אַ געשאָכטן קינד,
האַרב און הילכיק ווי דאָס קול פֿון אונדזער ביקס און פּולווער,
וואָס וועט מאָרגן־איבערמאָרגן
שפּילן פֿון די דעכער...

און איר, פֿאַרגאַפֿטע, אומעטיקע פֿידלערס,
וואָס בײַ נאַכט
פֿלעגט איר זיך אַרויסגנבֿענען אין לויערדיקן דרויסן,
שאַרן זיך פֿאַרבײַ די ווענט,
אַרומגיין די פּאַטרולן,
צוקריכן צו אײַער אַלטער חרובֿדיקער היים,
און אויסגראָבן פֿון דר׳ערד אײַערע פֿידלען
אײַנגעפֿלאַנצטע ערבֿ אײַער אָפּמאַרש דאָ אַהער —
שפּילט איר אויך!
און קנײַפּט אַרויס די סאַמע טיפֿסטע טענער!
זאָלן זיי זיך טראָגן איבער אײַערע געביינען
און פֿאַרוואָגלען ווײַט, וווּ עס פֿינקלט נאָך אַ ייִד...
ווו אַ האַרץ נאָך צאַפּלט אין דערוואַרטונג אויף אַ בשׂורה.
זאָלן זיי זיך טראָגן איבער פֿעלדער, איבער פֿראָנטן,
ריין און לויטער ווי דער גײַסט פֿון אַ געשאָכטן קינד,
האַרב און הילכיק ווי דאָס קול פֿון אונדזער ביקס און פּולווער,
וואָס וועט מאָרגן־איבערמאָרגן
שפּילן פֿון די דעכער...

ווילנער געטאָ, 31סטן דעצעמבער 1942

Abraham Sutzkever

On the Anniversary of the Ghetto Theater

Act of volition!

I

. . . We walled ourselves in
And live apart.
From your freedom outside, do not smile at us,
Do not pity —
For us, even death can blossom into wonder.

How can we sit together
With you in one place?
Your hatred for us will poison you like mice,
Our wounds — love will heal.

As long as the outside is yours —
Ours is the ghetto, here we will lie
And from God's heart, we will knead a redeemer
And polish a melody . . .

II

Perform, Jewish actors, in tatters and in walls,
Where life shrivels like hair that caught fire,
When red drops of your loved ones are seething on stones,
And the alleys convulse like half-slaughtered hens
And cannot arise, fly away, flee. . .
Perform, friends! Let us think: it's a shtetl of yore,
They celebrate a wedding at an autumn graveyard
With Jewish singing and dancing light,
In a joyous circle around the bride and groom!
Perform! From your mouth, let Yiddish sound,
Pure and clean as the ghost of a slaughtered child,
Harsh and hoarse as the voice of our rifle and gunpowder,
Performing tomorrow
Over the rooftops. . .

And you, melancholy fiddlers,
Who stole out at night
Into the lurking outside,
Shuffling past houses,
Evading patrols,
Creeping to your ruined old home
And digging up your fiddles
Planted before your march into the ghetto —
You play too!
Pluck out the deepest tones!
Let them carry above your bones
And stray far, where a Jew still shimmers. . .
Where a heart still trembles, waiting for good tidings.
Let them carry over fields, over front lines,
Pure and clean as the ghost of a slaughtered child,
Harsh and hoarse as the voice of our rifle and gunpowder,
Performing tomorrow
Over the rooftops. . .

Vilna Ghetto, December 31, 1942

קערנדלעך ווייץ

היילן, דערלאַנגט זיך אַן עפֿן,
צעשפּאַלט זיך פֿון אונטער מײַן האַק!
אײדער די קויל וועט מיך טרעפֿן —
איך ברענג אײַך מתנות אַ זאַק.

אַלטינקע, תּכליתנע דפֿן
מיט פּורפּור אויף זילבערנע האָר,
ווערטער אויף פּאַרמעט, געשאַפֿן
דורך טויזנטער גרויזיקע יאָר.

ווי בײַם באַשיצן אַן עופֿל —
איך לויף מיטן ייִדישן וואָרט
נישטער אין איטלעכן הייפֿל,
דער גײַסט זאָל ניט ווערן דערמאָרדט.

שטרעק אײַנעם שײַטער די אָרעמס
און פֿריי זיך: דער עיקר איז דאָ!
מײַנס איז נאָך אַמסטערדאַם, וואָרעמס,
ליוואָרנע, מאַדריד און ייִוואָ.

אָ, ווי מיך פּײַניקט אַ שיימע
פֿאַרטראָגן אין רויכיקן ווינט!
ס׳וואַרגן מיך לידער געהיימע:
— באַהאַלט אונדז אין דײַן לאַבירינט!

גראָב איך און פֿלאַנץ מאַנוסקריפּטן,
און גיט מיר דער ייִאוש אַ פֿלייץ,
קומט מיר אין זינען: עגיפּטן,
אַ מעשה מיט קערנדלעך ווייץ.

דערמאָלט די שטערן דערצייל איך:
אַ מאָל האָט בײַם נילוס געבויט
זײַן פּיראַמידע אַ מלך,
צו קיניגן דאָרט נאָכן טויט.

זאָל מען אין גילדענעם אָרון
אָנשיטן, האָט ער באַפֿעלט,
קערנדלעך ווייץ — לזכּרון
פֿון אונדזער, דער ערדישער וועלט.

נײַן טויזנט יאָר האָבן זונען
געביטן אין מידבר דעם גאַנג,
ביז מ׳האָט די קערנער געפֿונען
אין דער פּיראַמידע ניט לאַנג.

Kernels of Wheat

Caves, crack asunder.
Split open under my blow!
Before a bullet can get me—
I bring you a sack full of gifts.

Aged purposeful pages
With purple on silver hair,
Words on parchment, created
Through thousands of torturous years.

Like a hen sheltering its chick—
I run with the Jewish word,
Rummaging in every courtyard,
So its spirit won't be extinguished.

Stretch your arms into the bonfire
And rejoice: The main thing is this:
I still have Amsterdam, Worms,
Livorno, Madrid, and YIVO . . .

Oh, how I am tormented by a sacred page
Tossed about in a smoky wind!
Secret songs are choking me:
Conceal us in your labyrinth.

I dig holes and plant manuscripts . . .
And when despair overwhelms me
My mind turns to Egypt, to
A story about kernels of wheat.

I tell it to the stars:
Once upon a time, a king
Built his pyramid beside the Nile
So he could rule there after his death.

He ordered his servants
To pour wheat
Into his golden coffin—as a memorial
Of our earthly world.

Nine thousand years did suns
Rise and set in the desert
Before the kernels were discovered
In the pyramid.

נײַן טויזנט יאָר שוין פֿאַרגאַנגען!
נאָר ווען מ'האָט די קערנער פֿאַרזייט, —
האָבן אין זוניקע זאַנגען
צעבליט זיך אַ בייט נאָך אַ בייס.

— — —

אפֿשר אויך וועלן די ווערטער
דערוואַרטן זיך ווען אויף דעם ליכט —
וועלן אין שעה אין באַשערטער
צעבליִען זיך אויך אומגעריכט!

און ווי דער אוראַלטער קערן
וואָס האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין זאַנג, —
וועלן די ווערטער אויך נערן,
וועלן די ווערטער געהערן
דעם פֿאָלק, אין זײַן אייביקן גאַנג.

ווילנער געטאָ, מאַרץ 1943

Nine thousand years had passed!
But when the kernels were planted,—
They bloomed in gardens
Of sunny stalks.

Maybe the words, too, will wait patiently
To see the light,
That predestined hour
When they, too, burst unexpectedly into flower.

And like the age-old seed
That unravelled itself in the stalk,—
So the words, too, will nourish,
And will belong
To the People in its eternal journey.

Vilna ghetto, March 1943

די לערערין מירע

מיט לאַטעס אויף לײַבער, צעשניטן אין פּאַסן,
מע טרײַבט אונדז אין געטאָ, עס גייען די גאַסן.
די הײַזער באַגלייטן אויף אייביק געזעגנט
און שטיינערדיק ווערט יעדער גזירה באַגעגנט.

אין תּפֿילין ווי קרוינען מאַרשירן די זקנים,
אַ קעלבעלע גייט מיט אַ דאָרפֿסייִד אין איינעם.
אַ פֿרוי שלעפּט אַ גוסס פֿאַרקלעמט אין די נעגל,
אַ צווייטער — אַ בינטעלע האָלץ אויף אַ וועגל.

און צווישן זיי אַלע — די לערערין מירע.
אַ קינד אויף איר אָרעם — אַ גילדענע לירע.
אַ קינד אויף איר אָרעם, בײַם הענטל — אַ צווייטן,
אַרום די תּלמידים באַגלייטן, באַגלייטן.

און קומט מען צו ייִדישער גאַס איז אַ טויער,
נאָך וואַרעם דאָס האָלץ ווי אַ קערפּער אַ רויער.
און גלײַך ווי אַ שליוז פֿאַר געטריבענע שטראָמען,
ער טוט זיך אַן עפֿן, פֿאַרשלינגט אין די תּהומען.

מע יאָגט איבער חורבֿות אָן ברויט און אָן פֿײַער,
דאָס ברויט איז אַ בוך און דאָס ליכט איז אַ בלײַער.
פֿאַרזאַמלט די קינדער אין חרובֿער דירה,
עס לערנט זיי ווײַטער די לערערין מירע.

Teacher Mira[23]

Legendary individual

With patches on our bodies, striped and parching,
They chase us in the ghetto, streets are marching,
Our buildings say farewell eternally,
Stone faces walk with us at each decree.

Old people wearing tfillin like black crowns,
A calf walks with a village Jew in tow,
A woman drags a person by the nails,
Another pulls a bunch of wood on rails.

Among them walks a woman, Teacher Mira.
A child is in her arms — a golden lyre.
She clasps another child by his frail hand,
The students walk around her — trusting band.

gate freshly erected
And as they get to Jew Street, there's a gate,
The wood still warm and raw, they huddle, wait.
And like a sluice for torrents of a flood,
It opens up and swallows in its blood.

They chase us over ruins, no bread, no light,
Bread is a book, a pencil shines so bright.
She gathers all her children on the floor,
Teacher Mira goes on teaching as before.

זי לייענט זיי שלום־עליכמס אַ מעשה,
עס פֿינקלען די קינדער און לאַכן בעת־מעשה.
זי פֿלעכט זיי מיט בלאָינקע סטענגעס די צעפּלעך
און ציילט איר פֿאַרמעג: הונדערט דרײַסיק די קעפּלעך.

צו גלייך מיט דער זון איז די לערערין מירע
שוין וואַך און זי וואַרט אויף די קינדערלעך אירע.
זיי קומען. זי ציילט. אָ, ניט ציילן זיי בעסער! —
דורך נאַכט האָט דאָ צוואַנציק פֿאַרשניטן אַ מעסער.

איר הויט ווערט אַ שויב אין פֿאַרנאַכטיקע פֿלעקן,
נאָר ס'טאָר זיי ניט מירע די קינדער אַנטפּלעקן.
פֿאַרבײַסט זי אַ ליפּ און מיט גבֿורה באַנײַטער
דערציילט זי פֿון לעקערטן מתּטערט זיי ווײַטער.

דורך נאַכט האָט אַ גראָקייט באַצויגן די הײַפֿן,
און גראָ ווערט דער לערערינס האָר אויף די שלײַפֿן:
זי זוכט אינעם קעלער איר מאַמען דער בלינדער —
צוזאַמען מיט איר פֿעלן זיבעצן קינדער.

ווען זון האָט די בלוטן געטריקנט, האָט מירע
באַהאַנגען מיט גרינס די פֿאַריתומטע דירה:
— געקומען דער לערער גערשטיין, מע וועט זינגען
דער כאָר זאָל אַריבער די טויערן קלינגען.

שוין קלינגט עס: „ניט ווײַט איז דער פֿרילינג". נאָר אונטן
די העק און באַגנעטן צעטרייסלען די גרונטן.
מע שלעפּט פֿאַר די האָר פֿון די קעלערס און לעכער.
„ניט ווײַט איז דער פֿרילינג" פֿאַרקלינגט אָבער העכער.

שוין זעכציק פֿאַרבליבן אָן שוועסטער, אָן מאַמען,
די לערערין מירע איז אַלע צוזאַמען.
ס'איז נאָענט אַ יום־טובֿ, איז, טײַבעלעך, קינדער,
אַ פֿאָרשטעלונג דאַרף מען באַווײַזן געשווינדער!

צום יום־טובֿ — ניטאָ מער ווי פֿערציק. נאָר איטלעך —
מיט ווײַסינקן העמדל, מיט ליכטיקע טריטלעך.
די בינע איז פֿריש מיט אַ זון, מיט אַ גאָרטן,
מע קען אויך אין טײַכל זיך אויסבאָדן דאָרטן.

בײַם לייענען פּרצעס דריטע מתּנה
האָט אונטערגעזעגט דאָס געבײַ די סכּנה.
זיי האָבן געכאַפּט! און פֿאַר טאָג איז געבליבן
פֿון הונדערט מיט דרײַסיק, בלויז מירע און זיבן.

אַזוי, ביז די האַק האָט צעשפּאָלטן דעם זינען,
איז מירע אַ בלום און די קינדערלעך — בינען.
שוין גראָ איז די בלום און פֿאַרוועלקט אירע גלידער
נאָר מאָרגן אין טוי וועט זי אויפֿבליִען ווידער.

ווילנער געטאָ, 10טן מיי 1943

She reads Sholem Aleichem's[24] tale aloud,
A sparkle in their eyes, they laugh so proud.
She ties blue ribbons in the girls' braids
And counts her treasures: hundred thirty heads.

And Teacher Mira, like the sun, at dawn
Awakes, waits for her children to go on.
They come. She counts. Oh, better not to count!
For overnight, some twenty were cut down.

Her skin, a windowpane in stains of dusk,
Mira must not reveal the darkness thus.
She bites her lip, of courage she will tell:
About Hirsh Lekert,[25] how he fought and fell.

And overnight, gray covered all the town,
And Teacher Mira's hair, her silver crown.
She seeks in cellars for her mother blind,
And seventeen more children she can't find.

When sun dried up the blood, with branches green
She trimmed the orphaned room, so neat and clean:
— Gershteyn[26] the teacher came and we shall sing,
Over the walls, our children's choir will ring.

They sing: "Not far is spring." But in the street,
Axes and bayonets smash, crush, and beat.
They drag from cellars, hidings, but the choir
Sings on "Not far is spring," sings higher, higher.

They are but sixty, with no sister, mother,
Now Teacher Mira is one and the other.
A holiday approaches, little doves,
We shall prepare a play, a play she loves.

The fête — and only forty children left.
But each in a white shirt, each child bereft.
The stage is fresh, a garden in the sun,
A river you can swim in, you can run.

When Peretz's[27] third gift took all the bows,
The peril has cut down the rickety house.
People were caught by snatchers![28] Save us, Heaven!
Of a hundred thirty, Mira remains with seven.

Till axes split her mind, she on her knees,
A flower, and her children — buzzing bees.
Gray is the flower, and the time is awesome.
Tomorrow in the dew, again she'll blossom.

Vilna Ghetto, May 10, 1943

רט

אונטער דײַנע ווײַסע שטערן

אונטער דײַנע ווײַסע שטערן
שטרעק צו מיר דײַן ווײַסע האַנט.
מײַנע ווערטער זענען טרערן
ווילן רוען אין דײַן האַנט.

זע, עס טונקלט זייער פֿינקל
אין מײַן קעלערדיקן בליק.
און איך האָב גאָרניט קיין ווינקל
זיי צו שענקען דיר צוריק.

און איך וויל דאָך, גאָט געטרײַער,
דיר פֿאַרטרויען מײַן פֿאַרמעג.
ווײַל עס מאָנט אין מיר אַ פֿײַער
און אין פֿײַער — מײַנע טעג.

נאָר אין קעלערן און לעכער
וויינט די מערדערישע רו.
לויף איך העכער, איבער דעכער
און איך זוך: וווּ ביסטו, וווּ?

נעמען יאָגן מיך משוגע
טרעפּ און הויפֿן מיט געוואָי.
הענג איך — אַ געפּלאַצטע סטרונע
און איך זינג צו דיר אַזוי:

אונטער דײַנע ווײַסע שטערן
שטרעק צו מיר דײַן ווײַסע האַנט.
מײַנע ווערטער זענען טרערן
ווילן רוען אין דײַן האַנט.

ווילנער געטאָ, 1943 22סטן מײַ

Beneath the Whiteness of Your Stars

Beneath the whiteness of your stars,
Stretch out toward me your white hand;
All my words are turned to tears—
They long to rest within your hand.

See, their brilliant light goes darker
In my eyes, grown cellar-dim;
And I lack a quiet corner
From which to send them back again.

Yet, O Lord, all my desire—
To leave you with my wealth of tears.
In me, there burns an urgent fire,
And in the fire, there burn my days.

Rest, in every hole and cellar
Weeps, as might a murderer.
I run the rooftops, even higher,
And I search—where are you? Where?

Past stairs and courtyards I go running,
Chased by howling enemies.
I hang, at last, a broken bowstring,
And I sing to you—like this:

Beneath the whiteness of your stars,
Stretch out toward me your white hand;
All my words are turned to tears—
They long to rest within your hand.

Vilna ghetto, May 22, 1943*

Leonard Wolf

Most lyrical = most popular

S. Bak, illustration to Sutzkever's ghetto poems.

This song was first presented at the second public theatre performance in the Vilno ghetto in February, 1942. Words are by Leyb Rozental (See note about author in *Ikh Benk Aheym).* Composer Misha Veksler (1907–1943), the conductor of the Jewish theatre orchestra in the Vilno ghetto, met his death during the liquidation of the ghetto in September, 1943.

נו קויפֿט זשע פּאַפּיראָסן,
נו קויפֿט זשע סאַכאַרין,
געוואָרן איז הײַנט סחורה ביליק ווערט.
אַ לעבן פֿאַר אַ גראָשן,
אַ פּרוטה — אַ פֿאַרדינסט —
פֿון געטאָ־הענדלער האָט איר דאָך געהערט.

כ'הייס ישׂראליק
איך בין דאָס קינד פֿון געטאָ.
כ'הייס ישׂראליק
אַ הפֿקרדיקער יונג.
כאָטש פֿאַרבליבן גאָלע נעטאָ
דערלאַנג איך אַלץ נאָך
אַ סוויסטשע און אַ זונג!

אַ מאַנטל אָן אַ קראַגן,
תּחתּונים פֿון אַ זאַק,
קאַלאָשן האָב איך, — ס'פֿעלן נאָר די שיך.
און ווער עס וועט נאָר וואַגן
צו לאַכן, אוי אַ סך —
דעם וועל איך נאָך ווײַזן ווער בין איך!

כ'הייס ישׂראליק...

ניט מיינט מיך האָט געבוירן
די הפֿקרדיקע גאַס —
בײַ טאַטע־מאַמע אויך געווען אַ קינד.
כ'האָב ביידן אָנגעוואָרן,
ניט מיינט עס איז אַ שפּאַס,
כ'בין געבליבן, ווי אין פֿעלד דער ווינט.

כ'הייס ישׂראליק,
נאָר ווען קיינער זעט ניט
ווייש איך שטיל זיך
פֿון אויג אַראָפּ אַ טרער.
נאָר פֿון מײַן טרויער —
בעסער אַז מען רעדט ניט,
צו וואָס דערמאָנען
און מאַכן ס'האַרץ זיך שווער.

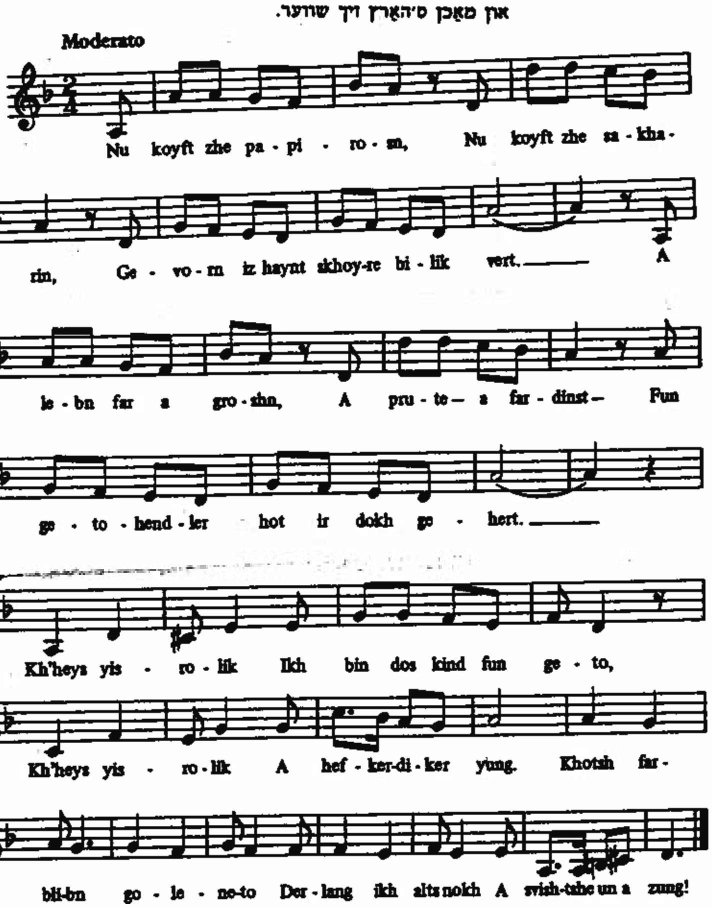

Leyb Rosental

Yisrolik

So, you wanna buy some smokes?
Saccharin too I got.
These days the stuff's going dirt cheap.
A life for just a groschen.

All day I don't make squat—
You heard of the ghetto-peddler? That's me.

I'm called Yisrolik,
The kid from the ghetto.
That's right, Yisrolik,
A happy-go-lucky guy.
I end up with a big fat zero,
Still I can whistle
And hawk a song any time.

A coat without a collar,
Shirt from a gunnysack,
Galoshes, yeah, but no sign of shoes—
Anyone laughs or snickers,
Anyone cracks a joke,
I'll show them what's what and who's who.

I'm called Yisrolik. . . .

It ain't like I was born, say,
In a ditch or a gutter.
Once I had a regular mom 'n dad.
But they both been dragged away.
Well, no use blubbering,
Still, I'm like wind in the fields, a nomad.

Yisrolik, that's me.
And when no one can see,
I wipe away
A tear or two.
But this sorrow—
Better let it be.
Why make a case of it
And drag the heart so low?

Premiered in the Vilna ghetto, February 1942

2nd concert

Song 31

Makh tsi di eygelekh (Close Your Little Eyes)

Text: Isaiah Shpigl (1906–1990)

Music: David Beyglman (1887–1944)

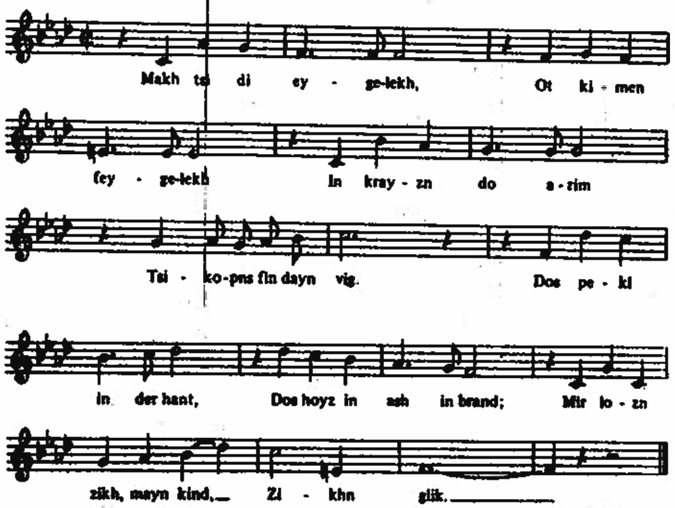

Makh tsi di eygelekh,
Ot kimen feygelekh
In krayzn do arim
Tsikopns fin dayn vig.
Dos pekl in der hant,
Dos hoyz in ash in brand,
Mir lozn zikh, mayn kind,
Zikhn glik.

Di velt hot got farmakht,
In imetim iz nakht—
Zi vart af indz
Mit shoyder in mit shrek.
Mir shteyen beyde do,
In shverer, shverer sho
In veysn nit vihin
S'firt der veg.

Men hot indz naket, bloyz
Faryogt fin indzer hoyz.
In fintsternish,
Getribn indz in feld,
In shturem, hogl, vint
Hot indz bagleyt, mayn kind,
Bagleyt indz inem opgrint
Fin der velt.

Close your little eyes,
Soon little birds will fly
In circles everywhere,
Around your cradle.
Your bundle in your hand,
Your house in ash and sand,
X We leave you, my child,
In search for luck.

God closed the world,
Everywhere is night—

She waits for us
With horror and with dread.
We both are standing here,
At this difficult time,
Not knowing where
Our road is leading.

Stripped naked,
We were thrown from our home.
In the dark of night,
Driven out into the open field,
The wind and hail and storm
Accompanied us, my child,
Accompanied us into
The depths of the earth.

This lullaby was written by Isaiah Shpigl, a writer-poet-essayist-teacher who survived the Lodz ghetto and Auschwitz.[8] It was performed in the ghetto theater by the professional singer Ella Diament. The song has been published in several collections,[9] however only two survivors I interviewed, Lucille Eichengreen and Miriam Harel, were able to recall any part of it.

The lullaby is one of the most popular song genres of Yiddish folk and theater music. The performance of lullabies had been a tradition in the Yiddish theater from its inception under Goldfadn in the mid-nineteenth century. In a typical Jewish lullaby, the mother soothes the child to sleep with promises of pleasant times to come. The father is usually absent, off making money for the child's education; his return, however, is said to be imminent. Shpigl's composition turns this concept upside down: Father will never come home. The child lies down to sleep in an open field at the mercy of the elements, his parents' house having been burned to the ground.

Nature does not smile on this Jewish child; rather, the world is full of horror. God has brought night into the little boy's world. The third verse strengthens the horror: "In the dark of night, / Driven out into the open fields, / The wind and hail and storm / Accompanied us, my child, / Accompanied us into depths of the earth."

According to Lucille Eichengreen, Rumkowski was in attendance during one of the performances of this song. He felt that the song manifested a pessimistic point of view of his "kingdom" and instructed the poet, "Ihr mir vest mer nisht zingen" (you will never sing for me again). The song was forbidden and Shpigl was threatened with deportation. After some negotiation, he was allowed to remain in the ghetto but was transferred to a different workshop.

The music is a rare form of musical hybrid, a tango-lullaby. Evidently tango melodies were so popular during this period that even tender lyrics could be set to them without seeming in the least incongruous.

The death of his only daughter, Khavele

מיר פאַרעפנטלעכן דאָ דריי עגטפערס פון הלל צייטלין, ש. סטופּניצקי און אַ. איינהאָרן אויף אַן אַנקעטע וואָס איז אין וואַרשעווער געטאָ דורכן „עונג־שבת" אויסגעשריבן געוואָרן צווישן יידישע שרייבער און וויסנשאַפטלער.

(זע „בלעטער פאַר געשיכטע" באַנד 1 ז' 104).

(אָרטאָגראַפיע נישט געענדערט)

הלל צייטלין

— צי האָב איך געזען וועלכע ס'איז פּאָזיטיווע מאָמענטן אינם געטאָ?

— לײדער האָב איך געזען בלויז נעגאַטיווע: הונגער, עפּידעמיע מאַסן־שטערבלעכקייט. אויפן געביט פון גייסטיקער קולטור וואָלט מען דווקא יאָ געקאָנט שאַפן עפּעס פּאָזיטיוועס. עס וואָלט צווישן די מויערן פון געטאָ גע־קאָנט אַרויסוואַקסן אַן אייגענע יידישע קולטור, אַ יידיש לעבן. זיינען אָבער יידן אַ פאָלק פון צולהכעיסניקעס, מען רעדט פּויליש מיט אַזאַ התלהבות.. פּויליש איז געוואָרן די הייליקע שפּראַך פון געטאָ. דאָס לשון הקודש פון די געטאָ־יידן.

עפּעס איז פּשוט להכעיס: ווייל מען האָט אונז אַריינגעפּאַקט אין געטאָ, ווייל מען וויל אונז מיט געוואַלט איזאָלירן פון די פרעמדע פעלקער, קולטור, שפּראַכן, ווילן מיר דווקא רעדן די פרעמדע שפּראַך און שפּייען אויף אונזער אייגענע שפּראַך, אייגענע קולטורעלע און גייסטיקע ווערטן. עפּעס ענלעכעס זעען מיר מיטן שבת. מען האָט יאָרלאַנג געקעמפט אין פּוילן קעגן צוואַנגס־זונטיק־רו, אָבער האָבן די יידן אין געטאָ באַקומען די מעגלעכקייט אָפּצוהיטן שבת און האַנדלען פריי זונטאָג, האַנדלען זיי דווקא אום שבת.

עס איז געשען אַן אומגליק, די אַסימילאַציע האָט איבערגעוואַנדערט פון דער מאַרשאַלקאָווסקאַ אינם געטאָ און זי באַאיינפלוסט די יידישע גאַס.

— מיט וואָס טייטשט איר אויס דעם מאָדנעם ליבעראַליזם און טאָ־לעראַנץ בנוגע די משומדים אין געטאָ?

— יידן זיינען בעלי רחמים, כל־זמן די משומדים האָבן זיך געפונען אין דער מחנה פון אונדזערע פאַרפאָלגער, האָבן מיר זיי פיינט געהאַט. יעצט אָבער, ווען זיי געפונען זיך צוזאַמען מיט אונז אין דער מחנה פון די פאַר־

54

independent, and socialist Poland in a voluntary federation of a socialist republic of Europe. . . .

EVALUATING THE GHETTO: INTERVIEWS IN WARSAW, 1941

Hillel Zeitlin

Q: Do you see any positive factors in the ghetto?

Unfortunately I see only negative ones: hunger, epidemics, mass mortality. The area of culture is precisely where something positive could be created. Within the ghetto walls a Jewish culture of our own, a Jewish life, could emerge, but Jews are a contrary people. They speak Polish with such ardor. Polish has become the holy language of the ghetto, the holy tongue of the ghetto Jews.

This is something simply paradoxical. They packed us into the ghetto so they could forcibly isolate us from other peoples, cultures, and languages. Yet we insist on speaking a foreign language and spit on our own language, our own cultural and spiritual values. We see something similar with the Sabbath. For years Jews in Poland fought against Sunday observance laws, but now that Jews in the ghetto can observe the Sabbath and do business on Sundays, they insist on doing business just on the Sabbath.

A misfortune has occurred. Assimilation has made its way from Snob Hill to the ghetto and influences the whole Jewish quarter.

Q: How do you explain the odd liberalism and tolerance with regard to converts in the ghetto?

Jews are a compassionate people. As long as the apostates were in the camp of our persecutors, we hated them. But now that they are together with us in the camp of the persecuted,[54] we pity them. "Toleration" even goes so far that the converts among us now find

54. The Germans regarded Jewish converts to Christianity and their children as racial Jews, in accordance with the Nuremberg Laws. These apostates lived in the ghetto and attended two Catholic churches located within ghetto boundaries. Because of expertness or high reputation in their fields, some held prestigious posts in the ghetto bureaucracy.

פאלגטע, האט מען אויף זיי רחמנות. און די „טאלעראנץ" דערגרייכט שוין אזוי ווייט, אז די משומדים געפונען זיך ביי אונז אין א ספּעציעל פּריווילעגירטער לאגע. עס זיינען פאראן גוטע ספּעציעלע פאלקס־קיכן פאר משומדים אויסגעהאלטן פון „זשיטאס" און די מיטאגן דארטן זיינען פיל בעסער ווי אין די געוויינלעכע פאלקס־קיכן, אזוי זארגט מען פאר די משומדים... דאס האט שוין דערפירט דערצו, אז מען לויפט זיך שמדן, בכדי צו באקומען א בעסערן מיטאג.

און אז מען רעדט שוין וועגן משומדים, מוז מען זיך אפּשטעלן אויף דער טרויעריקער ראל פון דער קהלה, וועלכע פּאוואריזירט משומדים, באזארגט זיי מיט די בעסטע שטעלעס און רוקט זיי ארויס אויפן אויבנאן פון געזעלשאפטלעכן לעבן אין געטא.

— פון וואנען נעמט זיך די דאזיקע ליבע פון אונזערע קהלה־לייט צו משומדים? דאס נעמט זיך דערפון — וואס אין דער קהלה זיצן פארבאהאלטענע מאסקירטע אסימילאטארן, וואס פילן פאראכטונג צו יידיש, יידישע קולטור און צו די יידישע פאלקס־מאסן.

— מיט וואס דערקלערט זיך די ירידה און אפּשוואכונג פונם רעליגיעזן לעבן אין געטא. און די געשיכטע לערנט דאך אונז, אז שטענדיק ווען עס שטארקן זיך די צרות אויף יידן, פארשטארקט זיך דער רעליגיעזער גלויבן, נעמען זיך די מאסן פעסטער קלעמערן אין דער אמונה, תורה?

— יא, עס איז לײדער א טרויעריקער פאקט, אז דאס רעליגיעזע לעבן אין געטא איז זער געפאלן. עס פארשווינדט דער שבת. אין א הויז, למשל, וווּ איך וווין, צווישן 220 פאמיליעס, געפינען זיך קוים צוויי, דריי פאמיליעס שומרי שבת.

וואלטן די שונאים גערודפט די רעליגיע, נישט געלאזט אפּהיטן שבת, נישט געלאזט דאווענען, וואלט זיך געשטארקט דער ווידערשטאנד, וואלט געוואקסן די רעליגיעזיטעט. שטערט מען אבער נישט, ווערט מען גלייכגילטיק צו דער רעליגיע.

די ערשטע צייט האבן טאקע די שונאים געפּרוווט פארפאלגן די רעליגיע, באפאלן שולן און בתי־מדרשים... זיי האבן זיך אבער באלד געכאפּט, אז עס איז א פאלשע טאקטיק, ווייל דערמיט וועלן זיי בלויז פארשטארקן די רעליגיעזיטעט און ממילא דעם גייסטיקן ווידערשטאנד פון די יידישע מאסן און דעריבער האבן זיי גלייך געענדערט די טאקטיק.

כאראקטעריסטיש איז דער בונט קעגן רבונו של עולם, קעגן הימל, וואס לאזט זיך מערקן ביי פיל רעליגיעזע יידן, וועלכע ווילן נישט מער מצדיק זיין את הדין.

לײדער האבן די רעליגיעזע פירער אין פוילן גאר נישט געטון פאר דער מלחמה, בכדי צו שטארקן די רעליגיעזיטעט צווישן די מאסן. מען האט געפירט

55

themselves in a privileged position. There are good public kitchens run by the ŻTOS especially for converts and the meals there are much better than those in the regular kitchens. Such is the concern for the converts. It has already come to the point that people rush to convert so as to get a better meal.

While speaking of converts, we ought to mention the deplorable role of the Kehilla, which shows favoritism to the converts, provides them the best jobs, and puts them in the forefront in our communal life in the ghetto.

Q: *What is the source of this love our community leaders have for converts?*

It springs from the fact that there are in the Kehilla concealed, disguised assimilationists who have contempt for Yiddish, Jewish culture, and the Jewish populace.

Q: *How can you explain the decline and weakening of religious life in the ghetto? History teaches us, after all, that always when the trials of the Jews increased, religious faith increased and the people clung more firmly to their faith, to Torah.*

Yes, it is unfortunately a sorrowful fact that religious life in the ghetto has declined considerably. The Sabbath is vanishing. Of the 220 families in the building where I live barely two or three observe the Sabbath. If our enemies would persecute our religion, forbid Sabbath observance, forbid Jews to pray, resistance would be strengthened and religiosity would grow. When there are no hindrances, people grow indifferent to religion.

At the start our enemies had indeed tried to persecute religion, attacking synagogues and prayerhouses. But right away they realized that these were wrong tactics because thereby they would only strengthen religiosity and consequently the spiritual resistance of the Jewish people as well. Therefore they straightaway changed their tactics.

Characteristic is the rebellion against God, against Heaven, which is noticeable among many religious Jews who no longer wish to declare that God's judgment is right.

Religious leaders in Poland regrettably did nothing before the war to strengthen religiosity among the populace. They fought for kashrut. But what was this kashrut propaganda? Did it explain just why kashrut should be observed? No, they did not explain. The Sabbath observers made scandalous scenes in the streets, fighting

א קאמף פאר כשרות. אבער ווי האט זי אויסגעזען די כשרות פראפאגאנדע, האט מען זיך אויפגעקלערט, פאר וואס דווקא כשר? ניין, מען האט עס נישט אויפגע־קלערט. די שומרי שבת האבן געמאכט וויסטע אוואנטורעס אין די גאסן, זיך געשלאגן מיט די חסרלעך. איז דאס געווען „פראפאגאנדע״?

זיי האבן דאך גאר נישט אויפגעקלערט, נישט באוווסטזיניק געמאכט, וואס דאס איז אזוינס דער שבת, דער זין פון שבת, זיין באדייטונג, הייליקייט.

און זיי טוען ווייטער גאר נישט פאר רעליגיעזער אויפקלערונג. אונזערע אפיציעלע רעליגיעזע פארשטייער, זיי באנוגענען זיך מיט... שנארן ביים „דזשאינט״. לײדער מוז מען מודה זיין, אז די יידן האבן זיך ארויסגעוויזן פיל שוואכער, פיל ווייניקער ווידערשטאנדס־פעיקער, ווי מען האט געמיינט. די יידן האבן זיך ארויסגעוויזן פאר נישט פעיק דורכצוטראגן דעם קלענסטן נסיון. ווי מיר האבן עס געזען למשל, נאך פארן קריג אינם קאמף קעגן שחיטה־פארבאט און פאר כשרות. מען האט געגעסן טריפה פלייש אפילו ווען דער אונטערשיד אין פרייז האט קוים אויסגעמאכט גראשנס. דאס זעלבע האבן מיר געזען אינם קאמף פארן שבת־רו.

די קארופציע, דעמאראליזאציע, גניבה אין געטא איז שרעקלעך. די סיבה די אויסערגעוויינלעכע צרות. אלע שלעכטע מדות און געמיינע אינסטינקטן האבן זיך יעצט אנטפלעקט אין זייער גאנצער נאקעטקייט. אבער ווער ווייסט, צי מען וואלט איינגעשלאסן אין אזא געטא ווי אין ווארשע 400 טויזנט גוים, וואלט דאס בילד נישט אויסגעזען פיל ערגער. מען וואלט זיך ווארשיינלעך פשוט געגנזייטיק אויסגעשאכטן...

די פראווינצער יידן האבן זיך ארויסגעוויזן פאר בעסערע. ביי זיי איז נאך נישט אויסגעוואָרצלט געווארן דאס אלטע יידישע רחמנות־געפיל. פראווינצער יידן זיינען זיך מוסר נפש, שפארן אפ דעם ביסן פון מויל און שיקן פעקלעך צו קרובים, באקאנטע און אפילו צו פרעמדע אין ווארשע.

עס איז אויך טרויעריק, וואס עס זיינען נישטא קיין משיח־טרוימען אין געטא. נישטא קיין גאולה־טרוימען, כ׳מיין גאולה אין העכערן, גייסטיקן זין. מען דענקט מיט ריינע מאטעריאליסטישע קאטעגאריעס. גאולה הייסט — צוריקקער צו א לייכט לעבן, קריניץ, סיר הבשר. ס׳איז אפשר יא פאראן אן הרגשה פון חבלי משיח, אבער מען וויל נישט ארויסציען די נעהעריקע קאנסעקווענצן און דעריבער זעט מען נישט די פארבערייטונגען אויפצונעמען, מכשיר זיין זיך צו דער העכערער גייסטיקער משיחישער גאולה.

— ווי זען אויס די צוקונפט־פערספעקטיוון פון יידישן פאלק, באזונ־דערס פון די יידישע מאסן אין פוילן?

— אן א רעליגיעזער התעוררות, אן א משיחישער אידעע וועלן יידן נישט געהאלפן ווערן. ווייל וואס? די פאליטישע פערספעקטיוון זען אויס זייער

with the carters. Was this "propaganda"? They explained nothing, they did not enlighten people as to what the Sabbath was, its meaning, its significance, its sacredness.

They continue to do nothing for religious enlightenment, these religious officials of ours. They content themselves with begging from the Joint Distribution Committee.[55] One must admit that unfortunately the Jews have shown themselves to be much weaker, much less able to resist than we had supposed. The Jews have shown themselves to be unable to withstand the least hardship, as we saw before the war, for instance, in the struggle against prohibiting ritual slaughter and on behalf of kashrut. People ate non-kosher meat even when the difference in price was only a few pennies. We observed this too in the struggle to keep the Sabbath as a day of rest.

Corruption, demoralization, and thievery in the ghetto are terrible. Their cause—the extraordinary misfortunes. Evil traits and base instincts are now revealed in all their nakedness. But if 400,000 Gentiles were locked up in such a ghetto, who knows if the picture would not look much worse. They would probably just slaughter one another.

Jews in the provinces turn out to be better. The old Jewish feeling of compassion has not yet been eradicated from them. Jews in the provinces are self-sacrificing, renouncing a bit of food to send packages to relatives, acquaintances, and even to strangers in Warsaw.

It is also sad that there are no visions of the Messiah in the ghetto, no visions of redemption, I mean redemption in the spiritual sense. People think in purely materialistic terms, the redemption means return to an easy life, fancy resorts, fleshpots. Perhaps there is a perception of the travail before the Messiah's coming, but people do not want to draw the necessary conclusions and therefore do not respond and prepare themselves for messianic redemption.

Q: *What is the outlook for the Jewish people, especially the Jewish masses in Poland?*

Without a religious awakening, without a messianic idea, the Jews

55. The American Jewish Joint Distribution Committee—JDC, the leading American Jewish philanthropic organization serving needy Jews throughout the world.

ניִשט פֿריילעך. די פּאָליאַקן וועלן זאָגן, אַז די יידן האָבן געמאַכט די בעסטע געשעפֿטן מיט די דייטשן, האָבן באַקומען פֿון זיי אויטאָנאָמיע און די יידן־העצע וועט ווייטער פּראָספּערירן. נאַיוו און לעכערלעך זיינען אויך די יידישע אָפּטימיסטישע האָפֿענונגען פֿאַרבינדן מיט ענגלאַנד. פֿאַר מיר איז עס קלאָר ווי צוויי מאָל צוויי איז פֿיר, אַז ענגלאַנד וועט ווידער אַמאָל אונז אָפּנאַרן, פֿאַראַטן, פּונקט ווי זי טוט עס לגבי אַלע אַנדערע קליינע און שוואַכע פֿעלקער, און אונז ניִשט געבן ארץ־ישראל. דעריבער זאָג איך, אַז אונזער רעטונג ליגט נאָר אין אינערלעכער, רעליגיעזער התעוררות, וואָס איז בכוח צו ווייזן וווּנדער. ירושלים דמעלה, דאָס גייסטיקע ירושלים, וועט אונז קיינער ניִשט קאָנען צורויבן און מיטן כוח פֿון גייסט וועלן מיר סוף כל סוף זיגן אויך פּאָליטיש.

...שווערע מפּלות אויף דער פּאָליטישער אַרענע, אויפֿן ארץ־ישראל־פֿראָנט [זיינען] בעיקר אַ רעזולטאַט דערפֿון, וואָס די ענגלענדער האָבן זיך איבערצייגט אין אונזער גייסטיקער שוואַכקייט. די ענגלענדער האָבן געמיינט, אַז מיר זיינען טאַקע אַן עם קשה עורף, אַז מיר זיינען באמת גרייט אַלץ מקריב זיין פֿאַר ארץ־ישראל, און ווען זיי האָבן געזען אונזער שוואַכקייט, האָבן זיי פֿאַרלוירן די אַכטונג צו אונז, אויפֿגעהערט זיך צו רעכענען מיט אונז.

אַ רעטונג פֿאַר יידן וואָלט געווען — אַ טעריטאָריע. לײַדער האָבן מיר מיט אַ מנחם־מענדלישער לייכטזיניקייט אָפּגעוואָרפֿן די טעריטאָריאַליסטישע פּלענער און מעגלעכקייטן. מען האָט די טעריטאָריאַליסטן, און מיר בתוכם, פֿאַרשריגן אַלס פֿאַררעטער. ערשט יעצט הויבט מען אָן פֿאַרשטיין דעם שרעקלעכן פֿעלער, וואָס מען איז באַגאַנגען. און זאָל מען שוין היינט געפֿינען אַ טעריטאָריע, ווו וועט מען נעמען די ריזן־קאַפּיטאַלן פֿאַר אַ מאַסן־קאָלאָניזאַציע?

— אין וועלכער ריכטונג דאַרף גיין די אויפֿקלערונגס־אַרבעט צווישן די יוגנט, בכדי זי צוגרייטן צו די אויפֿגאַבן, וואָס ערוואַרטן איר נאָכן קריג?

— קודם־כל — פּראָדוקטיוויזאַציע: לערנען פֿאַכן, טאַקע בעסערע און דערלערנען זיי גרינדלעך. מען דאַרף אויך לערנען אונזער יוגנט ערד־אַרבעט. מען מוז זיין גרייט צו עמיגראַציע.

מען דאַרף אויך לערנען די יוגנט, זי זאָל אָנהויבן קוקן אויף דער וועלט מיט מער יידישע אויגן, אויסוואָרצלען ביי איר די קאָמישע שוואַכקייט צו פּאָלאָניזאַציע און קאַריקאַטורעלער אַסימילאַציע און דאַן וועלן זיי געפֿינען דעם וועג צו זיך און צו דער וועלט.

Territori-alism

Productivi-zation

57

will not be saved. Why? The political outlook is not promising. The Poles will say that the Jews made the best deal with the Germans, received autonomy from them, and Jew-baiting will continue to thrive. The optimistic hopes Jews direct toward England are also naive and ridiculous. It is clear to me as two and two make four that England will once again fool us, betray us, as she does other small and weak peoples, by not giving us Palestine. I say, therefore, that our salvation lies only in an inner religious awakening capable of working miracles. No one can rob us of Heavenly Jerusalem, the spiritual Jerusalem, and with the force of the spirit we will finally conquer also politically. . . .

A Holocaust Reader ed. Lucy S. Dawidowicz. NY: Behrman House, 1976

cf. Huberband [illegible] II

Kalonymus Shapiro [illegible]

ש. שײַעװיטש

לך לך...

און אצינד בלימעלע, קינד־לעב,
צוים דײַן קינדערישע פרייד —
סיקװעקזילבערדיקע שטײַגל אין דיר —
און צום אומבאקאנטן װעג לאמיר זײַן גרייט.

שטעל נישט דײַנע גרױסע ברױנע
אױגענעס אױף מיר נײַגעריק אױס
און פרעג נישט פארװען און פארװאס
מיר מוזן פארלאזן אונדזער הױז

איך אלײן בין שױן, קינד־לעב, שײנס,
א מענטש דערװאקסן און שױן גרױס
און װײס אױך נישט, פארװאס מען טרײַבט
דעם פױגל פון זײַן נעסט ארױס:

האלט־אײַן דײַנע זיסע צארטע
געלעכטערלעך — זילבערנער געקלאנג
פון פארצײַטישע בשׂמים־ביקסלעך —
און טו דיך אן צום צװײטן גאנג. *

טו־אן די פאר װארימע הױזלעך,
װאס סיהאט דיר צורעכטגעמאכט
די מאמע ערשט נעכטן בײַנאכט
און דערבײַ געזונגען און געלאכט

און נישט געװוסט, אז די שטוב הערט
שױן איר לעצט פריילעך געלעכטער,
װי די קו װאס מעקעט און װײסט נישט
פון חלף אין האנט פון שעכטער.

טו־אן, קינד, דאס בלױע יאקעלע,
װאס כאטש א ברעג האט זיך אונגעברענט
בײַם טרוקענען אױף דער רער — װעט עס דיר I
װארימען דארט אין דער קאלטער פרעמד

און אפהיטן דײַנע לונגעלעך,
אז זײ זאלן זײַן שטארק און געזונט,
און זיך חלילה נישט צוקילן2
בײַ ליאדע פרעסטל בײַם מינדסטן װינט.

די פראסט דרױסן סטאליעט, ברענט, בריט,
נעמט ארום מיט אן אײַזערנע רײף
— נו, פארפלעכטן װעט דיר די מאמע
די צעפעלעך מיט א רױטע שלײף.

די פראסט דרױסן גליט, פלאמט, שטאלט דעם גוף,
און דער באראמעטער װײַזט אכצן גראד —
נו, כ׳האב פאר דיר קינד־לעב אױסגעזוכט
סיגאלדן בענדל מיט טראלדון פון זײַד.

שטעל — נישט דײַנע גרױסע ברױנע
אױגענעס אױף מיר אזױ אױס 3
און פרעג נישט פארװען און פארװאס
מיר מוזן פון אונדזער שטוב ארױס

91 *Lekh-Lekho*

SIMKHE BUNEM SHAYEVITSH

And now, Blimele, dear child
Restrain your childish joy
—That mercurial stream within you—
Let us be ready for the unknown road.

Do not gaze in wonder at me
With your great brown eyes
And do not ask any questions why
We have to leave our home.

Dear lovely child, I am
An adult, already grown,
And I don't know why they're driving
The bird out of its nest.

Keep back your gentle, sweet
Little laughters—silver ringing
Of old spiceboxes—
And get dressed to leave again.

Put on your warm little pants
Which your mother mended
Only last night
As she sang and laughed

And did not know the house was hearing
Her last happy laughter
Like the cow that lows and knows not
Of the knife in the slaughterer's hand.

Put on, child, your little blue jacket,
Although the hem is singed
From drying on the pipe;
It will warm you in the foreign cold

And guard your little lungs,
Keep them strong and healthy,
And don't God forbid, catch cold
In any frost, in the slightest wind.

The frost outside scorches, burns, stings,
Enfolds one with a hoop of iron.
Well, your mother will braid
Your little plaits with a red band.

The frost outside glows, flames, steels the body,
The thermometer has sunk to eighteen degrees.
Well, dear child, I found for you
The golden band with silver tassels.

Do not gaze in wonder at me
With your great brown eyes,
And do not ask any questions why
We have to leave our home

---

* From January 16, 1942 until January 29, 10,103 Jews were deported from the Lodz ghetto. The deportations resumed on February and continued until April 2. During this period, 34,073 Jews perished.

און לאָזן זיך אין ווײַטע, ווײַטע
אומבאַקאַנטע פֿאַרשנייטע וועגן
און װאָס אַנשטאָט אַ דאָרף, אַ שטאָט
זאָל דער פּחד קומען אַקעגן.

און װען װי מיסט צום מיסטן, צוגעגרייט
צו אַלערליי, אַלערליי פּלאָגן,
און װוּ מען װעט נעכטיקן,
װעט מען נישט מאָרגן טאָגן.

און נישט האָבן קיין ידיעה
וואָס ליגט אין ווײַטן וועג דערוואַרט:
צי אַ וואַרעם בעט צום שלאָפֿן,
צי אַ גאָלן דיל — קאַלט און האַרט

צי אַ טעפּל וואַרימע קאַווע
און אַ שטיקל ברויט מיט זאַלץ באַשיט,
צי גאָר לעבעדיק, אַ לעבעדיק
און ברידער־קבֿרים פֿאַרשיט.

שטעל נישט דײַנע גרויסע, ברוינע
אויגן אויף מיר אויס מיט חידוש,
וואָס אין אַ פּראָסטן מיטוואָך מאַך איך
דעם פֿרײַטיק צו נאַכטיקן קידוש.

דאָס מאַך איך קידוש: „יום השישי"
איבער אונדזער היימישער נעסט.
און זאָג מיט פֿרייד: „שלום עליכם"
צו די צוויי מלאכים־געסט

וואָס באַגלייטן מיך און גייען
אומעטום מיט מיר מיט זײַט בײַ זײַט,
און וויינען־מיט מיט מײַן געוויין,
און פֿרייען זיך מיט מײַן פֿרייד.

די צוויי מלאכים־געסט — ווער זענען?
נו, טרעף שנעל ווי אויסן בויגן די פֿײַל —
דאָס ביסטו, דאָך בלימעלע קינד־שיינס,
און דײַן מאַמע — די אשת חיל

וואָס אין איר געמיט רוט תּמיד
דער שבת, כאָטש סיפּנים פֿאַרכמורעט,
ווי סירוט די זון אונטערן וואָלקן
אין רעגן־טאָג, ווען דער הימל — פֿאַרכמורעט.

און כאָטש אין באַקאַנטן געטאָ־מקום
האָט זיך אונדזער נעסט געפֿונען
און אַ זילבער־שנייאיק געוועב
האָט די פֿראָסט־שפּין פֿאַרשפּונען

דורך די דינע הילצערנע פּענטער
פֿון אונדזער ענג נישט געהייצט צימער
און ווי ווײַס־טויטע הענט געשראָקן
מיט איר קאַלט־אומהיימלעכן שימער

און כאָטש דער הונגער און די זאָרג
האָבן געבויגן דעם רוקן
און שרעק — אַן אַרומשפּרינגענדע זשאַבע —
צעגראָבן סיפּנים ווי בײַ אַ זקן —

And are going on long, long
Unknown, snowy roads;
And why, instead of village or town,
Terror should come to meet us;

And why we are ready to be cast out like rubbish
For every kind of suffering,
And where we spend the night
We will not be at dawn;

And have no inkling
Of what awaits us on the distant road:
A warm bed to sleep in,
Or a bare floor, cold and hard;

A pot of hot coffee
And a piece of bread sprinkled with salt,
Or to be thrust alive, alive
Into a common grave, scattered with earth.

Do not gaze in wonder at me
With your great brown eyes, surprised
That on a weekday Wednesday
I recite the Sabbath *kiddush*.°

The benediction over wine.

I recite the *kiddush*, *"Yoym hashishi,"*
Over the nest of our home
And sing with joy *"Sholem-aleikhem"*°
To the two angel guests

The Sabbath hymn recited immediately before kiddush.

Who stay by me, go everywhere
With me, side by side
And weep with my weeping
And rejoice with my joy.

These two angel guests—who are they?
Now guess, quick as arrow from bow.
They are: you, Blimele, beautiful child
And your mother, the woman of valor°

Prov. 31:10–31. Traditionally chanted at the Friday night meal before kiddush.

In whose spirit rests always the Sabbath,
Though her face is darkened
—As the sun rests behind clouds
On a rainy day when the sky is darkened.

And although our nest
Is in a well-known spot called "ghetto,"
And a silver-snowy web
Has been spun by the spider of frost

Through the thin wooden walls
Of our cramped unheated room
And frightened us with dead white hands,
With its cold eerie gleam,

And although hunger and worry
Have bowed our backs
And terror, a leaping frog,
Buried our faces like an old man's—

צוגעבונדן צו אונדזער ווינקל
זענען מיר מיט טויזנטער שטריק
און אין אונדזער האַרץ ברענט דאָס פֿײַער
און פֿלאַטערט דער חלום פֿון גליק

ווי די גאָלדענע זאַטע ושאַרנע
אינעם שנעבעלע פֿון פֿויגל
איז דער חלום אונדזער שפּײַזער
אַ זוניק בראַנזן האָניק-טייגל.

וואָס כאָטש נישט איינמאָל האָבן מיר זיך
אַנטוישט און ביטער אָפּגענאַרט —
האָט ער דעסטוועגן געגעבן כּח
און מיר האָבן אויף בעסערס געוואַרט.

און אַצינד בלימעלע קינד-לעב
הער אויף... נו, הער שוין אויף צו שפּילן...
נישט קיין פּאַסיקע צײַט איצט דערויף —
מען קאָן אונדז יעדע מינוט רופֿן...

צו פֿאַרלאָזן די אָרעמע היים —
אַן עלנט שיפֿל אויפֿן אינדזל פֿון זאַמד
און שלײַדערן אונדז אין מיטן
נאַקעטן צעבושעוועטן ים.

אַט דרויסן שלעפּן זיך שוין פֿאַרבײַ
די ערשטע גרופּן אויפֿן וואַנדער —
פֿרויען, מענער, זקנים. אויף רוקנס —
משׂאות שווערע; אויף הענט — קינדער.

זייערע פֿאַרבאַבלטע* פּנימער
זענען פֿון שאַנד און פֿראָסט שיכּור-רויט.
זייערע שריט — פֿאַרחלשט-וואַקלדיק.
מיט בליקן-פֿאַרמשפּטע צום טויט.

נאָר אויף דעם חורבן איז נישטאָ
ירמיה וואָס זאָל קלאָגן איכה.
ער גייט נישט מיט זיי אין גלות
צום טרייסט ווי בײַ דין בבֿל טײַכן

און שטעל נישט קינד-לעבן אויף מיר אויס
דײַנע אויגן מיט חידושדיק געפֿרעג
פֿאַרוואָס גייען בלויז אָרעמעלייט
און די זאַטע וווּ צום ווײַטן וועג?

ווייס, קינד — ..עולם-וועלט, עולם-אייביק״ —
סיווערטל פֿון חכם אַ באַוווּסטן —
כיהאָב דאָך דיר שוין דערציילט די מעשׂה —
די מעשׂה מיט די קאַנטאָניסטן.

... אָרעמע קינדער געכאַפּט און פֿון
טאַטע-מאַמע אַוועקגעריסן
טאָ וואָס זשע קינד ווונדערסטו זיך,
אַז יענע צײַט לאָזט די געטאָ גריסן...

און מיר מוזן נעמען אין האַנט
דעם אַלטן וואַנדער-שטעקן און גיין
און נישט וויסן ווו סיוועט אָהינקומען
אונדזער אָרעם און קראַנק געביין

צי מיר וועלן קומען ערגעץ
און דערגיין אויף אַן אָפּרו-אָרט
און מענטשן וועלן אויסשטרעקן
הענט פֿרײַנטלעכע מיט אַ גוט וואָרט

---

* [illegible]

We are bound to our corner
With a thousand ropes,
And in our hearts the fire burns,
The dream flaps its wings—of hope—

Like the full golden kernel
In the beak of a bird;
The dream is our sustainer,
A sun-bronzed honey-cake

Which, although more than once
We've been disappointed, bitterly duped,
Yet it has given strength
And we have waited for better things.

And now Blimele, dear child,
Stop—stop playing now,
No time for that,
We can be called at any minute

To leave our poor home
—A lonely boat on an island of sand—
And be hurled into the midst
Of a naked furious sea.

Outside the first groups already
Are dragging themselves on the trek
Women, men, old people; on their backs
Heavy burdens, in their arms children.

Their grieving faces
Are drunken-red from shame and frost
Their step—fainting, staggering,
Their looks—sentenced to death.

But there is no Jeremiah
To lament the Destruction.
He does not go with them into Exile
To comfort them by Babylon's streams.

Do not gaze at me, dear child
With questioning wondering eyes—
Why are only poor folk here,
Where are the well-fed on the distant roads?

You know, child: *oylem* means world and it means eternal
The saying of a famous wise man.
I've told you the story
The story of the Cantonists*:

Poor children, kidnapped,
Torn away from father and mother.
So why do you wonder, child,
If those times greet the ghetto?

And we must pick up
The old wander-staff and go,
Not knowing what will befall
Our poor sick bones.

Whether we'll get somewhere
And reach a place of rest,
And people will stretch out
Friendly hands, with a kind word:

צי ווי פֿייגל קראַנקע, וואָס בלייבן
ליגן טויט אין פֿעלד ערגעץ אין אַ טאָל
וועלן מיר אויסגיין אין מיטן וועג —
נישט קומען צו קבֿר ישׂראל.

און סעודות וועלן זיך די ראָבן
מאַכן פֿון אונדזערע גופֿים
און אַז זאַט וועט ווערן איין סטאַטע
וועט זי דאָן די צווייטע רופֿן.

וויין נישט טייער קינד, וויין נישט! ס׳לעבן
איז טאַקע שיין און ס׳ציט ווי מאַגנעט
און נאָך מער ווי תמיד און נאָך מער
ווי אומעטום ציט ס׳ אויף נאָך דער געטאָ.

ווייס אָבער — דער זינדיקער מענטש
מוז תמיד זײַן מוכן ומזומן
סײַ צום רעשיק פֿאַרביק לעבן,
סײַ צום וויסטן טרויעריק אומקומען. 6

אָט ועסטו — פּאַק איך איין דעם טלית
און דעם קיטל אויף תכריכים
און אויך דאָס קליינע, רויטע תנ״ך
און לייוויקס לידער אויף צײַט פֿון מנוחה.

און דו קינד — נעם מיט סישטיקעלע זייף
אויסצוואַשן דיר אַ העמדל —
ריין מוז מען זיך האַלטן אין דער היים
און נאָך מער אין דער פֿרעמדער פֿרעמד.

פֿאַרגעס אויך נישט מיטצונעמען
ס׳ניסן קעמל ס׳ווײַסע און גערעדטע —
דאָס קעמעלע וועט דיר די מאַמע
אַפּקעמען יעטווידן פֿאַרנאַכט

און זען און אַכטונג געבן אויף דיר
זאָלסט חלילה נישט ווערן פֿאַרלויזט
און זינגען דיר: „ביבל, ביבל
ליוזעלע״ און דיך האַלטן אויף איר שויס

און דיר דערציילן מעשׂהלעך
פֿון אַמאָל, וואָס ענדלען צום הײַנט
און זי וועט אַליין זײַן ירמיה,
זאָל טרייסטן אַלעמען באַטש ס׳האַרץ שרעקט און וויינט.

און אַצינד בלימעלע קינד־לעב
וויין נישט די נעט ווײַסע ציין אַרויס —
צום געזעגענען זיך מיט דער שטוב
געבליבן צײַט איצט פֿאַר אונדז בלויז

טאָ, לאָמיר זיך געזעגענען
מיט אַלעם וואָס אונדז איז ליב און טײַער
מיט יעדער קלייניקייט וואָס מיר לאָזן
דאָ איבער און סילויפֿט אונדז נאָך ווי פֿײַער.

מיט דער בענקשאַפֿט וואָס אַרײַנגעהויכט
אין איטלעכער זאַך ס׳האָט מײַן לונג
און וואָס האָפּסעט אונדז ווי אַ הינטל
סײַ ווי אומעטום נאָך טרײַ און פֿלינק.

Or whether like sick birds that fall
Dead in a field, in a valley somewhere,
We'll perish on the road,
Not be buried as Jews,

And the ravens will make
Banquets on our bodies,
And when one flock is sated
It will summon a second.

Don't weep, dear child! Don't weep!
Life is beautiful, it draws like a magnet,
And more than ever and more than anywhere
It draws beyond the ghetto.

But know that sinful man
Must always be prepared
Both for noisy colorful life
And for bleak unhappy death.

Look I'm packing the *tallis**
And the *kitl** for a shroud

And also the small red Bible
And Leivick's poems for a time of rest.

And you, child—bring the bar of soap
To wash your little shirt.
One must keep clean at home
And still more in a strange, strange land.

And don't forget to bring
The white nit-comb, that we talked about before;
Every night mother will use it
To straighten out your hair

And take good care of you
Lest, God forbid, you get lousy,
And sing to you "Bibl, bibl
Little louse"—and hold you on her lap

And tell you stories
Of the past that is like today
And she herself will be Jeremiah
Who comforts all, though the heart fears and weeps.

And now Blimele, dear child,
Don't weep out your little white teeth
We have only time
To say goodbye to the house.

So let us say goodbye
To all that we hold dear,
To every little thing we leave
And it runs after us like fire.

With the longing that my lung
Breathed into each thing—
And bounds up like a puppy
Everywhere, faithful yet and swift.

tallis: Prayer shawl.
kitl: Man's solemn white linen robe.

וואָס פֿלאַטערן דאָ אַרום אין שטוב
און לויפֿן פֿאָרויס און גייען
אַקעגן ווען מ׳פֿירט אונדז צום גרוב.

לאָמיר זיך מיט יעדן פּיצל
געזעגענען פּונקט ווי אַלטע באָבעס;
ווי מען געזעגנט זיך פֿרום פֿאַרנאַכט
מיטן הייליקן טאָג שבת

ווען שאָטנס קריכן אויף ווענט און ס׳דערבליקט
פֿינקלענדיק, וואָכעדיקע שטערן —
ס׳האַרץ נאָגט, צאַפּלט, ווערט-צעריסן פֿון באַנג
און פֿון אויגן קײַקלען זיך טרערן.

אָט איז דער טיש — דערויף ס׳טישטוך
מיט די בלויע קעסטעלעך פֿאַרשפּרייט;
אויף אים האָט דײַן אָרעמע מאַמע
אירע מאָלצײַטן צוגעגרייט.

כאָטש נישט תּמיד וואָס צוגרייטן
האָבן געהאַט אירע בלייכע הענט,
האָט דעסטוועגן אַ ליבער יום-טובֿ
אייביק פֿונעם טיש אַראָפּגעבלענדט.

אויפֿן טיש האָט אויך אויסגעגאָסן 8
דײַן טאַטע זײַן פֿיבערדיק געמיט;
דעם טישס האָלצן האַרץ דער ערשטער געהערט
דעם ניגון פֿון זײַן אומעטיק ליד. 9

און האָט אויפֿגעציטערט-דערשראָקן
און גענומען מיטברומען שטיל
און אין וואַלדיק-שאַרפֿן ריח
אונדזער אָרעם שטיבל אײַנגעהילט

און די פֿײַכטע אײַנגעהויקערטע ווענט
האָט אויסגעבויגן ס׳קרומע אויער.
זיך געחידושט און מיטגעפֿליסטערט 10
דאָס ליד פֿון פֿרייד, דאָס ליד פֿון טרויער.

און דער באַלקן אַראָפּגענידערט
צו הערן די מאָדנע געזאַנגען
און דער דיל דבֿיקותדיק זיך געדרייט
און פֿאַר מתיקות שיִער אויסגעגאַנגען

אָט, קינד-שיינס, איז די גאַרדעראָב —
צוויי טירן און אין דערמיט אַ שפּיגל,
וואָס האָט זיך אַלעס שטיל צוגעזען
און אין גלעזערן האַרץ עס פֿאַרזיגלט.

און טראָגט אין זיך די זוניקע פֿאַרב
פֿון דײַן רויט קערפּערל, בײַם געבוירן
און ערשטן פּראָטעסט וואָס צעקרומט האָט
דײַן זײַדן ליפּעלע אָן וואָרט

און ווי אַ פּאַטעפֿאָן-פּליטע —
טראָגט פֿאַרבאָרגן אין זיך דער שפּיגל
ס׳ערשטע ליד מיט וואָס אײַנגעווימלט ביסט
אין דײַן פּראָסטן, שטרויענעם וויגל.

און פֿאַרקריצט איז דאָרט דײַן ערשט געלעכטערל,
וואָס האָט געשפּריצט ווי שאָקאָלאַד זיסע
און אויך שוין דער דערצו ענלעכער
מויל-קרום פֿון לעצטן ווי בעת גסיסה.

Reference to the Got fun Avrom (God of Abraham) prayer recited by women at the end of the Sabbath.

With the unsung songs
That flutter about the house
And run ahead and come to meet us
When we are led to the grave.

Let us take leave of each tiny thing
Just like old grandmothers
Piously taking leave at dusk
Of the holy Sabbath day.*

When the shadows creep on the walls
And one sees twinkling weekday stars.
The heart gnaws, quivers, is torn by regret
And from the eyes run tears.

Here is the table—on it is spread
The cloth with the blue squares.
Your poor mother
Prepared her meals here.

Although her pale hands
Didn't always have something to prepare,
Nonetheless, the dear holiday
Always dazzled from the table.

On the table, your father too
Poured out his fevered spirit;
The table's wooden heart was the first to hear
The melody of his mournful song.

And shuddered in fear,
And began humming quietly too,
And our poor house was wrapped
In a sharp forest smell

And the damp bowed walls
Lent a crooked ear
Were surprised, and whispered as well
The song of joy, the song of grief,

And the ceiling lowered itself
To hear the peculiar songs
And the floor spun in rapture
And almost died of sweetness.

Here, child, is the wardrobe—
Two doors and a mirror between them
Which quietly saw everything
And sealed it in its glassy heart

And holds within it the sunny hue
Of your little red body at birth
And the first protest that made
Your silky lip scowl without a word

And like a phonograph record
The mirror holds hidden within it
The first song that lulled you to sleep
In your simple cradle of straw.

And your first little laugh is engraved there
Which spurted like sweet chocolate;
And also the similar twist of the mouth
In the final throes of death.

און אט. קינד. אין רעכטן פליגל־שאנק
האט דיין מאמע געהאלטן די וועש.
וואס אידע העגט אליין געוואשן
און וואהאבן געשמעקט מיט ריחות פון בעז.

און זי׳ האט זי געפלעגט ארײנוויינען,
ווען איר האפנונג איז צערינען
און די חלומות האבן זיך
געלאשן ווי פארנאכטיקע זינען.

נאר אפט ארײנגעלאכט ווען אין מיטן
פארארכטן זי׳ האט זי אײנגעדרימלט
און געזען דיין מזל — א זון.
וואס גייט אויף אין בלויען הימל.

און אין לינקן פליגל ליגן דארט
ספרים. ביכער און מײנע כתבים —
ישעיה חברט זיך מיט געטען און רב
יונתן אייבעשיץ מיט טאוים.

און יעסענין וויל זיך אנשיכורן
און משתין זיין כפני קהל ועדה
נאר ער זעט פלוצים. ווי אברהם
פירט יצחקן אויף דער עקידה.

מרים אולינאווער וויזט פון איר
באבעס אוצר די ..אנטיקלעך״ —
פלאמט דוד המלך אויף ביים תהילים
און מאכט לכבוד אים רקודימלעך. 11

און דער קאצקער שטייט נאך אלץ און ווארט
מיט קנוילישער באָרד און בייז געברום
אויף צען יונגעלייט וואס זאלן פאר וועלט
אויסשרייען: „ד׳ הוא אלוקים״.

נאר דער ווארקער קלאפט אים פריינטלעך
אין פלייצע. אוש ביים קאצקער ציקט די ברעם:
..ניטע. ניגלות איז א ייד־א יעדן טאג 12
שוין מקיים מצוות קידוש השם — —

א מער — מ׳רן כאפן ״יש א קאפ. 13
א שטיקל קעז און זאגן לחיים
און שוין ציים דער בורא ברוך הוא
אליין זאל מקדש זיין שם שמים״....

און מיט הכנעה און מיט ציטער
ליגן מײנע לידער און נאוועלן: 14
זיי ליגן אוןווארטן מיט שרעק 15
ווי ארעמעלייט אויף רייכע שטעלן

און שעפטשען שטיל. פליסטערן מיט תחנונים 16
ביז סידערהערט ווייער מורמלען רב אשי
און הייסט מאכן א ווארע און סיווערט
אויך פריינטלעך דער שטאלצער שלום אש

און א גערודער ווערט: ..נאך איינער
אין דער משפחה... לאמירן קרוינען״ —
צעשפרייט אהרן הכהן די הענט
צום דוכן און זאגט ברכת כוהנים...

ציטערט. ציטערט ספרים הייליקע
ציטערט. ציטערט חלומות פון גאונים —
אין באגין אמאל וועט איינער אופשטיין 17
און אין די בלויזע תחתונים

And here, child, on the right side of the cupboard
Your mother kept the laundry
Washed by her own hands
And scented with lilac

And she used to weep into it
When her hope evaporated
And her dreams went out
Like suns of earlier days.

But she often laughed into the clothes
When she slumbered amidst her work
And saw your luck like a sun
In a blue sky rising.

And on the left side lie Holy books,
Worldly books, my manuscripts.
Isaiah hobnobs with Goethe,
Reb Jonathan Eybeschuetz° with Tuwim.°°

And Yesenin° wants to get drunk
And urinate in public
But suddenly he sees Abraham
Leading Isaac to Mount Moriah.

Miriam Ulinover° displays
The "antiques" from her grandmother's treasure;
King David flames up in the Psalms
And foots in His honor the circle-dances.

And the Kotsker° still stands waiting
With knotted beard and angry mutter
For ten young men to cry out to the world:
THE LORD ALONE IS GOD!

But the Vorker° slaps him on the back
In friendly fashion till the Kotsker blinks.
"Don't be a fool! Every day a Jew in Exile
Performs the command of *Kiddush Hashem*.

"So instead let's take a drop of whiskey,
A bite of cheese, and say *Lekhayim!*
It's time for God, the blessed, Himself
To hallow the name of heaven."

And in humility and trembling
Lie my poems and stories,
They lie and wait in fear
Like poor folk for well-paid jobs

And whisper quietly, softly entreat
Till Rav Ashi° hears their murmur

And bids "Make way!": friendly, too
Is the proud Sholem Asch.°

And there's an uproar: "Here's another
In the family—let's crown him!"
Aaron the Priest makes with hands
And spoken words the priestly blessing.

Tremble, tremble, sacred books,
Tremble, tremble, dreams of geniuses—
Some dawn, someone will get up
And, dressed only in underpants,

Talmudist and kabbalist (circa 1695–1764).

Major Polish poet of Jewish descent (1894–1953).

Enormously popular Russian poet (1895–1925) *who married Isadora Duncan.*

From Lodz (1894–1944); *most famous for her volume Der bobes oytser* (*Grandmother's Treasure*, 1922).

Menahem Mendl of Kotsk (*died* 1859), *a late Hasidic master.*

Yitzhak of Vorke (*died* 1858), *a disciple of Simkhe Bunem of Pshysha.*

Credited with redacting the Babylonian Talmud (circa 335–427 C.E.).

Most prolific and popular Yiddish novelist before World War II (1880–1957).

וועט ער פֿון אײַך שנײַדן קוואַדראַטנע
שטיקלעך אשר־יצר פּאַפּיר
און ריוועט זיך נאָך קרומען: „ס'באַשריבן —
ס'קאָן נאָך חלילה פֿאַרשאַדן מיר"....

און אָט איז ס'בעט וווּ ס'האָט זיך אַנטפּלעקט
די קראַפֿט פֿון אדם הראשון
און וואָס איז דער עדות פֿון געטער,
פֿון אַ מעשׂה־בראשית אַ פֿרישן.

דאָס בעט וואָס האָט אונדז צאַרט פֿאַרוויגט
מיט די זיסטע, שענסטע חלומות
און געוויזן פֿרויען — טויזנט מאָל
שענער פֿאַר די טויזנט ווײַבער שלמהס.

דאָס בעט, וואָס האָט אונדז אויפֿגעהויבן
ווי אַ כּישופֿדיקע ראַקעטע
און איבער אַלע צוימען און דראָטן
אונדז אַרויסגעפֿירט פֿון דער געטאָ

און געפֿלויגן מיט אָדלער־פֿליגלען
איבער מדינות און שענסטע מקומות —
אין נאַכט פֿון צער אַרויסגעצויגן
אונדז פֿון די טיפֿסטע, טיפֿסטע תהומות

און אונדז געמאַכט יונג, און שיין און פֿריש —
אַרײַנגעזעצט אין שלעסער גאָלדענע
און אָנגעטאָן קרוינען אויף די קעפּ
דווקא אין שעהן פֿאַרשאָלטענע

און אונדז דערציילט וווּנדערלעכע
מעשׂיות פֿון טויזנט און איין נאַכט,
און אין אונדזערע טריבע געמיטער
מיט טויזנט חנען אַרײַנגעלאַכט.

קרעכץ, קרעכץ לײַטזעליקדיק הייליק בעט —
אויף דער קילאָ פֿאַרקויפֿט ווערסטו אַצינד —
אַ געטאָ־זופּ אָפּצוקאָכן
בײַ דײַן פֿלאַם איז אסור נישט קיין זינד......

און אַצינד בלימעלע קינד־לעב —
אָט זע ווי דרויסן וואַנדערט שוין אויס [18]
די צווייטע גרופּע אין גלות אַרײַן —
באַלד וועלן מיר אויך מוזן אַרויס.

און כאָטש, קינד, ביסט אַ מיידעלע
און ווער ס'לערנט מיט זײַן טאָכטער תּורה
איז ווי ר'וואָלט איר אויסגעלערנט צו טאָן
אַן אומווערדיקע עבֿירה —

געקומען איז דער בייזער טאָג,
געקומען איז די בייזע שעה,
וואָס לערנען כ'מוז מיט דיר, אַ מיידעלע,
די שרעקלעכע פּרשה לך לך

נאָר ווי מעג מען עס פֿאַרגלײַכן
צום בלוטיקן לך לך פֿון הײַנט! —
„און געזאָגט האָט גאָט צו אבֿרם
גיי דיר אַרויס פֿון דײַן לאַנד

און פֿון דײַן געבוירטס־אָרט און פֿון
דײַן פֿאָטערס־הויז צום לאַנד, וואָס כ'וועל דיר
אָנווײַזן און דאָרט וועל איך
מאַכן אַ גרויס פֿאָלק פֿון דיר"........

The abandoned libraries of religious books that had belonged to Jews deported from the ghetto were routinely used as toilet paper; see Isaiah Trunk, Lodzher geto (New York: YIVO, 1962), p. 453.

The mass deportations resumed on February 22, 1942, after a one-month interruption.

B. Sotah 20a.

Gen. 12:1.

Will cut squares out of you
For toilet-paper*
And turn up his nose too—"They're printed on!
It could harm me, God forbid!"

And here is the bed where the power
Of the first Adam was revealed
And that is the testimony of gods
To a new Genesis.

The bed that lulled us gently to sleep
With the sweetest, most beautiful dreams
And showed women a thousand times lovelier
Than Solomon's thousand wives.

The bed that lifted us
Like a magic rocket
And over all fences and wires
Carried us out of the ghetto

And flew with eagle wings
Over kingdoms and the most beautiful places
In the night of grief, drew us out
Of the deepest, deepest abysses,

And made us young, beautiful and fresh,
Set us down in golden castles
And put crowns on our heads
In the very hours of damnation,

And told us wonderful stories
Of a Thousand and One Nights
And into our gloomy mood
Laughed with a thousand charms.

Groan, groan—gracious, holy bed,
You're being sold now by the kilo.
To cook by your flame a ghetto soup
Is not, God forbid, a sin.

And now, Blimele, dear child,
Look outside, how the second group*
Is already wandering into Exile.
Soon we'll have to set out, too.

And although, child, you're a little girl
And he who teaches his daughter Torah
It is as if he taught her
To commit an unworthy sin*—

Yet the evil day has come,
The evil hour has come,
When I must teach you, a little girl,
The terrible chapter *"Lekh-lekho."*

But how can one compare it
To the bloody *"Lekh-lekho"* of today?
"And God said to Abram:
Go forth from your land

And from the place of your birth
And from your father's house
To a land that I will show you
And there make of you a great people."*

און איצט מוז דאָס גרויסע פֿאָלק אַרויס
צום אומבאַקאַנטן ווײַטן וועג —
קראַנק און מיד — צעבראָכענע שיפֿלעך,
וואָס דערשווימען נישט צו קיין ברעג.

ווער ס׳וועט פֿאַר הונגער-חלשות
זיך אַראָפּזעצן אין מיטן שניי
און שטיל אַזוי און פּײַנלעך אַזוי
ווי אַ הינטל אויסגיין אין ווײַן ווײ.

וועמען ס׳וועלן פֿאַר שרעק די אויגן
אַרויסקריכן און אין מיטן גיין
וועט אים פּלוצים ס׳האַרץ — אַ סטרונע פּלאַצן
און ער וועט פֿאַלן שווער ווי אַ שטיין.

און וועמענס אַן אָפּגעציטערט קינד
וועט אין פֿראָסט-פֿײַער פֿאַרפֿרירן
און די מאַמע וועט׳ס נאָך טראָגן לאַנג
און מיינען אַז ס׳טוט זיך נאָך רירן.

און טאַטע וועלן רופֿן די קינדער
און קינדער וועלן מאַמע מאָנען —
משפּחות וועלן זיך פֿאַרלירן
און זיך מער נישט אָפּגעפֿונען.

און לאַנגע שטחים וועט מען טראָגן
אויף אַקסלען ס׳גרויסע שווערע געפּעק
און ליסוף ס׳אַוועקוואַרפֿן און צומאָל
נישט האָבן קיין קישן אונטערן קאָפּ

און דער קראַנקער וועט אָן כּח
אין טיפֿע שנייען בלײַבן שטעקן —
די פֿייגל וועלן פֿאַרבײַפֿליִען
און ווי פֿאַר סטראַשידלעס זיך שרעקן.

און פֿרויען מיט מעוברתע לײַבער [19]
וועלן פֿאַרשמאַכטע אַנידערקניִען
באַלד וועלן זיי פֿאַלן אַהינטער זיך
און דער שניי וועט זיי ווי קוילן גליִען

און פֿון די פֿײַערדיקע פּנימער
וועט זיך גיסן טויט-קאַלטע שווייסן
און דאָס הינטישע און ווייען געוויי
וועלן זיי מיט די ליפּן פֿאַרבײַסן

און זיך ברעכן און זיך קורטשען
אויפֿן פּײַנלעך-שנייאיקן בראָך-שטול
קעגן הימל. קעגן זון. קעגן גאָט.
קעגן אַלע וואָס האָבן זיך לוסטיק צעשפּילט.

איבער זייער טראַכט וואָס מפּילט* אין שניי
און באַפֿרוכפּערט ס׳פֿעלד מיט בלוט און געוויין.
ווײַסער שניי צינדט זיך רויט און רויט וועט —
אין גאָלדענע זאַנגען אויפֿגיין.

און מיט טויזנטער פּײַנען און מיט
טויזנטער שרעקן וועט די נאַכט גרוילן —
באַטש די לבֿנה לײַכט העל — דער שטערן-פֿינקל [20]
וועט יאָגן אימהדיק ווי ביקסן קוילן [21]

און לאַיִז אונטער די פֿיס וועט קנאַקן
מיט דער בהלה פֿון שראַפּנעל-אויפֿרײַסן.
דער שניי וועט ווינקען: ״תּכריכים פֿאַר אַלע...
תּכריכים פֿאַר יונגע און גרײַזן״

And now the great people must go
To the unknown distant road—
Sick and weary—broken ships
That do not reach a shore.

One of them, faint with hunger
Will sit down in the snow
And quietly, in pain,
Die like a hurt puppy.

Another's eyes will fail
For terror on the road,
His heartstring will suddenly snap
And he'll fall heavy as a stone.

And someone's shivering child
Will freeze to death in the frost-fire,
And its mother will long carry it
Thinking it's still moving.

And fathers will call to their children
And children demand things from their mothers—
Families will get lost
And never find themselves.

And for a long way they'll carry
The great heavy pack on their shoulders

And throw it away at last, and often
Have no pillow under their head.

And the sick man, strengthless,
Will come to a halt in deep snows.
Birds will fly past
And be frightened, as by a scarecrow.

And women, pregnant, will collapse,
Fainting, to their knees.
Soon they will fall behind
And the snow will glow for them like coals.

And from their fiery faces
Death-cold sweat will pour
And the doggish howl and cry
They'll bite back with their lips

And vomit and writhe
On the painful, snowy birthing stool
Against heaven, against sun, against God,
Against all who merrily played.

Over their womb that aborts in snow
And makes the field terrible with blood and weeping
White snow kindles red,
And the red will rise in golden sheaves.

And with a thousand agonies
And a thousand terrors the night will shudder.
Though the moon shines brightly, the glitter of stars
Will hunt with fear, like rifle bullets.

And the ice underfoot will crackle
With the uproar of shrapnel explosions.
The snow will beckon: "Shrouds for all!
Shrouds for the young and aged!"

---

máplt : aborts

און פֿון יעדן קוסטל און פֿון יעדן
צווײַגל וועלן זיך הענט הייבן
און אַרויסבליקן פֿון יעדן ביימל
וועלן אויגן ווי פֿון וועלף און לייבן

ערגעץ אין אַ וואַלדיקן מדבר
וואָס סטאַטעוועט אויף דײַנע טריט —
דײַן אָטעם פּאַרע וועט אָפּקלינגען
ווי יענער גאַנג פֿון דײַן אייגן וואַרים בלוט.....

איז אַ גרוס דיר זיידע אַבֿרהם —
מיר גייען אויף דײַן וואַנדער. דעם שווערן,
נאָר צו וועסטו זיך נישט שעמען
פֿאַר די אייניקלעכס בלוטיקע טרערן זו...

און אַצינד. בלימעלע. קינד-לעב.
טו-אָן סימענטעלע און לאָמיר גיין —
עס הוידעט זיך שוין די דריטע גרופּע
און צווישן זיי מוזן מיר אויך שוין זײַן.

נאָר לאָמיר נישט וויינען. לאָמיר נישט
יאָמערן און להכעיס אַלע שונאים —
שמייכלען. נאָר שמייכלען. אַז וווּנדערן
זאָלן זיי זיך וואָס ייִדן קאָנען

און נישט פֿאַרשטיין אַז אין אונדזער בלוט
ריזלט קראַפֿט פֿון אונדזערע זיידעס.
וואָס זענען אין אַלע דורות
געגאַנגען אויף כּלערליי עקדהס

אַז כאָטש אונדזער טריט איז וואַקלדיק
ווי דעם בלינדנס פֿאַר אַ פֿרעמדער טיר —
קלינגט אין אים דער עכאָ פֿון פֿעטערס
גאַנג אויף די וועגן פֿון סיביר.

אַז כאָטש ווי בײַ געפֿאַנגענע חיה
ציטערט די שרעק אין אונדזער וויִע —
ברענט דער שטאָלץ אין פֿלאַטער-הייסן בליק
ווי בײַם טאַטן אויף דער תּליה.

אַז כאָטש מען קאָן אונדז יעדער מינוט
פֿאַרפּייניקן און אויך דערשיסן —
עך. נישט קיין נײַעס איז עס — אונדזער
שוועסטער האָט מען נאַקעט געשמיסן.

איז לאָמיר נישט וויינען. לאָמיר נישט
יאָמערן און להכעיס אַלע שונאים —
שמייכלען. נאָר שמייכלען. אַז וווּנדערן
זאָלן זיי זיך וואָס ייִדן קאָנען

און נישט וויסן אַז מיטגאַלייטן אונדז הײַנט
די זעלבע מלאָכים. וואָס אַמאָל —
פֿון רעכטס — מיכאל. פֿון לינקס גבֿריאל.
פֿון פֿאָרנט — אוריאל. פֿון אונטן רפֿאל.

און כאָטש אונטער די טריט — דער טויט —
איבערן קאָפּ — די שכינה פֿון גאָט —
איז קינד אַרויס מיט מסירת נפֿש
נײַעם און מיטן אַלטן אחד.

ל. ג. פֿעברואַר 1942 23

And from every shrub
And every twig, hands will lift
And from every little tree
Eyes, as of wolves and lions, will peer.

Someone in the forest waste
Who lies in ambush for your step—
Your vaporous breath will ring
Like the flow of your own warm blood.

So greetings to you, grandfather Abraham!
We go on your hard journey
But won't you be ashamed
Of your grandchildren's bloody tears?

And now, Blimele, dear child,
Put on your little coat, let's go.
The third group sways in readiness
And we must join them now.

But let us not weep.
Let us not lament, but in spite of all foes
Smile, only smile, so those
Who know the Jews will wonder

And not understand that in our blood
Flows the power of our grandfathers
Who in all generations
Climbed atop so many Moriahs;

That although our step is unsteady
Like a blind man's at a strange door,
There rings in it the echo
Of our uncle's stride on Siberian roads°

° Allusion to Leivick's poems about his life in Siberian exile.

That although, as in a fallen beast,
Terror in our eyelash trembles,
Pride burns in flaming lightning-bolts
As in our father on the gallows.

And although at any minute
We can be tortured and shot,
Well—it is nothing new:
Our sister was whipped naked.

So let us not weep,
Let us not lament, but in spite of all foes
Smile, only smile, so those
Who know the Jews will wonder

And not know that today
The same angels go with us as before:
On the right Michael, on the left Gabriel,
Uriel in front and Raphael in the rear.

And although beneath our feet is death,
Over our head is God's Presence.
So child, let us go with devotion renewed
And our old proclamation of Oneness.

Lodz ghetto, February 23, 1942

געפונען, אז איך קען פון איר אפלערנען א מעטאד, ווי אזוי צו באשטימען ווער עס איז א ייד. — און אט ווי אזוי. דעם מענטשנס פאנטאזיע איז דאך פריי, קיין שום צאמען קאנען זי ניט איינהאלטן. קען זיך דאך א געטאמענטש א מאל אין זיין פאנטאזיע פארשטעלן, אז מען גיט אים די ברירה אויסצוקלייבן: ער קען זיך אויסטאן פון זיין ייִדישן, יודישן געשלאגענעם "איך" און זיך אנטאן אין דעם "איך" פון דעם האר איבערן געטא. שטעל איך די פראגע: ווי וואלט ער געטאן? וואלט ער זיך געוואלט ביַיטן, וואלט ער גערן אנגענומען די געשטאלט פון דעם האר, דעמאלט מעגן מיר אננעמען אז ער איז ניט קיין ייד. ווייל ער אבער דורך פריַיען אויסקלייבן בלייבן ייד, דעמאלט איז ער א ייד. — קלערנדיק ווייטער: דאס ייִדישע קינד האט אינסטינקטיוו אויסגעקליבן דאס זיין א ייד. ער שפירט זיך נאטירלעך אין דער היים צווישן יידן. דער דערוואקסענער, וואס איך שטעל מיר פאר, אז ער וועט מיט דער פריַיער ברירה אויסקלייבן צו זיין א ייד, צי איז דאס אינסטינקטיווע געפיל א גענוגער גרונד, אדער עס קאנען נאך זיין שכלדיקע מאטיוון אויך?

מיין איך אז יא. זיין ייד הייסט אין יעדער פאל זיין אין א הויכן מעמד. די צייטווייליקע פיין און שלעק וואס פאלן אויף יידן האבן א ווינעז, זיינען ניט סתם אזוי נגישות. דערנידעריקן ניט דעם ייד. וואָרעם ייד איז א טייל פון דער הייליקער דריַיאייניקייט — ישראל ואורייתא וקודשא בריך הוא — דאס הייסט דאס יידישע פאלק, דאס מאראלישע געזעץ און דער באשעפער פון דער וועלט. די דאזיקע הייליקע דריַיאייניקייט גייט אין דער געשיכטע, זי איז א רעאליטעט וואס איז אומצאליקע מאל אויסגעפרוווט געווארן. אונדזערע זיידעס האבן זיך אן דער דריַיאייניקייט געהאלטן, אין איר כח געלעבט. און אויך איצט: דער ייד, וואס האלט זיך ניט פאר אָט דער דריַיאיינקייט, אויף דעם איז א רחמנות; ער בלאנדזשעט אין עולם התהו, ער ליַידט און קען קיין פארענטפער פאר די לייַדן ניט געפינען, ער קען פון פאלק אפגעריסן ווערן, דאס הייסט; ער קען זיך ווינטשן אומצוביַיטן זיין איך. דער ייד אבער וואס האלט זיך פעסט פאר דער הייליקער דריַיאייניקייט, אויף דעם איז קיין רחמנות ניטא. ער איז אין א זיכערן פארבאנד. אוודאי, די געשיכטע שטורעמט איצט, עס גייט א מלחמה קעגן יידן, אבער די מלחמה איז דאך ניט נאר קעגן דעם איין גליד פון דער דריַיאייניקייט, נאר קעגן דער גאנצער; אויך קעגן דער אורייתא און קדב״ה, קעגן מאראלישן געזעץ

און קעגן באשעפער. קען נאך ביי עמעצן זיין א ספק וועלכער צד איז שטארקער? אין א מלחמה קאן זיך טרעפן אז א פאלק ווערט געשלאגן. אז (ער) פאלט אריַין אין געפאנגענשאפט. זאלן זיך די געטא־יידן באטראכטן ווי אזעלכע קריגס־געפאנגענע. געדענקען דארפן זיי אבער, אז דער חייל אין גאנצן איז ניט געשלאגן און קען ניט געשלאגן ווערן. דער פסח מצרים איז א סימבאל פון אן אמאליקן נצחון פון דער הייליקער דריַיאייניקייט. מיין ווונטש איז, מיר זאלן אין איינעם דערלעבן דעם פסח לעתיד.

philosopher Moses Hayyim Luzzatto (1707–1746) and was later popularized by the Gaon of Vilna and the Maggid of Mezritsh.

through history. It is a reality that has been tested countless times. Our grandfathers clung to the triad, lived by its strength. And now too: the Jew who does not cling to this triad is to be pitied. He wanders in a world of chaos, he suffers and finds no explanation for his suffering; he can be severed from his people, that is, he can wish to change his identity. But the Jew who clings to the sacred triad needs no pity. He is in a secure association. To be sure, history rages now, a war is waged against the Jews, but the war is not only against one member of the triad but against the entire one: against the Torah and God, against the moral law and the Creator. Can anyone still doubt which side is the stronger? In a war it happens that one regiment is defeated, taken into captivity. Let the ghetto Jews consider themselves as such prisoners of war. But let them also remember that the army as a whole is not defeated and cannot be defeated. The Passover of Egypt is a symbol of ancient victory of the sacred triad. My wish is that together we shall live to see the Passover of the future."

זליק קלמנוביץ׳

יומן בגיטו וילנה וכתבים מן העזבון שנמצאו בהריסות

בהוצאת מורשת בית־עדות ע״ש מרדכי אנילביץ —
ספרית־פועלים

"נוער יהודי!

אל תיתנו אמון במערימים עליכם. מ־80 אלף היהודים שבירושלים־דליטא נשתיירו אך שתי רבבות. לעינינו קרעו מאתנו את הורינו, אחינו ואחיותינו. היכן הם מאות הגברים שנחטפו לעבודה?

היכן הן הנשים הערומות והילדים שהוצאו מאתנו בליל־האימים?

היכן היהודים שנשלחו ביום הכיפורים?

והיכן אחינו בני הגיטו השני?

מאלה שהוצאו בשערי הגיטו לא חזר איש. כל דרכי הגסטאפו מובילות לפונאר. ופונאר כמוה כמוות.

המהססים, תהא כל אשליה מכם והלאה. ילדיכם, נשותיכם ובעליכן אינם. פונאר אינה מחנה ריכוז. כולם הומתו שם בירייה. היטלר זומם להשמיד את כל יהודי אירופה, ועל יהודי ליטא הוטל להיות הראשונים בתור. לא נובל כצאן לטבח!

אמנם חלשים אנו וחסרי מגן. אולם התשובה היחידה למרצח היא — התקוממות בנשק!

אחים! מוטב ליפול כלוחמים בני חורין מאשר לחיות בחסד מרצחים.

התקוממו! התקוממו עד נשימת אפכם האחרונה!

1 בינואר 1942"[25]

24 yrs old

[25] אבא, עמ' 11; דבורז'צקי, עמ' 157; סוצקובר, עמ' 130. נוסח הכרוז נלקח ממאמר של אבא קובנר, נסיון ראשון להגיד, ילקוט מורשת ט"ז, עמ' 11 (להלן: קובנר—מורשת). בארכיון בית לוחמי הגיטאות נמצא כרוז בכתב יד ביידיש, שכותרתו "אל נלך כצאן לטבח" והנושא את התאריך של 1 בינואר 1942. הכרוז משתרע על שלושה וחצי עמודים ותוכנו כולל את הנוסח של הכרוז שהוכן על ידי אבא קובנר, אך כולל נושאים נוספים, כגון: פניה לנשים יהודיות לא לקיים יחסים עם חיילים גרמניים, פניה לשוטרים יהודיים שיסייעו לאחיהם. בשולי הכרוז ישנה הערה, שהכרוז הוקרא באספה של נוער ציוני בגיטו וילנה. אין ידיעות מי חיבר כרוז זה.

Isa 53:3 כשה לטבח יובל

A SUMMONS TO RESISTANCE IN THE VILNA GHETTO, JANUARY 1942

Let us not be led like sheep to the slaughter!

Jewish youth!

In a time of unparalleled national misfortune we appeal to you!

We do not yet have the words to express the whole tragic struggle which transpires before our eyes. Our language has no words to probe the depths to which our life has fallen nor to vociferate the anguish which strangles us.

It is still too hard to find the proper definition for the state in which we find ourselves, for the extraordinary cruelty with which the annihilation of the local Jewish population has been carried out.

The community of Jerusalem of Lithuania[1] numbered 75,000. On entering the ghetto, 25,000 were already missing, and today only 12,000 remain. All the others have been killed! Death strolls in our streets; in our tents—powerlessness. But the anguish at this huge misfortune is much greater in the light of the ignoble conduct of the Jews at the present time. Never in its long history of martyrdom has the Jewish people shown such abjectness, such a lack of human dignity, national pride, and unity, such communal inertia and submissiveness to the murderers.

The heart aches even more at the conduct of Jewish youth, reared for twenty years in the ideals of upbuilding and halutz defense, which now is apathetic, lost, and does not respond to the tragic struggle.

There are, however, occasions in the life of a people, of a collective, as in the life of an individual, which seize you by the hair of your head, shake you up, and force you to gird up all your strength to keep alive. We are now experiencing such an occasion.

With what can we defend ourselves? We are helpless, we have no possibilities of organizing any defense of our existence. Even if we are deprived of the possibility of an armed defense in this un-

1. Vilna was called "the Jerusalem of Lithuania," an epithet attributed to Napoleon, when he passed there in 1815 in the retreat from Moscow.

1טער מיי [1943]

נעכטן אָונט, ווי מיר האָבן שוין פֿאַרצייכנט, איז דער זאַל פֿון שאַוולער 1
געווען איבערפֿולט מיט אַן אַרבעטער־ און אינטעליגענטן־אוידיטאָריע. נאָך
איידער די אַקאַדעמיע האָט זיך אָנגעהויבן, האָט דער גאַנצער עולם געוווסט,
אַז עס האַנדלט זיך וועגן אַ מײַ־דעמאָנסטראַציע אין געטאָ. אויף דער „מיזרח־
וואַנט" פֿון זאַל הענגט אַ גרויסער קינסטלערישער פּלאַקאַט (אויסגעפֿירט אומע
און סוצ.420) מיט אַ באַפּוצעכץ פֿון פּאַפּירענע מײַ־בלומען. דער איבערשריפֿט:
„פֿרילינג אין געטאָ". בײַ אַ טויטער שטילקייט און געשפּאַנטער שטימונג עפֿנט
די אַקאַדעמיע פֿר' ק[רוק]. זײַן דערעפֿענונגס־וואָרט לייגן מיר בײַ. עס ריידן
[לייב] אָפּעסקין אד"ט „פֿרילינג־מאָטיוון בײַ... פּרצן". אַ יוגנטלעכע זינגט דאָס
פֿאָלקסליד וועגן הירשקען (הירש לעקערט). עס קומען דאַן אַ ריי לידער־
דעקלאַמאַציעס, פֿידל־קאָנצערט. אַ ליד לייענט דער דיכטער אַ. סוצקעווער און
דער פֿאָרזיצער ה. ק[רוק] שליסט די אַקאַדעמיע מיט פֿאָלגנדיקע ווערטער:

דער זייגער שטייט נישט. איצט איז דער 30סטער אַפּריל, 12 בײַ
נאַכט. און אַז דער זייגער רוקט זיך, רוקט זיך אויך דער... קאַלענדאַר.
מאָרגן איז מײַ און מיט אונדז איז דער פֿרילינג!

ממש מיט טרערן אין די אויגן איז פֿאַרבײַ די פֿײַערונג. מענטשן, פֿול מיט
באַגײַסטערונג, האָבן [זיך] געדריקט די הענט און אַרויסגעזאָגט זייער באַגײַסטע־

420 אומע אָלקעניצקי און רחל סוצקעווער.

רונג און צופֿרידנקייט. דער אָונט איז פֿאַרבײַ אונטערן צייכן פֿון מײַ און פֿון...
עין תחת עין, שן תחת שן...

[דאָס דערעפֿענונגס־וואָרט איז נישט בײַגעלייגט.]

עטלעכע טעג נאָך דעם האָט מען אין געטאָ גערעדט וועגן דער געלונגענער
פֿײַערונג ווי וועגן אַן אָפּפֿרישונג און באַגײַסטערונג.

MAY 1 [1943]

Last night, as I said, the hall of Szawelska 1 was crowded with an audience of workers and intellectuals. Even before the commemoration began, the entire hall knew it was a May Day demonstration in the ghetto. On the "Eastern Wall" of the auditorium hangs a big artistic poster (done by Uma and Sutz),[19] with a decoration of paper May flowers. The inscription: "Spring in the Ghetto." In dead silence and tense mood, friend K[ruk] opened the evening. I attach his opening speech. [Leyb] Opeskin spoke on the subject of "Spring Motifs in . . . Peretz." A young person sang the folk song about Hirshke (Hirsh Lekert). Then came poetry readings and a violin concert. The poet A. Sutzkever read a poem, and the chairman, H. K[ruk], concluded the evening with the following words:

> Time does not stand still. Now it is midnight, April 30. And as the clock moves, so does the . . . calendar. Tomorrow is May, and spring is with us!

We went through the celebration with tears in our eyes. Very emotionally, people shook hands and expressed their excitement and satisfaction. The evening went by under the sign of May and . . . an eye for an eye, a tooth for a tooth. . . .[20]

A few days later, people in the ghetto were still talking about the successful celebration as refreshing and stimulating.

THE BUNDISTS MEET THIS AFTERNOON

At 6 P.M. today, the Bundist organization meets with its closest sympathizers.

Tomorrow, May 2, a meeting takes place between the leading authorities, the partners in [the] May Day Celebration in the ghetto, 1943.

WHAT ABOUT ZALMEN TIKTIN?

Everything is done here to keep the issue of Zalmen Tiktin[21] from being blown out of proportion. Meanwhile, rumors circulate that Tiktin is no longer alive. The information is not yet certain.

19. The artists Uma Olkienicka and Rachel Sutzkever.
20. An allusion to the partisan movement.

75

אבֿרהם סוצקעווער

Abraham Sutzkever

*ווי אַזוי?

ווי אַזוי און מיט וואָס וועסטו פֿילן
דײַן בעכער אין טאָג פֿון באַפֿרײַונג?
ביסטו גרייט אין דײַן פֿרייד צו דערפֿילן
דײַן פֿאַרגאַנגענקייטס פֿינצטערע שרײַונג
וווּ עס גליווערן שאַרבנס פֿון טעג
אין אַ תּהום אָן אַ גרונט, אָן אַ דעק?

דו וועסט זוכן אַ שליסל צו פּאַסן
פֿאַר דײַנע פֿאַרהאַקטע שלעסער.
ווי ברויט וועסטו בײַסן די גאַסן
און טראַכטן: דער פֿריִער איז בעסער.
און די צײַט וועט דיך עגבערן שטיל
ווי אין פֿויסט אַ געפֿאַנגענע גריל.

און ס'וועט זײַן דײַן זכּרון געגליכן
צו אַן אַלטער פֿאַרשאָטענער שטאָט.
און דײַן דרויסיקער בליק וועט דאָרט קריכן
ווי אַ קראָט, ווי אַ קראָט — —

ווילנער געטאָ, 14טן פֿעברואַר 1943

How?

How and with what will you fill
Your cup on the day you're free?
Will you in your joy still
Hear the scream of the past
Where the skulls of chained days
Clot in bottomless pits?

Searching hopelessly
For the keys to jammed locks,
You'll chew pavement like bread
And think it was better before.

And time will gnaw your hand gently
Like a cricket under the floor.

In a rubble-encrusted old city
Your memory will be like a hole.
And your glance will burrow furtively
Like a mole, like a mole.

Vilna ghetto, February 14, 1943

C.K. Williams

Real hunger of present → frustrated search for the past in the future

Impossible link between survivor's filling his cup of freedom // feeling any joy in the act

Liberation // dark-scream-of-the-past

Both symbolic/real
vertical legitimation
mandate of past → present

די פעסטונג

א

די פעסטונג איז אַלט,
אַזוי טרויעריק אַלט.
אירע שטויבן — צעפאַלענע שטערן.
ס'האָבן זיידעס געקלעפּט איר געהיימע געשטאַלט
פון ליימען געווייקטע אין טרערן.

א האַלבן יאָרטויזנט געבויט און געבויט, —
אָ, ווײַטע געדולדיקע
(זיידעס)

written later

עס וואַכן פאַרקנאָטענע ביינער
אין ווענט.
ווי פונעם גורל די עדות.

און הער זייער קול:

ניט פאַרזאַם,
ניט פאַרזאַם,
רייניק
דעם שטאָל
פאַראייניק
דעם שטאַם.

א וואַנט קעגן שרעק, און א וואַנט קעגן טרויער,
און ס'אייגענע לײַב אין דער פעסטונג פאַרמויער!

The Fortress

lyric tone evokes the past

I

The fortress is old,
So gloomily old,
Its dust—crumbled stars.
The grandfathers molded its hidden mold
Of clay soaked in tears.

Half a milennium, they built and built—
Oh, distant grandfathers,
Patient and great!

500 yrs. old

Bones kneaded into the walls
Stand guard—
Witnesses of fate.

Hear their voice:

Hear, commanding voice

Recover
Your trace,
Ignite
The steel,
Unite
The race.

A wall against fear and a wall to endure,
In the fortress, your own body immure!

ב

בײַ נאַכט איז די פֿעסטונג פֿאַרלאָשן,
בלויז די שינאה גליט.
די גאַס האָט פֿאַרלוירן איר לשון —
די הייסע גאַלאָפּיקע טריט.

נאָר טיף אונטער אײַזן און ליים
נעמען די שיכטן צעפֿאַלן:
מע בויערט, מע בויט אין געהיים,
עס ציִען זיך ליכט דורך קאַנאַלן.

דאָ גראָבט מען אַ פֿעסטונג אַ צווייטע,
אין שטײַנערנעם צאָרן — אַ שאַכט.
און קנויטן פֿיבערן גרייטע
אַ צונד זיך צו געבן אין שלאַכט.

ווילנער געטאָ, 14טן יולי 1943

★ [ג]

קלינג אין די גלעקער פֿון טויבן געוויסן
דו וועכטער גערעכטער פֿון טורעם.
זאָל יעדער איצט ווערן אַ פֿעסטונג און שליסן
אַ בונד קעגן אײַזערנעם שטורעם.

ווי קוילן צעבלאָז די פֿאַרשטיקטע געמיטער
אַפֿילו ווען ס׳גליט ניט קיין האָפֿן.
סע זאָל אין די פֿינגער ניט געבן קיין ציטער
דער הייליקער ייִדישער וואָפֿן.

ווילנער געטאָ, פֿערצנטן יולי 1943

II

At night the fortress is dark,
Only the glow of hate.
The street lost its tongue —
Galloping steps of fate.

But deep under iron and clay
Layers are moved in the night:
In secret, they drill and they build,
Through channels, traces of light.

A second fortress they dig,
In stormy rage — a mine.
And wicks feverish, ready
To ignite for the battle a sign.

Vilna Ghetto, July 14, 1943

★ [ג]

Vittenberg Day 16 July '43

צַלְצֵל בְּפַעֲמוֹנֵי הַמִּצְפּוֹן הַחֵרֵשׁ,
אַתָּה הַשּׁוֹמֵר הַצּוֹדֵק אֲשֶׁר בַּחוֹמָה.
יְהִי עַתָּה מִבְצָר כָּל אֶחָד וְיִקָּדֵשׁ
בְּרִית נֶגֶד סוּפַת הַבַּרְזֶל הַהוֹמָה.

לְהַט כְּמוֹ גֶחָלִים רוּחוֹת אָדָם מְחֻנָּקִים,
אַף אִם אֵין נֶגֶל הַמּוֹסִיף בְּאוֹרוֹ לִלְחֹשׁ.
בַּל יִרְעַט בֵּין פִּרְקֵי אֶצְבָּעוֹת הַדַּקִּים
הַנֶּשֶׁק הַיְּהוּדִי הַקָּדוֹשׁ.

גיטו וילנה, ארבעה־עשר ביולי 1943

[illegible] Rom and Sons. It was renowned for its editions of the Talmud as well as for promoting works of modern Yiddish and Hebrew literature. This poem is based on a projected plan of the Jewish underground to use the lead of the printing plates for ammunition to stock its tiny arsenal. The poem's images link the ghetto struggle with the ancient battles for Jerusalem before the fall of the Temple.

The Lead Plates at the Rom Press

Arrayed at night, like fingers stretched through bars
To clutch the lit air of freedom,
We made for the press plates, to seize
The lead plates at the Rom printing works.
We were dreamers, we had to be soldiers,
And melt down, for our bullets, the spirit of the lead.

At some timeless native lair
We unlocked the seal once more.
Shrouded in shadow, by the glow of a lamp,
Like Temple ancients dipping oil
Into candelabrums of festal gold,
So, pouring out line after lettered line, did we.

Letter by melting letter the lead,
Liquefied bullets, gleamed with thoughts:
A verse from Babylon, a verse from Poland,
Seething, flowing into the one mold.
Now must Jewish grit, long concealed in words,
Detonate the world in a shot!

W[illegible] in Vilna Ghetto has beheld the hands
O[illegible] Jewish heroes clasping weapons
Has beheld Jerusalem in its throes,
The crumbling of those granite walls;
Grasping the words smelted into lead,
Conning their sounds by heart.

Vilna Ghetto,
September 12, 1943

Neal Kozodoy

די בלייַענע פּלאַטן פֿון ראָמס דרוקערייַ

מיר האָבן ווי פֿינגער געשטרעקטע דורך גראַטן
צו פֿאַנגען די ליכטיקע לופֿט פֿון דער פֿרייַ —
דורך נאַכט זיך געצויגן, צו נעמען די פּלאַטן,
די בלייַענע פּלאַטן פֿון ראָמס דרוקערייַ.
מיר, טרוימער, באַדאַרפֿן איצט ווערן סאָלדאַטן
און שמעלצן אויף קוילן דעם גייַסט פֿונעם בלייַ.

און מיר האָבן ווידער געעפֿנט דעם שטעמפּל
צו עפּעס אַ היימישער אייביקער הייל.
מיט שאָטנס באַפּאַנצערט, בייַ שייַן פֿון אַ לעמפּל —
געגאָסן די אותיות — אַ צייל נאָך אַ צייל,
אַזוי ווי די זיידעס אַ מאָל אינעם טעמפּל
אין גילדענע יום־טובֿ־מנורות — דעם אייל.

דאָס בלייַ האָט געלויכטן בייַם אויסגיסן קוילן,
מחשבֿות — צעגאַנגען אָן אות נאָך אָן אות.
אַ שורה פֿון בבֿל, אַ שורה פֿון פּוילן,
געזאָטן, געפֿלייצט אין דער זעלביקער מאָס.
די ייִדישע גבֿורה, אין ווערטער פֿאַרהוילן,
מוז אויפֿרייַסן איצטער די וועלט מיט אַ שאָס!

און ווער ס'האָט אין געטאָ געזען דאָס בלי־זיין
פֿאַרקלאַמערט אין העלדישע ייִדישע הענט
געזען האָט ער ראַנגלען זיך ירושלים,
דאָס פֿאַלן פֿון יענע גראַניטענע ווענט,
פֿאַרנומען די ווערטער, פֿאַרשמאָלצן אין בלייַען,
און זייערע שטימען אין האַרצן דערקענט.

ווילנער געטאָ
12טן סעפּטעמבער 1943

א׳ אהרנבורג,
טורז׳אֶסטבו צ׳אֶלובאֶקה
״פראבדה״, 29.4.44

באותו חודש הופיע מאמרו של אֶהרֶנבורג על סוּצקֶבֶר ב״פראבדה״ תחת הכותרת ״נצחון האדם״. אהרנבורג מספר בו על חורבן גיטו וילנה, על זוועות הנאצים ועל הלחימה הפארטיזנית. הוא מדבר על הפואימה ״כל-נדרי״, שאותה הוא שמע בטרם הגיע סוּצקֶבֶר למוסקבה, ועל אוצרות התרבות שהמשורר הפארטיזן הביא אתו:

Торжество человека

В тихие эпохи мир иным кажется серым: черное и белое, благородство и низость бывают прикрыты туманом повседневной жизни. Страшное у нас время — все обнажено, все проверено — на поле боя, на дыбе, у края могилы. Величие духа показал советский народ в дни испытаний. Я хочу рассказать историю одного человека. Как много других, она свидетельствует о победе человека над силами зла.

Несколько дней тому назад в Москву приехал боец литовского партизанского отряда еврейский поэт Суцкевер. Он привез письма Максима Горького, Ромена Роллана, — эти письма он спас от немцев. Он спас дневник слуги Петра Великого, рисунки Репина, картину Левитана, письмо Льва Толстого и много других ценнейших реликвий России.

Я давно слыхал о стихах Суцкевера. Мне говорили о них и замечательный австрийский романист, и польский поэт Тувим. Говорили в те времена, когда люди еще могли говорить о поэзии. Теперь у нас иные годы, и я прежде всего скажу о другом — не о стихе, об оружии.

[illegible]

Илья ЭРЕНБУРГ.

80

A Cup of Tears

A Diary of the Warsaw Ghetto

by
ABRAHAM LEWIN

Edited by
ANTONY POLONSKY

Translation of the Diary by Christopher Hutton

Basil Blackwell
in association with the Institute for
Polish-Jewish Studies, Oxford

81

Part II
Diary of the Great Deportation

Paper, ink, in Hebrew. 10.5 × 30 cm (Sign. AŻIH Ring II/202)

A paper-shop at the corner of Nowy Świat,[136] Daughter of P., Cecylia, was shot.
At 14 Nowolipie Street, P. himself reappeared, miraculously back from the dead . . . This I heard from A.
28 Świętojerska Street – Monday – five in the afternoon eight in the evening, the house-porter at 13 Nalewki.[137]

Tuesday[138] – five in the morning – 3 Niska Street, Smocza Street
The shopkeeper who opened for R. before five,
The policeman Ajzensztajn[139]
Dr Sztajnk[140]
The arrests – in the Supply Office (ZZ)[141] and in the Jewish community offices.[142]

15 Chłodna Street – more than 10
The Day of Judgement – whence will come our help?

We are preparing ourselves for death. What will be our fate?
Karmelicka Street – round-up into vehicles.
There is talk of 20 dead since this morning
Szmul of the 'conquerers' – 15 years.[143]
Someone called Rozen and his father and uncle were shot yesterday before ten o'clock going into the shop.

Wednesday, 22 July[144] – *The Day before Tishebov*

A day of turmoil, chaos and fear: the news about the expulsion of Jews is spreading like lightning through the town, Jewish Warsaw has suddenly died, the shops are closed, Jews run by, in confusion,

terrified. The Jewish streets are an appalling sight – the gloom is indescribable. There are dead bodies at several places. No one is counting them and no names are being given in this terrifying catastrophe. The expulsion is supposed to begin today from the hostels for the homeless,[145] and from the prisons. There is also talk of an evacuation of the hospital.[146] Beggar children are being rounded up into wagons. I am thinking about my aged mother – it would be better to put her to sleep than to hand her over to those murderers.[147]

Ora brings exaggerated stories from Sweden [that the war is coming to an end].[148]

Thursday, 23 July – *Tishebov*

Disaster after disaster, misfortune after misfortune. The small ghetto has been turned out on to the streets.[149] My nephew Uri arrived at half past seven.[150]

The people were driven out from 42–44 Muranowska Street during the night.

Garbatko, 300 women, 55 children.[151] Last Tuesday in the night. Rain has been falling all day. Weeping. The Jews are weeping. They are hoping for a miracle. The expulsion is continuing. Buildings are blockaded. 23 Twarda Street.[152] Terrible scenes. A woman with beautiful hair. A girl, 20 years old, pretty. They are weeping and tearing at their hair. What would Tolstoy have said to this?

On Zamenhof Street the Germans pulled people out of a tram,[153] and killed them on the spot. (Muranowska Street.)

Friday, 24 July, six in the morning

The turmoil is as it was during the days of the bombardment of Warsaw.[154] Jews are running as if insane, with children and bundles of bedding. Buildings on Karmelicka and Nowolipie Streets are being surrounded. Mothers and children wander around like lost sheep: where is my child? Weeping. Another wet day with heavy skies: rain is falling. The scenes on Nowolipie Street. The huge round-up on the streets. Old men and women, boys and girls are being dragged away.

82

The police are carrying out the round-up, and officials of the Jewish community wearing white armbands are assisting them.[155]

The death of Czerniaków yesterday at half past eight in the Jewish community building.[156] As for the reasons: during the ceremony at Grzybowska Street,[157] he said: 'Szlag mnie i tak trafi, prozsę pani' [I'll die anyway, Madam]. imp. as diff re to h.

The round-up was halted at three o'clock. How Jews saved themselves: fictitious marriages with policemen. Guta's marriage to her husband's brother.[158] The savagery of the police during the round-up, the murderous brutality. They drag girls from the rickshaws, empty out flats, and leave the property strewn everywhere. A pogrom and a killing the like of which has never been seen.[159]

Merenlender's visit. She and her father were taken the first day. In what kind of train-wagons are the prisoner's kept? According to her they will not even last a night. Many buildings have received an order to present themselves on their own. The manager of 30 Świętojerska Street, Nadzia, gave himself up. People get attacks of hysteria; 11,000 people have been rounded up; 100 policemen held hostage. One of them let himself down on a rope, fell, and was badly wounded. The policeman Zakhajm has been shot. Terrifying rumours about the night. Will there be a pogrom?

Schultz is dismissing 100 Jews.[160] His explanation for his action. The great hunger in the ghetto. Someone saves his sister and a four-year-old child, passing her off as his wife. The child does not give the secret away. He cries out: 'Daddy!' I am trying to save my mother with a paper from the Jewish Self-help Organization [ŻTOS].[161] soon to useless

Saturday, 25 July

Last night I couldn't sleep. It passed peacefully. Everything reminds one of September 1939. People rushing through the streets. The day is so long. Packages, mainly of pillows and bedclothes. Noisy movement. The never-ending questions: 'Mekén do durkhgen?' ['Can one get through there?'][162] Disaster: Gucia has been thrown out of her flat. Five killed in Dzielna Street in the night. Terrible scenes in the streets. The police are carrying out elegant furniture from the homes of those who have been driven out. *Umschlagplatz*:[163] a policeman is crying. 1st mention

He is struck. 'Why are you crying?' 'Meine mutter, meine frau!' 'Frau, ja; Mutter, nicht.' ['My mother, my wife!' 'Wife, yes; mother, no.'][164] A smuggler who threw himself out from the fourth floor, I saw him on his sick-bed.

How did Czerniaków die? 10,000![165] The Wajcblum family. The looting of property. Last night there were a lot of suicides.[166] Conditions at the *Umschlagplatz*. People are dying where they are being held. You can't go in or out. By yesterday 25,000 had been taken away, with today, 30,000.[167] With each day the calamity worsens. Many give themselves up voluntarily. It is supposed that hunger forces them into it.[168]

The new proclamation: non-productive elements are being sent to the East.[169] Vast numbers of dead among those being expelled. The German Jews are content to go. For them it is a long journey. The Jewish Self-help Organization is flooded with Jews begging for mercy, stretching out their hands for help – who is there to help them? Then every Jew would come and ask for papers from the organization.

Since Tuesday there has been no newspaper in the ghetto, apart from the very sketchy 'Jewish' paper *Gazeta Żydowska*.[170]

Sunday, 26 July

The 'action' continues.[171] The buildings at 10–12 Nowolipie Street are surrounded. Shouts and screams. Outside my window they are checking papers and arresting people. Human life is dependent on some little piece of paper. It's really enough to drive you insane. A lovely morning, the sky is wonderfully beautiful: 'the sun is shining, the acacia is blooming and the slaughterer is slaughtering.' The blockade of our courtyard. How it was carried out. Winnik's story.[172] '*Good news*' from Brześć.[173] The closing of the post office.[174] The seizing of an eight-year-old girl, prettily dressed. She screams: 'Mummy!' Libuszycki, Lejzerowicz.[175] The terrible hunger. Many give themselves up. They are not accepted, so great is the number that are going. Yet they still set up blockades so as to extort money. The terrible corruption of our police and their assistants. An outrage, an outrage![176]

83

6 Solna Street; 99 victims. Today 12,000 martyrs. The closing of the post office. A kilo of bread – 50 zloty. Potatoes – 20. The violence of the police. Warszawski's son,[177] an official of the Jewish community, was seized and ransomed for 250 zloty. Czudner [Meir Czudner, Hebrew poet, editor and translator, who died in the ghetto]. Kirzner's sister – seven people. The breakup of families – Mendrowski. Pola. It hurts so much. 37,000 martyrs today [till today, that is, in the first five days of the deportation]. The Jewish community and Jewish Self-help Organization workers are also not safe. Only the workers in the 'shops' seem to be still safe.[178]

A new leadership for the community. Lichtenbaum, chairman, the deputies: Wielikowski, Sztolcman, Orliański.[179] The shot in Brustman's window. Lola Kapelusz, the wife of a lawyer from Łódź. She goes twice with her daughter to give herself up because they are starving. 'We haven't eaten now for two days.' They send them away because of huge crowds of people giving themselves up. Confiscations of packages at the post office. First people were given a receipt confirming that the office had received the packages – then, the confiscation.[180]

Monday, 27 July

The 'action' still continuing at full strength. People are being rounded up. Victims on Smozca Street. People were dragged from the trams and shot. One hundred dead (old people and the sick) at the *Umschlagplatz*.[181] Huge numbers of dead at 29 Ogrodowa Street. The remaining occupants were taken out, no notice was taken of their papers. The cause – a piece of glass fell on to the street when there were Germans passing. Shooting all day. Dead on Pawia and other streets.

The terrible hunger. Bread – 60 zloty, potatoes – 20, meat – 80. There are round-ups in the street. The commandant from Lublin is in Warsaw.[182] How high will the numbers of deported become? Opinions differ: 100,000, 200,000. Some will go even further: about 50,000 will be left and these will also be removed to Grochów or Pelcowizna.[183] Today the number of those deported will reach about 44,000. And according to Wielikowski there is no prospect of an end

to the 'action'. A break for 48 hours (so people are saying). Auerswald has returned.[184] Perhaps things will get easier? Suicides in great numbers. The Cytryn family, mother and son embracing. The attitude of the Poles. Kalman weeping over the telephone. He calls for revenge. Neustadt has been murdered.[185]

Tuesday, 28 July

The 'action' continues relentlessly. There are many volunteers, two families from 8 Nowolipie left their flats and gave themselves up (10 + 5). The reason – the terrible hunger. Bialer – execution because he didn't remove his hat. The incident with Kirzner. Up to yesterday 45,000. Wealthy Jews have left Warsaw.[186] The Rozencwajgs on a wagon.[187] The seizure of Gutgold. Lazar: taken off a tram. Deaths on Smocza Street. How was a strong young man shot between the eyes? He tried to escape, was wounded in the arm. He begged for mercy, and was killed by two bullets in the head. Gruzalc's mother has been taken away.[188] He works at Többens'.[189]

Pessimism of Kon.[190] The Germans want to leave 60,000 Jews in the town. The fate of those who work for the Jewish Self-help Organization. Some say that their identity papers will only be recognized as valid for another two days.[191] This is what Szeryński is said to have announced.[192] A blockade on our building for the second time. The two Walfisz boys were taken away.

The sight of Nowolipie and Smocza Streets at midday – a hunt for wild animals in the forest. The world has never seen such scenes. People are thrown into wagons like dogs, old people and the sick are taken to the Jewish cemetery and murdered there. I heard that a smuggler who lives on our courtyard wanted to get rid of her old, sick mother: she handed her over to the butchers. Jewish policewomen.[193] The huge numbers of people and sewing-machines assembled in the courtyards of 44–6 Nowolipie Street.[194]

Wednesday, 29 July

The eighth day of the 'action' that is continuing at full strength. At the corner of Karmelicka Street – a 'wagon'. People are thrown up on

to it. In the courtyard of 29 Nowolipie Street the furniture of the occupants who were thrown out of the buildings is still standing there. A Jew sleeps in the open air.

Kon recounts: a young woman who returning from work at a *placówka* told of the murder of two 19-year-old boys, shot dead. One was left dying for a whole hour. They were shot for no reason. Ilenman Igla, the daughter from the ZZ [Food Office] walks with her mother. Places of execution: Piaseczno, Pustelnik, Bełżec.[195] People standing at the windows are shot at. A Christian woman on Leszno Street, seeing the wagons with those who have been rounded up, curses the Germans. She presents her chest and is shot. On Nowy Świat a Christian woman stands defiantly, kneels on the pavement and prays to God to turn his sword against the executioners – she had seen how a gendarme killed a Jewish boy.

A meeting of *Oneg Shabbes*.[196] Its tragic character. They discuss the question of ownership and the transfer of the archive to America to the Yivo if we all die.[197]

The terrible news about the Germans' plans. It is being assumed that they intend to deport 250,000. So far, 53,000. The terrible pessimism of G. and K—n.[198] They talk of death as of something that will certainly come. Announcements in the streets: all those who present themselves voluntarily before the first of the next month will receive 3 kg of bread and 1 kg of jam.[199]

'Workshop-mania'.[200] Will that save people? The Germans thank the police for their 'productive efforts'. It is said that they are going to put the police to 'work' in other locations. How are the Jews listening to the loudspeakers?[201] ... So far eight Jewish policemen have committed suicide. Conditions in the streets get worse every day. Many Jews with identity papers from the Jewish Self-help Organization have been arrested.

A bulldog that had been taught to attack only Jews with armbands in Warsaw-Praga. A Jew was seized by him.[202]

How do Jews hide? In couches, in beds, cellars, attics. The Rozencwajgs were set free for 500 zloty. A memorandum has been handed to the authorities, offering a ransom in return for the halting of the expulsion. No reply has yet been received.

No Germans appear until four in the afternoon. The Jews do everything in an orderly fashion. Each day about 1 per cent of those

rounded up, between 60 and 70 people, are killed.[203] They throw loaves of bread into the wagons. Those at the front grab even two or three of them, those at the back get none at all. The savage round-ups in the streets will go on until 1 August. Then those who are not working will receive orders. Children will not be separated from their mothers. Someone called our policemen 'gangsters'.

The day after Czerniaków's death the German officer W. came and apologized,[204] justifying himself by saying he was not responsible for the death and giving his word of honour as a German officer that those being deported are not being killed.[205]

At the employment office there are lists of the community workers and employees of the Jewish Self-help Organization. For the moment they are being left alone. It is supposed that they are going to check them. For now they are sorting out the workshop employees.

Sometimes I am quite calm about my life and sometimes a little indifferent, but suddenly I am gripped by fear of death that drives me insane. Everything depends on the news coming in from the street. Blockades in the streets. On Nowolipie Street near the Jewish Self-help Organization they seized a girl aged 15 or 16 who was going with a basket to buy something. Her shouts and screams filled the air. In H. well-dressed women were found. About 95 per cent of the people are sent away without any kind of packing, of linen or clothes.

Thursday, 30 July

The ninth day of the 'action' that is continuing with all its fearfulness and terror. From five in the morning we hear through the window the whistles of Jewish police and the movement and the running of Jews looking for refuge. Opposite my window, in Nowy Zjazd Street, a policeman chases a young woman and catches her. Her cries and screams are heart-breaking. The blockade on our building. How was the Rajchner family saved? How did I save Mrs Minc?

Today the post office was opened again. Brandstetter was seized yesterday afternoon by the Germans.[206] He was released at the *Umschlagplatz*. Dr Fuswerg's wife was seized, as was Klima.[207] They were freed this morning.

From midday yesterday onwards the shooting has not stopped

85

next to our building. A soldier stands at the corner of Zamenhof and Nowolipie Streets and abuses the passers-by. Terrifying rumours: the authorities have closed the Jewish Self-help Organization. Brandt expresses his condolences to the committee members on Cz.'s death.[208] Höfle defends himself by saying he was not responsible for the death.[209] The terrible appearance of Nalewki Street. A woman shot dead there yesterday when she came out of the courtyard and began to run. Workers were removed and deported from Többens' workshop at 6 Gęsia Street. Community officials were also seized and deported. All the workshops were emptied. Those who hid themselves or refused to go were shot. All the workers have been removed from the workshop of the second section of the Jewish Self-help Organization, which was in the process of being set up. At the corner of Karmelicka and Nowolipie Streets they used axes to break off the locks and open up the shops. By midday 4,000 people had been rounded up, among them 800 volunteers. By yesterday evening the total number passed 60,000.

The notice in the *Deutsche Allgemeine Zeitung*: they are broadcasting continually on London radio, 'SOS Save 400,000 Jews in the Warsaw ghetto whom the Germans are slaughtering. The "lie" of the English propaganda is clear to anyone who saw the film from the Warsaw ghetto.'

A letter from Bialystok that a Polish policeman brought, from a woman to her husband. She and her son are together with several other families and have to work hard in the fields, but they are receiving food. About 2,000 people have been removed from 27–9 Ogrodowa Street. Also a lot of children from the Pnimia children's home.[210] Today many employees of the community were seized (including teachers) and from the Jewish Self-help Organization. The story of Pigowski.

Friday, 31 July

The tenth day of the slaughter that has no parallel in our history. Yesterday a large number of officials were rounded up. The female director of Többens' workshop, Neufeld. At the corner of 11 Mylna Street they stop me and lead me up to an officer. The Jewish Self-help

Organization identity-cards 'have no value any more'. *Odjazd* – ambiguous.[211] I was terrified.

They are driving out the old people from the old people's home at 52 Nowolipki Street. Those rounded up are divided up into: those fit for work (*arbeitsfähig*), those able to survive (*lebensfähig*) and those not fit to be transported (*transportunfähig*). The last group is killed on the spot.[212] About 2,000 people have been removed from the buildings at 27, 29 and 31 Ogrodowa Street. Also from the boarding-school at 27 Ogrodowa Street. The official from the centre,[213] Rozen, and his father taken away. A certain young man, Frydland, who has been working for several months at one of the *placówki* has been seized and deported. Rabbi Nisenbaum's wife was put into the wagon.[214] Mrs Mławer was shot and wounded. They removed the caretaker and his family from Centos.[215]

Yesterday 1,500 reported voluntarily.[216] Today by midday, 750. Among them members of the intelligentsia. There is talk that part of the 'squad' has already left for Radom.[217] The remainder are leaving tomorrow. I have heard that they will be taking 500 Jewish policemen with them from here. At four o'clock they suddenly took those who had been rounded up out of the wagons and announced that the action was being suspended. The joy and hope that this brought forth. At six to half past six the blockades started again.

A woman called Mydlarska jumped up into the wagon after her husband had been taken. In our courtyard a woman threw herself from the third floor – she was starving. Today about 3,000 people were taken away from Walicków and Grzybowska Streets. No attention was paid to identity papers 'Zay gezunt! Zay gezunt!' [Goodbye, goodbye!'] a young Jew shouts from the wagon.

The calamity of the 'dead souls'. 120,000 fictitious food-coupons (*bony*).[218]

Saturday, 1 August

'Outside there is destruction by the sword, and inside there is terror.' The 11th day of the 'action' that gets progressively more terrible and brutal. Germans are in the process of emptying whole buildings and sides of streets. They took about 5,000 people out of 20–2 and other

buildings on Nowolipie Street. The turmoil and the terror is appalling. There is a general expulsion of all the occupants of Nowolipie Street between Karmelicka and Smocza Streets. The awful sight: people carrying packages of pillows and bedclothes. No one thinks of moving furniture. Fajnkind says to his sister-in-law: 'Hide yourself and your beautiful child! Into the cellar!'

The nightmare of this day surpasses that of all previous days. There is no escape and no refuge. The round-ups never cease, Sagan[219] and Chilinowicz,[220] Sztajn,[221] Zołotow, Karcewicz, Prync,[222] Opoczynski have been seized.[223] Mothers lose their children. A weak old woman is carried on to the bus. The tragedies cannot be captured in words.

The rabbi from 17 Dzielna Street has been seized and apparently shot. Children walking in the street are seized. The property of those who have been expelled is grabbed by neighbours who are left, or by the new tenants, the 'shop'-workers.

Fifty of the customers, 10 staff were removed from the officials' kitchen at 30 Nowolipie Street.[224] People who have hidden are shot. I spent the whole day at 25 Nowolipki Street and didn't go to eat, so was saved.

Sunday, 2 August

I spent the night at my sister's, at 17 Dzielna Street. The 12th day of the 'action', which becomes more and more intense. From yesterday the parents of police have been excluded from the category of those protected.[225] Last night a lot of people were killed or wounded.

A new proclamation in the streets of the ghetto from the head of the Jewish police: the action will continue. All those who are not employed in organizations or by the German authorities have to report voluntarily on 2, 3 and 4 August and they will receive 3 kg of bread and 1 kg of jam. Families will not be split up.[226]

Today three people were taken away from the kitchen at 22 Nowolipie Street. It looks like they have stopped recognizing the identity papers of the Jewish Self-help Organization.[227] Yesterday evening a large group of hundreds of Jews who have been driven from their homes was taken into the Pawiak. Early today some of them were brought out of the Pawiak, among them old people, young women

with small babies on pillows. They were led by Jewish policemen. Jehoszua Zegal has been seized. Among the tragedies: Karcewicz has been taken away; she left behind two children aged four and seven. Magidson. People murdered on Nowolipki Street. The 'action' continues. People are saying that there will be a break for three weeks from 5 August. Those who remain will be able to get themselves fixed up with work. When that period is up, they will return and take away and liquidate anyone who is not working. A large number of people – estimated at 15,000 – have been taken from the small ghetto. Grandmother was killed by a single shot: she was standing at the window that looks over Sienna Street. Mother has gone to Gucia's.

Monday, 3 August

The 13th day of slaughter. A night of horrors. Shooting went on all night. I couldn't sleep. In the morning I went to L.'s sawmill.[228] A mass of people, men, women and children, were gathered in the courtyard and in the garden. They were trying to save themselves. Will they be saved? It is said that from those who were taken to the *Umschlagplatz* yesterday about 2,000 were freed who had various papers. People are consoling themselves with the thought that the savage round-up will stop tomorrow and it will be carried out in an orderly way.

Everyone was taken from TOZ [Society for the Protection of Health] who was found there.[229]

At the cemetery 56 Jewish prisoners were killed. A few days ago more than 100 people were murdered on Nowolipie Street. Today the Germans have surrounded the following streets: Gęsia, Smocza, Pawia, Lubiecka, and took away all the occupants. Yesterday the following were taken away: Kahanowicz,[230] Rusak, and Jehoszua Zegal's whole family.[231]

Tuesday, 4 August

The 14th day of the 'action' that is being continued at full speed. Today the blockades were set up at ten in the morning. The Germans

87

work together with the Jewish police. The small ghetto was surrounded and also Gęsia and Zamenhof Streets. There are stories of terrible lootings and violence during the expulsions. They deport the people and loot and pillage their possessions. Shops are also broken open and the goods carried off. In this participate Jewish police, ordinary Jewish neighbours and Germans.

It was announced that 14 Jews were killed who had sought refuge at the cemetery, those who work in the cemetary organizations, in addition to the 56 sentenced to death, who were killed.[232]

I have heard the following: they found a woman who had recently given birth and her three-day-old child on Szczęśliwa Street. They shot dead both the mother and the child – this is a true story. They are expelling the occupants from the buildings once again: from 45 Nowolipie Street and other buildings. Even if someone is not seized and sent away to die there is no certainty that when they return home they will find a roof over their head.

Again there is talk that the savage round-up will stop today. But we have heard this before and nothing came of it. The workers from the kitchen at 8 Prosta Street have been removed. A Junak was crying: 'Szkoda tych Żydków' [It's a shame about these Jews']. At 9 Nalewki Street a sick woman was murdered. The 'action' will continue until 17 August. Zegal's father has been taken away. How do they get the corpses out? Tozsa Apfel has been taken and sent away.[233] Our feelings have been numbed! We hear of great calamities happening to those closest to us and we do not react. A letter from Baranowicze. The writer is working as a farm-labourer. She asks for underwear. Life is cheap, 7 zloty for white bread, 1.80 for potatoes. It would be good if she could be sent underwear. The letter came by post.[234]

Wednesday, 5 August

The 'action' continues unabated. We have no more strength to suffer. There are many murders. They kill the sick who don't go down to the courtyards. Yesterday about 3,000 volunteers reported. Not all of them were taken. These they sent away. In the town they are rounding up people regardless of the papers they have. Whoever falls into the hands of the Germans or the Jewish police is seized. The Jewish

policemen took away Hillel Cajtlin.[235] He was released. Balaban has been taken.[236] At 13 Dzielna Street they killed Mrs Grun who was ill and a girl. Yesterday the 'actions' in Radom began.

Thursday, 6 August

The 16th day of the 'action', which is continuing. Yesterday they took away everyone from the offices of the Jewish Self-help Organization who were there at the time, about 60 or 70 people. Some of them (Dr Bornsztajn,[237] Sztolcman, a girl) were freed. They are predicting a hot day today. Once again there are the theories that the action will be suspended tomorrow because the annihilation squads are about to leave for Radom. Conditions in Landau's sawmill. The expulsion of the occupants of 10–12, 23 and 25 Nowolipki Street. Redoubled savagery and the maltreatment of Jews. While flats are being emptied out and people come to save their belongings, the SS arrive and seize the occupants.

Kohn and Heller have been killed.[238] During a blockade by the Germans the Jewish police storm into Zylberberg's building. They are terrified that they have found them and say: 'Hide and lock yourself in well!' It was then that the whole family of the Radomsko rebbe was killed.[239]

P—wer saw orders with regard to trains and their numbers that were sent to Treblinka (the place of execution?)[240] Starvation haunts the survivors more and more, a kilo of bread – 45 zloty, a kilo of potatoes, 15 zloty. Today they have already taken about 5,000 Jews from the small ghetto. Tosza Apfel has been caught and deported.

Friday, 7 August

The 17th day of the massacres. Yesterday was a horrendous day with a great number of victims. People were brought out from the small ghetto in huge numbers. The number of victims is estimated at 15,000. They emptied Dr Korczak's orphanage with the Doctor at the head.[241] Two hundred orphans. In the evening they drove out the people from the flats in the square bounded by Dzielna, Zamenhof,

88

Nowolipki and Karmelicka Streets. There are no words to describe the tragedies and disasters. Rozencwajg's two sisters were sent away. One with a child of six months, the other with a four-year-old. Mrs Schweiger is not there.[242] How terrible. Today Germans and Ukrainians came to the sawmill of the L. brothers and they rounded up a large number of women with their children from among the factory-workers, and women who just happened to be there. Wasser,[243] Smolar,[244] with her child, Tintpulwer and others, many others.[245]

The workers turn on the intellectuals. A shocking experience. Many rabbis have been sent away. Mendel Alter from Kalisz,[246] and more, more. During the pogrom on Nowolipie Street about 360 people were killed. At number 30 more than 30 people were killed. Górny's mother has been killed by the Germans,[247] and he came to sell meal-coupons as if nothing had happened. So dulled have our feelings become.

The hunger presses in on us in a terrible way. Today I had no bread for breakfast. I ate pickled cucumber. Today a kilo of bread costs 55 zloty. A new order has been issued that if people report voluntarily for deportation from 7 to 14 August they will receive a kilo of bread and half a kilo of jam. From this it can be deduced that the 'action' will continue for at least a week. Stupnicki has been sent away.[248] Three thousand were brought from Otwock directly to the *Umschlagplatz*. The number who have fallen victim is enormous. The crematorium near Malkinia and Sokołów.[249] I have heard that Erlich (nicknamed *Kapote*) has disappeared.[250] The shooting and the killing flourishes. During the blockade on Leszno Street four people were killed. Hirszhorn has committed suicide.[251] Many kill themselves. It is a miracle that there are people still alive.

Saturday, 8 August

The 'action' continues. The 18th day. There are still reports of our cherished and loved ones who fell victim yesterday: our children. The children of our boarding-schools led away (to be killed): 12–14 Wolność Street,[252] about 1,200, 18 Mylna Street, Koniński with his wife and the children from the boarding-school.[253] They intend to

eradicate the whole of Warsaw Jewry. I hear reports today that the Germans are blockading Żelazna and Leszno Streets. They are driving people out of all the buildings on Miła Street. We have lived through a shattering and terrifying day – 30 Gęsia Street.[254]

The numbness of everyone is staggering. Górny loses his mother and sells meal-tickets. Smolar has lost his wife and daughter.[255] Tintpulwer – widowed – goes around in despair, a broken man, and tries to 'find' work so as to be involved in something, not to be superfluous. Terrifying reports from the town. At 64 Lubiecka Street victims, many victims on Miła Street. All the cows were taken away – about 120 – from the 'farm'.[256] A loss of millions: there will no longer be the small amount of milk that was distributed to the children.

In the evening a pogrom in the streets. A great many killed at various locations: Smocza, Pawia, Miła, Zamenhof and others. I was on my way home at half past eight. Hela comes towards me. Luba and Ora are not there.[257] I am sure they have been seized. They come home at nine o'clock. During the blockade they had stayed in the boarding-school at 67 Dzielna Street.[258] What Luba recounted of the children (150) and the women teachers during the blockade. Their packages in their hands, ready to set off – to their deaths. Kon said yesterday: 'I am writing a testament about the events.' Chmielewski's parents were taken away yesterday and he comes to the factory and is still on his feet.

Sunday, 9 August

The 19th day of the 'action' of which human history has not seen the like. From yesterday the expulsion took on the character of a pogrom, or a simple massacre. They roam through the streets and murder people in their dozens, in their hundreds. Today they are pulling endless wagons full of corpses – uncovered – through the streets.

Everything that I have read about the events in 1918–19 pales in comparison with what we are living through now. It is clear to us that 99 per cent of those transported are being taken to their deaths. In addition to the atrocities, hunger haunts us. People who during the war were previously well-fed come to ask for a little soup at a factory kitchen. The 'elite' still get some, but the rabble don't even get that.

89

Twenty Ukrainians, Jewish policemen (a few dozen) and a small number of Germans lead a crowd of 3,000 Jews to the slaughter. One hears only of isolated cases of resistance.[259] One Jew took on a German and was shot on the spot. A second Jew fought with a Ukrainian and escaped after being wounded. And other cases of this kind. The Jews are going like lambs to the slaughter. Yesterday 23 Jews were killed in one flat.

I have heard that the 'action' in Radom is already over after a week and three days – 7,000 victims.[260] That is the target they set in advance. And here we have no idea when they will say – enough. I have heard about letters that arrive from France telling of expulsions of Jews there. They also say that they will be brought to the Warsaw ghetto. It is a wonder that people can endure so much suffering, living the whole day on a knife-edge between life and death and clinging with all their might to life in the hope that they may be among the ten survivors.

Monday, 10 August

Yesterday was horrific in the full sense of the word. The slaughter went on from early morning until nine and half past nine at night. This was a pogrom with all the traits familiar from the Tsarist pogroms of the years 1905–6. A mixed crowd of soldiers of various nationalities, Ukrainians, Lithuanians and over them the Germans, stormed into flats and shops, looting and killing without mercy. I have heard that people are being slaughtered with bayonets. Yesterday there were vast numbers of deaths.

In the town, proclamations have been published ordering the occupants of the small ghetto to leave their homes today by six o'clock.[261] This is a further terrible calamity. Firstly for all those who have remained there. There is no possibility for them to take out with them a few of their possessions, clothes and bedding, because there is a danger of being seized while moving. And secondly, where can they move to? A great many streets and blocks of buildings have been emptied by German factory-owners. The number of buildings still in Jewish hands is very low.

The number of those deported out (read: murdered) is estimated at

150,000. Yesterday the Guzik family was seized. He was freed, his family not.[262]

It is reported that the community organization is to be dismantled[263] and a commissar appointed. I have heard that Gancwajch, whom they wanted to kill a few weeks ago, has climbed back to prominence.

I was unable to go home. We all spent the night at 30 Gęsia Street. It was a very difficult night. Until two we sat on chairs, from two to five – we lay on plywood boards. We were told that 2,500 officials of the Jewish community and two members of the *Judenrat* have to present themselves at the *Umschlagplatz*. Later this was denied. The embitterment of the workers against the unwelcome intelligentsia is growing continually. They feel they have been wronged by them. The wife of the editor Wolkowicz has killed herself.[264]

The terrible hunger: bread, 88 zloty, potatoes, 30. The appalling appearance of the Jewish streets. The shops and flats stand open, the Jewish crowds have remained – looting. In a building on Leszno Street, where 150 people used to live, there are now 30 left. Of these eight were killed yesterday.

I have heard that in the course of the massacres yesterday the famous Warsaw singer Marisia Ajzensztat, the only daughter of her parents and a former pupil at the Yehudia School, was attacked and killed.[265] I have heard that yesterday Kohn's sister and her husband were killed. And she who had celebrated her recent marriage so exuberantly. A worker sat weeping, Jewish policemen had come to his home and taken away his 16-year-old son. What brutality!

Tuesday, 11 August

Things are deteriorating fast. Appalling, horrendous. The brutal expulsion from the small ghetto. Whole buildings have been emptied of their occupants and all their possessions left behind. Christians are already beginning to loot. 24 Sienna Street, 28 Śliska Street. Except for Jakub's family,[266] there is not even a single tenant remaining in the building; the house-porter is also gone. Aunt Chawa and Dora Fejga have been seized and deported. The destruction of families. Early this morning the Germans and the rioters spread through the ghetto. By

the evening they were distributed throughout the ghetto and were seizing people. In the course of five minutes they drove out all the occupants on Gęsia Street between Zamenhof and Lubiecka Streets. They pay no attention to papers.

The Jewish community offices have moved to 19 Zamenhof Street, the post office building.[267] They have reduced their personnel by half. The number of victims has already risen above 150,000. Today they will complete three weeks since the beginning of the terrible massacre. In the night a large number of women who worked at Többens' were removed. It looks like there is a policy to liquidate women and children. Yesterday at Többens' three Jews died at their work. Blockades and murders in the streets that still belong to the ghetto. The heavy blockade on the entrance to the buildings of the Warschauer Union, with two killed and a vast number seized, nearly 100 women, children and men. The mortal terror that gripped us as we sat in the office.

Smolar rang Sokołów. He was told that those that are deported, or if they are to deported to Tr., are going to their 'death'.[268] The news that K. brought. In Warsaw there is a Jew by the name of Slawa who has brought reports of Treblinka. Fifteen kilometres before the station at Treblinka the Germans take over the train. When people get out of the train they are beaten viciously. Then they are driven into huge barracks. For five minutes heart-rending screams are heard, then silence. The bodies that are taken out are swollen horribly. One person cannot get their arms round one of these bodies, so distended are they. Young men from among the prisoners are the gravediggers, the next day they too are killed. What horror!

Wednesday, 12 August

Eclipse of the sun, universal blackness. My Luba was taken away during a blockade on 30 Gęsia Street. There is still a glimmer of hope in front of me. Perhaps she will be saved. And if, God forbid, she is not? My journey to the *Umschlagplatz* – the appearance of the streets – fills me with dread. To my anguish there is no prospect of rescuing her. It looks like she was taken directly into the train. Her fate is to be a victim of the Nazi bestiality, along with hundreds of thousands of

Jews. I have no words to describe my desolation. I ought to go after her, to die. But I have no strength to take such a step. Ora – her calamity. A child who was so tied to her mother, and how she loved her.

The 'action' goes on in the town at full throttle. All the streets are being emptied of their occupants. Total chaos. Each German factory will be closed off in its block and the people will be locked in their building. Terror and blackness. And over all this disaster hangs my own private anguish.

Thursday, 13 August

The 23rd day of the slaughter of the Jews of Warsaw. Today about 3,600 people were removed from Többens' buildings, mainly women and children. Today is Ora's fifteenth birthday. What a black day in her life and in my life. I have never experienced such a day as this. Since yesterday I have not shed a single tear. In my pain I lay in the attic and could not sleep. Ora was talking in her sleep: 'mamo, mamusiu, nie odchódź beze mnie!' ['Mother, Mama, don't leave me']. Today I cried a lot, when Gucia came to visit me. I am being thrown out of the flat at 2 Mylna Street: they have already taken most of my things. Those who have survived are thieving and looting insatiably. Our lives have been turned upside down, a total and utter destruction in every sense of the word.

I will never be consoled as long as I live. If she had died a natural death, I would not have been so stricken, so broken. But to fall into the hands of such butchers! Have they already murdered her? She went out in a light dress, without stockings, with my leather brief-case. How tragic it is! A life together of over 21 years (I became close to her beginning in 1920) has met with such a tragic end.

Friday, 14 August

The last night that I will spend in my war-time flat at 2 Mylna Street. The sight of the streets: the pavements are fenced off, you walk in the middle of the road. Certain streets, such as Nowolipie (on both sides of Karmelicka), Mylna and others are completely closed off with

91

fences and gates and you can't get in there. The impression is of cages. The whole of Jewish Warsaw has been thrown out of the buildings.[269] There is a full-scale relocation of all Jews who have not yet been rounded up and are still in the town. Whole streets that have been given over to the German firms: Müller, Többens, Schultz, Zimmerman, Brauer and others.[270] We have been sold as slaves to a load of German manufacturers. The living-conditions of those in the workshops: hunger and hard labour. Their ration: a quarter kilo of bread a day and a bowl of soup.

The 'action' continues – today is the 23rd day. Yesterday they took away from Többens' workshops about 3,000–4,000 men and women, mostly women and children. This morning the Jewish community-council posted a new announcement: all Jews who live in Biała, Elektoralna, Zielna, Orla, Solna, Leszno, odd numbers in Ogrodowa, Chłodna Streets have to leave their flats by tomorrow, 15 August. Yesterday and today, a huge number of people killed – victims of the blockades. I am moving my things over to Nacia's at 14 Pawia Street.

Setting up of blockades on Nowolipie and Karmelicka Streets. Further victims – there are more deaths today, and very many driven out. There is talk of 15,000. I have heard that measures decreed in the expulsion orders are directed mainly against women and children. The police commandant of the second district is trying to save his wife and children. A new raid on the Jewish Self-help Organization at 25 Nowolipki Street. Dr Bornsztajn and his wife taken away, Elhonen Cajtlin with his son and others.[271] This was carried out by Jewish policemen without the Germans, that is, on their own initiative. Renja Sztajnwajs. I have heard that Yitshak Katznelson's wife and one of his children have been seized.[272] The second day that I am without Luba. I am now also without a place to live. I have nowhere to lay my head. The number rounded up has reached 190,000, just counting those expelled, excluding those who have been killed and those who have been sent to the *Dulag* at 109 Leszno Street.[273]

Every crime in history, like the burning of Rome by Nero, pales into insignificance in comparison with this. Kirzhner has been taken away from work and deported. Together with him they took away a further 28 people. All were aged 35 and over. The same thing has happened, I have learnt, in another *placówka*: 29 people were taken away and deported.

Saturday, 15 August

Today is the 25th day of the bloody 'action' carried out by the butchers. I spent the night at 17 Dzielna Street. The rain of shooting started at half past nine in the evening. Deaths in the street. The whole night incessant movement in and out of the Pawiak. Gutkowski sends his only son, three and a half years old, to the cemetery to have him taken to Czerniaków.[274]

I have nowhere to rest my head at night. Gucia is being thrown out of her flat. Nacia and Frume are not allowed to enter. All the orphanages have been emptied.[275] Korczak went at the head of his children. The pain because of the loss of L. is becoming more intense. My soul can find no peace, for not having gone after her when she was in danger, even though I could also have disappeared and Ora would have been left an orphan. The most terrible thing is that Landau and Sonszajn misled me by saying that Luba wasn't in the queue. Be that as it may, the anguish is terrible and it will never be dimmed.

Rumours about reports arriving from women who were deported from Biała-Podlaska and Białystok.

Today by eight o'clock there was a blockade on Miła, Gęsia, Zamenhof and other streets. 'Our spirit is weary of the killing.' How much longer? Yesterday a huge number of bodies were brought to the cemetery, victims of the blockade of Többens' workshops. Today they were also taking people from the 'shops'. It will soon be seven o'clock and the blockade on Gęsia is still continuing, around our factory. The Jewish police have been looting, breaking open flats, emptying cupboards, smashing crockery and destroying property, just for the fun of it. More people were killed today in the course of blockades. People killed during the blockade. Mirka Priwes, her mother and brother have been deported. Yitshak Katznelson's wife and two of his children have been seized and deported.

The desolation and chaos is greatest on the streets from Chłodna to Leszno Streets, all the Jewish possessions have been abandoned and Polish thugs with the Germans will loot everything. The whole of Jewish Warsaw has been laid waste. That which remains is a shadow of what was, a shadow that tells of death and ruin.

31:3 [illegible]
I faint before the killers

92

Sunday, 16 August

Today is the 26th day of the 'action', which is continuing with all its atrocities and animal savagery, a slaughter the like of which human history has not seen. Even in the legend of Pharaoh and his decree: every newborn boy will be thrown into the river.

People who have returned from the *Umschlagplatz* have told of women who were seized yesterday who were freed if they sacrificed their children. To our pain and sorrow many women saved themselves in this way – they were separated from their children, aged 3 to 12 to 14, and if they had identity papers, they were freed. Any woman carrying a child or with a child next to her was not freed. The Germans' lust for Jewish blood knows no bounds, it is a bottomless pit. Future generations will not believe it. But this is the unembellished truth, plain and simple. A bitter, horrifying truth.

The Jewish police have received an order that each one of them must bring five people to be transported. Since there are 2,000 police, they will have to find 10,000 victims. If they do not fulfil their quotas they are liable to the death-penalty. Some of them have already received confirmation that they have presented the required number. Since every Jew has some kind of documentation – in the main valid ones – they tear up every document they are shown and round up the passers-by. It is now dangerous for every Jew to go out on to the street. No one goes out.

Rumours have reached me again that letters have allegedly arrived from the deportees saying that they are working in the area of Siedlce and conditions are not bad. Lifschitz's son (my friend from elementary school) told me that his daughter herself had read one of these letters from an elderly couple.

As things are developing, a handful of Jews will be left, those of a designated age. Apart from this there will be no way for a Jew to survive: there will be nowhere to live and no bread. The position of the old is especially tragic: they have no way out. They can either give themselves up into the hands of the butchers, or take their lives themselves, or hide out and live in dark corners and cellars, which is also very difficult because of the general expulsions from the buildings and the upheaval of the residents. In those buildings that have

been taken over by new occupants, no strangers are let in. It is easier for an animal to find a hiding place and a refuge in the forest than for a Jew to hide in the ghetto.

Now (four in the afternoon) I have heard that there are no Germans at all in the *Umschlagplatz*. There are only Jews there and they are carrying out the bloody and terrible operation. Today rumours are going round that an order has been issued that all wives and children of officials have to report at the *Umschlagplatz*. Josef Erlich and his family have been killed, so I have heard. According to certain reports, Czerniaków's place here with us – à la Rumkowski[276] – will be inherited by Gancwajch, the man they had been hunting and trying to kill. He is outside the ghetto at the moment.

Monday, 17 August

The 27th day of the annihilation. Yesterday I came to 14 Pawia Street very late at night by a round-about route (via Zamenhof) and was anguished to hear the terrible news about Jakub, Frume and Uri. A very great blow. There is still a faint hope that they can be saved, since there were no train-wagons yesterday and they weren't taken straight to the train. This morning I saw in the streets an announcement about a new reduction in size of the ghetto. Very many streets and sides of streets (the odd or the even numbers) must be vacated by the Jews by 20 August, at four in the afternoon. The ghetto will be a third or a quarter of its original size, if there are no further decrees of this kind. They are emptying those streets that had already been handed over to the German firms, and been fenced off, for example Mylna, Nowolipie, Dzielna Streets and many others. The enemy's claw is reaching out for us and it is still not sated.

Yesterday hundreds of officials of the community and of the Jewish Self-help Organization were taken away. The Gestapo commandant Brandt stood there and struck the detainees with his own hands. Jakub, Uri and Frume were hit. The 'action' is continuing today. There was a blockade on the cemetery. Ora, who works with the group from Hashomer Hatsair, was in great danger. The group was saved today thanks to the intervention of Commissar Hensel.[277]

93

Jewish policemen round up people all day. It is said that they have received an order that each policeman must find six Jews. They abuse those who are rounded up, and smash and loot the empty flats. I have heard that a thousand policemen have received an order to report at the *Umschlagplatz*. This report turns out to be false – for the time being.

Harsh conditions at the factory. Before 80 people were employed there and now almost a thousand are registered there. Hundreds of people wander around bored with nothing to do. They sit around in dread of German blockades and many hide themselves in all kinds of dark corners.

The pain over the loss of L. is getting more and more intense. During the day I am often choked with tears. The fact there is no news about her suffering and torment, whether she is alive or dead, how she died – gives me no peace. If I knew that she was alive and that she was not suffering too much, I would be calm. And if I knew that she had died but did not suffer much at her death – then I would also be calm.

I have been told that Yitshak Katznelson shows great inner strength and endurance, keeping hold of himself after the terrible disaster that has befallen him.

The Ejdus's have been seized. Every day there are killings. When Jakub, Frume and Uri were taken away, someone tried to escape. He was killed on the spot. For a week now we have had no news of the progress of the war. The last report was a few days ago of the heavy bombardment of Mainz. The story about the Jew Chunkis (one of the directors of Adriatika).

Frume and Uri have returned. What they have told me about what is going on at the *Umschlagplatz*. Hell, pure hell. The rich save themselves, if they are not shut into the wagons straight away. The tragic fate of the Taubers. He was killed on the spot, his wife and beautiful and charming son (with statuesque features) – Rapusz – were deported.

Tuesday, 18 August

Today marks 4 weeks or 28 days of this blood operation, which has no parallel in history. The Germans and the Jewish police have

been carrying out further blockades. Disaster has struck our family once again. Gucia and Hela have been taken away by the Germans, who entered their building. This is a very heavy blow for me. She had been so concerned for us and helped us in the war-years. I have heard talk again about the new rise of Gancwajch. He will take over Lichtenbaum's place and become commissar of the Jewish community.

Today I went with three friends to collect up the books that are in the flats that our firm has been allocated on Miła Street. We set eyes on an appalling vision, all the doors broken open, all the goods and property smashed and scattered through the courtyards. Russian pogromists would have been unable to make a more thorough and shattering pogrom than that carried out by the Jewish police. This sight, which is everywhere to be seen, stunned us. The destruction and the annihilation of the greatest Jewish community in Europe.

New proclamations from the *Judenrat* have been hung up which have caused panic among the Jews. Jews who are not employed are not permitted south of Leszno Street. Those who are caught there will be shot.[278] The families of those working are no longer protected. In fact all those who are not working, even the families of those who are employed, have to report voluntarily at the *Umschlagplatz*. Otherwise their food-cards will be taken away and they will be driven out by force. We can see that the Germans are playing a game of cat and mouse with us. Those employed have protected their families, now the families are being deported (killed) and they want to leave behind the working slaves for the time being. *What horror!* They are preparing to destroy us utterly.

Wednesday, 19 August

The 29th day of the bloody action. Last evening ended in a massacre and with a large raid on the brush workshop on Franciszkańska and Świętojerska Streets.[279] About 1,600 people were removed. Eight were killed. Among those taken away were large numbers of well-known and cherished individuals such as Mrs Mokarska,[280] Rabbi Huberband and others.[281] I have been informed that Nisenbaum's father and Szczeranski have been seized.[282] Rokhl Sztajn poisoned herself at the *Platz*.[283] Hillel Cajtlin's wife was taken. Last night the

94

terrible news reached me that Mrs Schweiger has been taken away.[284] Inka tried to poison herself, but they saved her.

There is no 'action' in Warsaw itself today. The squad has left for Otwock.[285] And there is an 'action' there, according to reports. The Jewish police is carrying out checks in the buildings in search of 'outsiders' who are certain to be hiding there hidden in dark corners and cellars. Large numbers of Jews commit suicide.[286] The number of victims of the expulsion has reached approximately a quarter of a million. Today is the seventh day since the great calamity that befell me. If only I could die and be free of the whole nightmare. But I am still tied to life and it is still difficult for me to take my own life.

personal calamity

The squad is running riot in Otwock. I have heard that they have emptied Brius and Sofjówka.[287] Who knows how many cherished and beloved victims we have lost today. And to think that many had gone to Otwock to find an escape from death.

Thursday, 20 August

There was no 'action' yesterday in Warsaw. However, it is reported that there was a hunt on the Aryan side for Jews who had fled there. The squad carried out the action in Otwock with the help of 500 Jewish police from Warsaw (so it is said). I have heard that those rounded up have been marched to Warsaw on foot.

My sister Gucia is lost and her daughter Hela killed. This new disaster adds still further to the weight of my gloom. She was the best of sisters and was very concerned for me during the war-years. It is such anguish and only death will end my suffering.

An order for the caretakers in the buildings has been issued: to collect up and gather in one place all the goods and possessions of those who have been driven out and hand them over to the community representative who will call. A great looting is being prepared, Nazi-style; the Germans are preparing to remove all the Jews' possessions.

Friday, 21 August

Yesterday evening after six the Jewish police moved into the buildings which were supposed to have been evacuated by the occupants. They